

REGINA
SMOTER-GRZESZKIEWICZ

ALABET WOŁYŃSKI

ALFABET WOŁYŃSKI

.....

INSTYTUT BADAŃ KOŚCIELNYCH W ŁUCKU

ІНСТИТУТ ЦЕРКОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ЛУЦЬКУ

Regina SMOTER-GRZESZKIEWICZ

ALFABET WOŁYŃSKI

.....

*W 80. rocznicę Zbrodni Katyńskiej
W 77. rocznicę Ludobójstwa na Wołyniu
W 80. rocznicę deportacji Polaków na Sybir*

„WOŁANIE Z WOŁYNIA”

BIAŁY DUNAJEC – OSTRÓG 2021

Regina Smoter-Grzeszkiewicz

Alfabet Wołyński

Opracowanie graficzne, skład:

Andrzej Żaremba

Korekta:

Irena Dejneka, Michał Kowaluk

Druk i oprawa

«Platan», Kryspinów 256, 32-060 Łiszki, tel. +48 506 500 005

Na okładce mapka województwa wołyńskiego,
przedruk z *Ilustrowanego Przewodnika po Wołyniu*
Mieczysława Orłowicza, Łuck 1929.

Ośrodek „Wołanie z Wołynia”

skrytka pocztowa 9

34-520 Poronin, Polska

“Воляння з Волині”

вул. Князів Острозьких, 4-а

35800 м. Остріг, Рівненська обл.

Україна

Biblioteka „Wołania z Wołynia” t. 151

ISBN 978-83-88863-28-8

© Copyright by Regina Smoter-Grzeszkiewicz, Lublin 2021

© Copyright by Ośrodek „Wołanie z Wołynia”, Biały Dunajec 2021

*Boże naszych uniesień, Boże naszej klęski!
Kiedy z burzy wybłyśnie nasz sztandar zwycięski,
I kiedy na spokojne znów wody wypłyniem,
daj Panie orłom polskim wzlecieć nad Wołyniem.*

.....
*Aby kiedyś potomni, a dzisiaj współcześni
Polacy to wiedzieli i w pamięć przejęli,
Że chociażśmy tutaj w tysiącach ginęli,
wytrwaliśmy, wytrwamy i ginąc, nie zginiem
Choć Wołyń nas pogrzebie, wzrośniemy Wołyniem.*

Edward Góra, „Pożegnanie z Wołyniem”, frgm. [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 2 (123) – B Rok 21 Marzec–Kwiecień 2015, s. 30–31.

WSTĘP

Alfabet Wołyński to historia Wołynia ujęta w formie słownika, ukazuje zatem w bardzo skrótowy sposób dzieje tego regionu dawnej Rzeczypospolitej (obecnie Ukrainy) w latach 1205–1945.

Przyjmując rok 1945 jako końcowy chciałam ukazać w ogólnych zarysach ogrom rzezi wołyńskiej (1943) roku, bo nie można inaczej nazwać tego, co przeżyła zamieszkująca te tereny ludność polska. Nieco wcześniej – w roku 1942 nastąpiła zagłada ludności żydowskiej, w eksterminacji której czynnie pomagali Niemcom Ukraińcy. Dzieje Żydów na Wołyniu poczynając od początków osadnictwa, po zagładę w 1942 roku zostały przedstawione pod hasłem „Żydzi na Wołyniu”.

Najważniejsze wydarzenia z dziejów Wołynia zostały ukazane pod hasłem „Kalendarium wydarzeń na Wołyniu (1205–1945)”.

Wołyń (od roku 1921 województwo wołyńskie przynależące administracyjnie do Drugiej Rzeczypospolitej) od najdawniejszych czasów zamieszkiwany był przez różne nacje, oprócz Polaków i ludności żydowskiej mieszkali tutaj Niemcy, Holendrzy, Czesi, ciekawą grupę stanowili Mazurzy – osadnicy przybyli z Mazur za chlebem. Nie brakło także osadników wojskowych, byłych legionistów Józefa

Piłsudskiego, którzy za męstwo okazane podczas wojny polsko-bolszewickiej otrzymywali na Wołyniu przydziały ziemi, a tym samym zakładali kolonie wojskowe.

Pisząc o Wołyniu nie sposób pominąć duchowieństwa i jego wiodącej roli w kształtowaniu postaw moralnych i patriotycznych wśród młodzieży i dorosłych (Błogosawiony ks. Władysław Bukowiński, Czcigodny Sługa Boży bp. Adolf Piotr Szelążek).

Wołyń, to teren owocnej pracy edukacyjno-oświatowej Polskiej Macierzy Szkolnej, to grupa wspianych poetów opiewających piękno, tej krainy z Czesławem Janczarskim na czele, którzy zrzeszyli się w Grupie Poetyckiej „Wołyń”, z czasem dołączyli do nich Zuzanna Ginczanka (zamordowana w styczniu 1944 roku przez Niemców w Krakowie).

W okresie międzywojennym na Wołyniu ukazywała się dość liczna i zróżnicowana pod względem tematycznym prasa, istniało szereg bibliotek, kwitł handel – słynne targi wołyńskie. W Równem i Kowlu stacjonowały jednostki Wojska Polskiego. Korpus Ochrony Pogranicza strzegł bezpieczeństwa wschodnich granic Rzeczypospolitej.

Tak w wielkim skrócie wygląda treść prezentowanego *Alfabetu*...

Autorka

A

Ahorn Andrzej, jezuita

(28 XI 1703–1772 Połonne). Wykonał freski do kościoła w Porycku, które uległy częściowemu zniszczeniu podczas I wojny światowej. Prace Andrzeja Ahorna znajdują się także w kościele jezuickim w Piotrkowie.

Akademia Ostrogska

Grecko-łacińsko-słowiańska szkoła typu wyższego fundowana przez Konstantyna Ostrońskiego w 1578 roku w Ostrogu. Pierwszym rektorem był Herasym Smotrycki, ojciec Melecjusza Smotryckiego (autora gramatyki słownika cerkiewno-słowiańskiego). Wykładowcy: Demian Nalewajko, Chrystofo Filalet, Wasyl Suraski, Timofiej Michajłowicz, Jan Latosz, Cyryl Lukaris. Wychowankowie, to m.in. Melecjusz Smotrycki, Piotr Kona-szewicz-Sahajdaczny (późniejszy hetman kozacki). W Akademii wykładano: arytmetykę, astronomię, muzykę, język grecki, łaciński, polski i rosyjski. Akademia funkcjonowała do 1608 roku.¹

Andrzejewski Antoni

(1785–1868), botanik, profesor Liceum Krzemienieckiego, autor zbioru gawęd *Ramoty starego Detiuka z Wołynia* (Wilno 1914).

Logo Uniwersytetu Narodowego „Akademia Ostrogska”.
Ryc. Archiwum

B

Biblioteki kościelne na Wołyniu (do końca XIX wieku)²

Nazwa biblioteki	Księgozbiór (ilość)	Lokalizacja dawna i obecna
Biblioteka Kolegium Ostrogskiego Jezuitów, po kasacie Zakonu Jezuitów zbiory przejęli Bazylicanie	W wieku XVIII biblioteka liczyła 4 000 tomów	Zlokalizowana w Ostrogu, obecnie ocalałe książki dostępne są w: Muzeum Książki i Drukarstwa w Ostrogu, Bibliotece Naukowej Uniwersytetu Narodowego „Akademia Ostrogska” w Ostrogu, Bibliotece Narodowej Ukrainy im. Władimira Wiernadskiego w Kijowie
Biblioteka Konwentu Ojców Kapucynów	1818 rok – 819 tomów, w tym: 429 w jęz. łacińskim, 368 w jęz. polskim, 11 w niemieckim, 8 we francuskim, 2 włoskim, 1 w jęz. czeskim	Ostróg, losy biblioteki po 1818 roku nie są znane
Biblioteka Ojców Franciszkanów w Międzyrzeczu Ostrogskim	Po kasacie klasztoru księgozbiór przeniesiono do Biblioteki Kijowskiej Akademii Duchownej	Międzyrzecz Ostrogski
Biblioteka Księży Reformatów	Kilka tysięcy tomów. W 1833 roku włączono do niej bibliotekę skasowanego klasztoru w Boćkach	Dederkały Wielkie (powiat krzemieniecki, gubernia wołyńska). Pozostały księgozbiór znajduje się w Bibliotece Narodowej Ukrainy im. Władimira Wiernadskiego w Kijowie
Biblioteka Prawosławnego Monasteru	Duży zbiór rękopisów przekazany w XVII wieku przez ks. Konstantego Ostrogskiego	Dermań, w 1874 roku księgozbiór przeniesiono do Kijowskiej Akademii Duchownej w Kijowie
Biblioteka Księży Karmelitów	Funkcjonował do 1832 roku	Horodyszcze
Biblioteka Seminarium Prawosławnego	Kilkanaście tysięcy tomów, pochodzących z bibliotek klasztornych, przywiezionych po kasacie klasztorów	Krzemieniec

Nazwa biblioteki	Księgozbiór (ilość)	Lokalizacja dawna i obecna
Biblioteka Księży Bazylianów	17 000 tomów, po kasacie klasztoru w 1833 roku wywiezione do Akademii Duchownej w Kijowie	Lubar, obecnie w Bibliotece Narodowej Ukrainy im. Wołodymyra Wiernadskiego w Kijowie
Biblioteka Jezuicka	Przekazana kapitule łacińskiej łuckiej	Łuck
Biblioteka Dominikańska	Spaliła się w 1803 roku, nowo zorganizowana spłonęła w 1845 roku	Lubar
Biblioteka Trynitarzy, Biblioteka Bernardynów, Biblioteka Karmelitańska, Biblioteka Franciszkanów – spłonęły w 1845 roku	Po spaleniu klasztoru (data nie wiadoma) księgozbiór przeniesiono do Żytomierza i włączono do Biblioteki Seminarium Diecezjalnego	Łuck
Biblioteka Księży Pijarów	Po kasacie Zgromadzenia Księżny Pijarów przewieziona do Żytomierza	Międzyrzec Korecki
Biblioteka Kolegiaty Ołyckiej	W 1929 roku znajdowała się w Skarbcu Kolegiaty	Kolegiata Ołycka
Biblioteka Kolegium Jezuickiego	Po kasacie Zakonu Jezuitów oddana Bazylianom	Ostróg
Biblioteka Kolegium Jezuickiego, Biblioteka Bazylikańska		Owrucz
Biblioteka Bazylianów	Po odebraniu klasztoru Bazylianom (1829 rok) bibliotekę oddano do Liceum w Krzemieńcu	Poczajów
Biblioteka Pojezuicka	Ponad 5 000 tomów	Romanów
Biblioteka Księżny Kapucynów		Starokonstantynów
Biblioteka Księżny Trynitarzy		Tcofilpol
Biblioteka Karmelitów, funkcjonowała do 1882 roku	1 000 tomów	Wiśniowiec
Biblioteka Księży Misjonarzy	5 000 tomów, w roku 1854 włączona do Biblioteki Ojców Bernardynów	Zasław
Biblioteka Seminarium Diecezjalnego Rzymsko- Katolickiego	Księgozbiór (2 000 tomów) utworzono ze zbiorów poklasztornych w: Łucku (Trynitarzy), Horodysku (Karmelitów), Międzyrzeczu (Pijarów), które zgromadził ks. Nelewski, proboszcz iliniecki.	Żytomierz
Biblioteka Ojców Franciszkanów	Po kasacie klasztoru w 1866 roku księgozbiór przeniesiono do Kijowskiej Akademii Duchownej	Międzyrzec Ostrogski

Biblioteki niektórych duchownych (do końca XIX wieku)³

- ❖ Biblioteka ks. Bondyniego w Oleksinie Nowym, powiat krzemieniecki.
- ❖ Biblioteka bp. Kaspra Borowskiego – zbiory gromadzone były od 1849 roku. 27 lutego 1849 roku ks. K. Borowski został biskupem diecezji łucko-żytomierskiej. Nie uległ namowom ani pogróżkom rządu rosyjskiego by odprawiać liturgię w języku rosyjskim, za co w 1869 roku został wywieziony do Permu. Powrócił z zesłania w 1882 roku.
- ❖ Biblioteka bp. Ludwika Barłomieja Brynka zawierała ok 2000 tomów. Biskup Brynk pełnił funkcje: kanonika mohylewskiego, proboszcza i archidiacona kijowskiego, oficjała i generalnego wikariusza łuckiego. Od 1872 roku był biskupem tytularnym sufraganiem łuckim i żytomierskim.
- ❖ Biblioteka ks. Choroszyńskiego w Klewaniu – zawierała kilka tysięcy tomów (łącznie z broszurkami). Po śmierci ks. Choroszyńskiego (1870 rok) została przeniesiona do Dąbrowicy.
- ❖ Biblioteka ks. Alojzego Osińskiego w Olyce, nieznana jest ilość zgromadzonych przez niego książek, wiadomo natomiast, że ks. Osiński jest autorem nie publikowanego 14 tomowego słownika frazeologicznego pod roboczym tytułem *Bogactwo mowy polskiej*. Słownik w rękopisie przechowywany jest w zbiorach Lwowskiej Biblioteki Naukowej Ukrainiejskiej Narodowej Akademii Nauk im. Wasyla Stefanyka.
- ❖ Biblioteka bp. Hieronima Strojnowskiego – początkowo znajdowała się w Wilnie, po śmierci biskupa przywieziona na krótko do Horochowa, a następnie do Dzikowa (Galicja).
- ❖ Biblioteka ks. Augustyna Mednisa – w bibliotece znajdował się egzemplarz konstytucji 3-go Maja z odręcznym wpisem Karoliny z Małachowskich Grabieńskiej z dnia 5 lipca 1791 roku –

odebrałam [] z rąk brata rodzonego, Stanisława Małachowskiego, referendarza Koronnego, aktualnego teraz Marszałka Seymowego....⁴

Błudowska z Działyńskich Henrieta

Autorka wspomnień *Pamiętka przeszłości* (Warszawa 1960), w których opisała życie ziemian na Wołyniu, dużo miejsca poświęcając miejscowości Błudów, gdzie mieszkała przez kilka lat.

Borowiec Maksym („Taras Bulba”)

(1908–1981), więzień Berezy Kartuskiej.⁵ Twórca i dowódca ukraińskich oddziałów zbrojnych podczas II wojny światowej, które otrzymały nazwę Ukraińska Powstańcza Armia „Poleska Sicz”. Nazwę Ukraińska Powstańcza Armia (UPA) przejęli później banderowcy. Oddziały Maksyma Borowca nazywano „Bulbowcami”. „Bulbowcy” początkowo współpracowali z Niemcami walcząc przeciwko partyzantom radzieckim, popełniali także zbrodnie na ludności cywilnej. W 1943 roku oddziały „Tarasa Bulby” zostały przymusowo włączone do banderowskiej UPA. Maksym Borowiec został aresztowany przez Niemców, przebywał w obozie w Sachsenhausen. Po zakończeniu działań wojennych przebywał w Niemczech Zachodnich, po czym wyjechał do Stanów Zjednoczonych.⁶

Brzozowska Maria z hrabiów Rawita Ostrowskich

Założycielka Towarzystwa św. Józefa, celem którego było zaopatrywanie kościołów na Wołyniu w aparaty (sprzęty) kościelne. Za zasługi dla Kościoła została odznaczona orderami: „Pro Ecclesia et Pontifice” oraz „Bene merentium”. Po jej śmierci (1936) mąż Władysław Brzozowski złożył order jako votum przy obrazie matki Bożej Łatyckowskiej w Katedrze Łuckiej.⁷

Chodkiewiczowa z Ostrogskich Anna Alojza

(1600–1645), córka Aleksandra Ostrońskiego i Anny z Kostków. W 1620 roku wyszła za mąż za Karola Chodkiewicza, hetmana wielkiego litewskiego. W latach 1624 i 1627 fundowała kościół i kolegium jezuickie w Ostrogu.

Chomicki Antoni, ks.

(9 IV 1909 – 13 V 1993), polski duchowny katolicki, duszpasterz Wołynia, Podola i całej Ukrainy. Podczas okupacji niemieckiej zorganizował w Klesowie (gdzie pełnił obowiązki proboszcza parafii)⁸ szpital polowy dla żołnierzy Armii Krajowej. Po zakończeniu działań wojennych był jedynym duszpasterzem na obszarze ok. 140 km², nazywanego „kardynałem Wyszyńskim Ukrainy”.⁹

Cieciszowski Kacper Kazimierz, biskup

(5 I 1745 – 28 IV 1827 Łuck). Uczył się w warszawskiej szkole powszechnej, następnie w seminarium w Warszawie. Kolejne miejsce jego edukacji to Rzym, wtedy zrodziło się w przyszłym biskupie pragnienie by pracować na Wschodzie – w Kijowie lub na Wołyniu. W roku 1768 powrócił z Rzymu już jako kapłan (święcenia otrzymał z rąk papieża Klemensa XIII). W 1775 roku został biskupem pomocniczym biskupa Franciszka Ossolińskiego, gdy ten zmarł w 1784 roku objął jego stanowisko i pozostał na Wschodzie. Od roku 1798 piastował stanowisko biskupa

Biskup Kasper Kazimierz Cieciszowski (1798–1828), przedruk z „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 5 (120) – B Rok 20 Wrzesień–Październik 2014

łucko-żytomierskiego; na podstawie carskiego ukazu i bulli papieskiej złożył przysięgę na wierność

Katarzynie II (po III rozbiórze Polski Wołyń znalazł się pod jej zarządem).

Staraniem bpa K. K. Cieciszowskiego w latach 1798–1829 powstało w diecezji łucko-żytomierskiej 30 nowych parafii, wydał 15 zezwoleń na otwarcie nowych kościołów, przez 20 lat swej działalności na Wołyniu wyświęcił prawie 200 nowych kapłanów, odnowił kościół w Łucku.

Biskup Kacper Kazimierz Cieciszowski wybudował kościoły we wsi Skircze i Nieświcz. Dzięki jego staraniom w 1807 roku rozpoczęto renowację kościoła św. Barbary w Berdyczowie

(w tym kościele w 1850 roku brał ślub Honoriusz de Balzac z Ewelina Hańską). Podróżował po Wołyniu odwiedzając kościoły i plebanie. Wspierał najuboższych przeznaczając co roku znaczne sumy na zakup ubrań dla dzieci sierot, i utrzymanie kalek. Uratował od zesłania na Sybir bpa mińskiego Ignacego Dederko (1798–1816), który spędził w Łucku ostatnie lata swego życia. W roku 1827 bp Kacper Kazimierz Cieciszowski został mianowany metropolitą mohylewskim.¹⁰

Cmentarze z okresu I wojny światowej

Nazwa miejscowości	Ilość pochówków/ narodowość pochowanych żołnierzy
Jachimówka k. Kisielina	340 pochówków żołnierzy niemieckich z okresu I wojny światowej
Jeziorne	Cmentarz wojenny na którym spoczywa ok. 150 legionistów polskich poległych w walkach nad Stochodem w 1916 roku
Kamień Koszyrski	Cmentarz z grobami żołnierzy polskich poległych w latach 1919–1920
Kościuchnówka	Cmentarz legionistów I Brygady Legionów J. Piłsudskiego
Kowel	Cmentarz „Na Górcę”, 3 km. za miastem. Spoczywa tutaj: 1820 żołnierzy niemieckich i austriackich oraz 300 Polaków poległych podczas działań I wojny światowej. Na cmentarzu katolickim przy ul Łuckiej pochowano 900 żołnierzy niemieckich i 300 polskich. Na cmentarzu prawosławnym spoczywa 300 żołnierzy rosyjskich.
Zlokalizowany przy drodze z Kołek do miejscowości Koszyszcze	Cmentarz legionistów poległych w 1915 roku, 46 mogił nieznanych z nazwiska żołnierzy
Maniewiczze	Zbiorowe mogiły legionistów polskich, którzy polegli w okolicach Maniewicz w latach 1915–1916 znajdujące się przy miejscowym kościele
Mankiewiczze	40 legionistów poległych podczas I wojny światowej w okolicy, co upamiętnia 4 metrowy obelisk (stan na rok 1929 rok)
Wielick	3 cmentarze niemieckie, gdzie spoczywa ok. 1200 poległych żołnierzy
Włodzimierz Wołyński	Cmentarz wojenny austriacki, na którym pochowano ok. 1300 żołnierzy austriackich. Cmentarz wojenny żołnierzy rosyjskich, ok. 300 mogił
Wojnica	Obok wsi cmentarz wojskowy austriacki, zawiera pochówki 400 poległych
Wołoczesk	Na miejscowym cmentarzu znajduje się 30 mogił (przeważnie bezimiennych) poległych w latach 1915–1916 legionistów oraz kilkadziesiąt grobów żołnierzy rosyjskich. Przy drodze do Wołoczeska, 2 km na zachód od Kościuchnówki znajduje się cmentarz poległych legionistów w 1915 roku (ok. 30)
Żołobów	Cmentarz na który spoczywa łącznie 1800 żołnierzy rosyjskich, niemieckich i austriackich

Czerwone noce

Wspomnienia komendanta ośrodka samoobrony w Przebrażu z okresu walk z sotniami UPA wydane w 1964 roku.

Członkowie Grupy Literackiej „Wołyń”

Swoje utwory publikowali na łamach „Życia Katolickiego” w Kolumnie Grupy Literackiej „Wołyń”, którą prowadził Czesław Janczarski (lata 30. XX wieku). Czesław Janczarski debiutował w „Życiu Katolickim” (Nr 33 z 12 sierpnia 1934 r.) wierszem „Po deszczu”.¹¹ Pierwsze utwory młodych poetów z Wołynia ukazały się w 6 numerze „Życia Katolickiego” z dnia 9 lutego 1936 roku, były to: frgm. *Wsi Wołyńskiej* z poematu I, II, III Czesława Janczarskiego, utwory Zygmunta Rumla, Stefana Szajdaka, Wacława Iwaniuka.

Inni piszący na łamach „Życia Katolickiego” to: Stefan Bardczak,¹² Jacek Maria Orlik, Zygmunt Jan Rumel (1915–1943), poeta, żołnierz, działacz wołyńskiej delegatury Rządu Polskiego Państwa Podziemnego.¹³

Jacek Maria Orlik, *Jak napis na piasku*, Biały Dunajec – Toruń – Ostróg 2021

Dawny herb Wołynia

Składał się z krzyża białego w polu czerwonym, do którego na środku został dodany (po przyłączeniu Wołynia do Polski na Sejmie Unii Lubelskiej w 1569 roku) orzeł biały jednogłowy bez korony na białej tarczy.¹⁴

Dow Ber z Międzyrzecza

(1710–1772 Annopol), kaznodzieja, uczył się w Torczynie, następnie w Korcu i Równem. Po śmierci Baal Szem Towa, którego był uczniem zamieszkał w Międzyrzeczu Koreckim. Znany

jest jako magid (kaznodzieja) z Międzyrzecza. Posiadał ogromną wiedzę talmudyczną. Miał wielu uczniów. Najbardziej znani to: Mendel z Witebska, Jankiel Micha ze Złoczowa, Salomon z Łucka, Lewi Icchak z Berdyczowa. Dow Ber z Międzyrzecza jest autorem kilku prac:

1. *Magid dewaraw le Jakow (Zwiastun słów Jakubowych)*, Korzec 1784,
2. *Or ha-emet (Światło prawdy)*, Husiatyń 1889,
3. *Likute jekarim (Pouczenia dla przyjaciół)*,
4. *Keter Szem Tow (Korona Dobrego Imienia)*.¹⁵

Drewniane cerkwie i synagogi na Wołyniu (stan na 1929 rok)¹⁶

Cerkwie	Synagogi
Udryck (1714) – z pięcioma kopułami i galerią, fundowana przez Ojców Jezuitów, Stepań – dwie cerkwie z XVIII wieku, Kustyń (1700), Tuczyn- dwie cerkwie z początków XVIII wieku fundacji rodziny Lubomirskich, Glińsko (1757), Kopytkowo (1723), Łodów (1645), Hruszwica (1766), Zahajce Wielkie (1705), Kowel (XVIII w.).	Bóżnica Karaimów w Łucku (XVIII w), Synagoga w Porycku (XVII w.), Synagoga w Ołyce i Hoszczy.

Ewangelia Peresopnicka

Manuskrypt zawierający tłumaczenie na język ruski czterech ksiąg Nowego Testamentu. Przekładu dokonał archimandryta monasteru peresopnickiego – Hryhorij (1561). Manuskrypt został odnaleziony w 1847 roku, uznawany jest za najstarszy tekst pisany w jęz. ukraińskim.¹⁷

Karta z Ewangeliarza Peresopnickiego z miniaturą św. Jana Apostoła. Fot. Wikimedia Commons

Fabryki i zakłady przemysłowe na Wołyniu (XIX w.)¹⁸

Najważniejszą gałęzią przemysłu na Wołyniu w latach sześćdziesiątych XIX wieku było gorzelnictwo. Gorzelnie znajdowały się w powiatach: żytomierskim, łuckim, starokonstantynowskim i zasławskim. Ponadto funkcjonowało 18 zakładów produkujących pejsachówkę (wódkę spożywaną przez ludność żydowską): w Cudnowie (1 zakład), w Lubarze (9), w Konstantynowie (5), w Zasławiu (2), w Zofiówce (1). W roku 1861 funkcjonowało 121 browarów, 7 cukrowni stanowiących własność prywatną: cukrownia w Andruszówce (hr. Bieżyńskiego), w Szepetówce (ks. Sanguszki), w Krzemieńczuku (ks. Sanguszki), w Klembowcach (ks. Sanguszki), w Krasilowie (własność Czorbowej), Nowosielicy (Giżyckiego), Zahajcach [Zahajcach] (Bobra).

W Poczajowie funkcjonowała fabryka (kościelna) produkująca świece woskowe.

Fabryki fajansu i porcelany znajdowały się w miejscowości Barasze (należała do Smotryckiej), w Horodnicy (Rulikowskiego), w Baranówce (Mezerów), w Dołbyszu (hr. Ilińskich), w Białotynie (hr. Jabłonowskiego).

Fabryki szkła prostego i taflí prostych znajdowały się w: Horoszkach (należała do Nejmana), w Hucie Taljówce (Trockiego), w Hucie Osicznej (Białeckiego), w Hucie Dobrzyńskiej (Szawlińskiego), w Kisielówce (Bezpalcowa), w Słobodzie (Bracza), oraz we wsi Wieczki należącej

do Żydów, w Słobodzie Nowa Huta (Ponińskich), w Beresitance (Radziwiłła), w Wielkiej Szawnicy (Chodkiewiczów).

Fabryka sukna w Sławucie należała do ks. Sanguszki. Inne fabryki wyposażone w niezbędne urządzenia, często o jednym warsztacie znajdowały się w: Annopolu, Hłuboczku, Korcu, Orepach, Romanowie, Równem Tuczynie, Międzyrzeczu (nie wiadomo którym – Koreckim czy Ostrogskim), Ludwipolu, Horyńgrodzie, Bereznem, Beresteczku, Łokaczach, Sielcu, Rożyszczach.

Fabryki papieru i bibuły funkcjonowały w: Sławucie i Michli, Rudni Dryhłowskiej, Ludwipolu (należała do Ponińskich), Aleksandrii (Ponińskich), w Starej Hucie (Szydłowskich), w Bereżcach (Tarnowskich), w Polanie (Zubowej).

Felińska z Wendorffów Ewa

Pamiętnikarka, poetka, autorka powieści obyczajowych. Za działalność konspiracyjną (współpracowała z Szymonem Konarskim) została w 1839 roku zesłana na pobyt stały do Berezowa (bez utraty praw i ze stałą pensją na utrzymanie w wysokości 500 rubli rocznie). Ewa Felińska jest autorką wspomnień o Syberii *Wspomnienia z podróży do Syberii, pobytu w Berezowie i Saratowie*, wydane zostały w zbiorze „Pamiętników z życia Ewy Felińskiej”, Wilno 1852 (tom I) oraz Wilno 1859 (tom II).

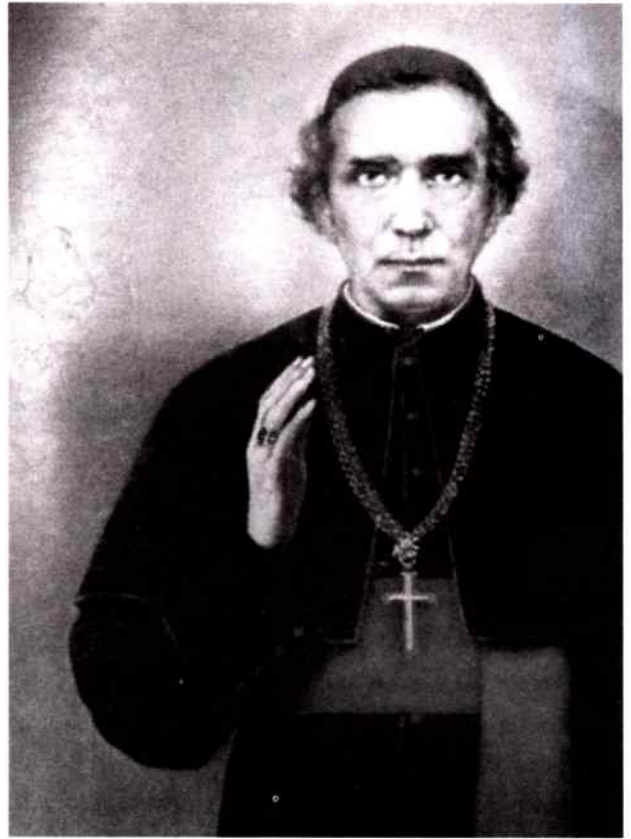
Feliński Alojzy

(1771–1820), poeta, dramaturg, mieszkał w Osso-
wie, gdzie napisał swój najsłynniejszy utwór Bar-
bara Radziwiłłówna. Miejscowość tę opisał we
„Wspomnieniach Polesia, Wołynia i Litwy” J. I.
Kraszewski.

*Któż nie słyszał o Felińskim – kto nie czytał jego
patetycznej Barbary... Feliński nie był to geniusz
[geniusz] ani nawet wielki poeta, a w wysokim stop-
niu odgadł i wyuczył się mechanizmu języka, miał
wielką wprawę we władaniu nim i wiele cierpliwo-
ści w obrabianiu i szlifowaniu swoich robót.*¹⁹

Feliński Zygmunt Szczęśny, biskup

(1822–1895), uczył się w gimnazjum w Klewaniu,
studiował matematykę w Moskwie, w 1851 roku
wstąpił do Seminarium Duchownego w Żytomie-
rzu, następnie studiował w Akademii Duchownej
w Petersburgu. W roku 1855 został wikariuszem
w kościele św. Katarzyny w Petersburgu. W 1862
roku otrzymał sakrę biskupią. Podczas powsta-
nia styczniowego występował przeciwko repre-
sjom carskim za co skazano go na 10 lat zesła-
nia, przebywał w Jarosławiu nad Wołgą. Napisał
obszerne Pamiętniki (1897), wznowienia których
dokonał w 200 roku Instytut Wydawniczy PAX.²⁰

Biskup Zygmunt Szczęśny Feliński, fot. z okładki opracowania
ks. Adama Zelga Arcybiskup Zygmunt Szczęśny Feliński 1822–
1895, „Wołanie z Wołynia” Biały Dunajec–Ostróg 2015.

Gelehrter Menachem

Nauczyciel Biblii, literatury hebrajskiej i historii narodu żydowskiego w Gimnazjum „Tarbutu”²¹ w Równem, autor książki *Ha-Gimnasja ha iwrit „Tarbut” be Rowno* (Gimnazjum hebrajskie „Tarbutu” w Równem), wydanej nakładem Komitetu Absolwentów Gimnazjum, Jerozolima 5733 (1973). Obowiązki kierownika gimnazjum pełnił dr Issachar Reis. W gimnazjum uczyły się m.in. Fania Mussman (matka Amosa Oza), Estera Wejner, Fania Wajzman.²²

Gimnazjum Wołyńskie (Krzemienieckie)

Założone zostało w 1803 roku przez Tadeusza Czackiego. W literaturze dotyczącej Wołynia zwane jest Gimnazjum Wołyńskim,²³ z czasem przyjęła się nazwa „Liceum Krzemienieckie”.

Uczyli się tutaj m. in:

- Φ Antoni Malczewski – poeta, prekursor romantyzmu,
- Φ Stefan Witwicki – polski poeta romantyczny, publicysta, autor słów popularnej piosenki: *Pije Kuba do Jakuba...*,
- Φ Tomasz Padura – poeta, popularyzator ukraińskiego folkloru, tłumaczył poezję Mickiewicza na język ukraiński,
- Φ Gustaw Olizar – marszałek guberni kijowskiej, publicysta, poeta, pamiętnikarza,
- Φ Józef Korzeniowski – poeta, powieściopisarz, nowelista i dramaturg,

Φ Michał Wiszniewski – w roku 1831 został profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego, brał udział w Rewolucji Krakowskiej 1846 roku.

Liceum posiadało bogate zbiory naukowe umieszczone w gabinetach: mineralogicznym, fizycznym i numizmatycznym (20 000 monet), a także bibliotekę składającą się z 50 000 dzieł. Przy szkole znajdował się także ogród botaniczny założony przez profesorów: Willibalda Besse-
ra i Dyonizego Miklera. W 1807 roku utworzono przy Liceum Szkołę Geometrów i Mechaników. W roku 1816 w Liceum było 600 uczniów. 70% wydatków niezbędnych na utrzymanie placówki ponosiła szlachta i duchowieństwo wołyńskie. Po upadku powstania listopadowego Liceum Krzemienieckie zostało zamknięte przez Rosjan (1832 roku), zbiory przewieziono do Uniwersytetu Kijowskiego, a ogród został zaniedbany.²⁴

Ginczanka Zuzanna (Gincburg Zuzanna Polina)

Polska poetka pochodzenia żydowskiego, urodziła się w 1917 roku w Kijowie, została zamordowana przez Niemców w 1944 roku w Krakowie. Po wybuchu rewolucji październikowej jej rodzice przeprowadzili się do Równego. W 1926 roku wstąpiła do Polskiego Gimnazjum im. T. Kościuszki w Równem, w roku 1935 rozpoczęła studia na wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Za namową Juliana Tuwima w 1936

roku wzięła udział w Konkursie Poetyckim ogłoszonym przez „Wiadomości Literackie”,²⁵ otrzymała wyróżnienie.²⁶

Pierwszy zbiorek wierszy zatytułowany *O centaurach* Zuzanna Ginczanka wydała w 1936 roku. Inne zbiorki wierszy Zuzanny Ginczanki to: *Wiersze wybrane* (1953), *Udźwignąć własne szczęście* (1991), *Krzętanina mglistych pozorów / Un viavai di brumose apparenze. Poesie scelte* (wersja polsko-włoska, 2010), *Wniebowstąpienie ziemi* (wiersze wybrane przez Tadeusza Dąbrowskiego), 2014, *Wiersze zabrane* (2014), *Wiersze zebrane* (2016), *Mądrość jak rozkosz* (wiersze wybrane przez Agatę Araszkiewicz), 2017.²⁷

16 marca 2017 roku w Bibliotece Naukowej w Równem zorganizowano wystawę poświęconą twórczości Zuzanny Ginczanki w 100 rocznicę urodzin poetki.²⁸

Zbiorek wierszy Zuzanny Ginczanki (okładka)

Góra Edward

Pedagog. Ukończył studia polonistyczne na Uniwersytecie Warszawskim. Pracował jako nauczyciel w Dubnie i Łucku, pełnił obowiązki dyrektora gimnazjum w Kowlu. Podczas „rzezi wołyńskiej” udzielał w miarę swoich możliwości pomocy miejscowej ludności w okolicach Łucka. Po zakończeniu działań wojennych osiedlił się w Jarocinie pod Poznaniem, tutaj pracował jako zastępca dyrektora miejscowego liceum.²⁹ Poza pracą pedagogiczną dał się poznać jako poeta. Napisał: *Pożegnanie z Wołyniem. Poemat serdeczny* oraz wiersze – *Dęby*, *Prosto z Pnia*, *Gromadka*, *Polamane wioślo*.³⁰

„Góra Polaków”

Wzgórze położone w odległości 2 kilometry od Kościuchnowki, które kryje pochówki polskich legionistów poległych podczas walk w latach 1915–1916 w okolicach Kołodziejów i Kościuchnowki. W roku 1929 był to grób otoczony kolczastym drutem z dużym drewnianym krzyżem.³¹

Grupy narodowościowe zamieszkujące Wołyn w okresie międzywojennym

1. Prawosławni Ukraińcy – stanowili ok. 70% ogółu mieszkańców Wołynia.
2. Polacy, 16% ogółu mieszkańców – urzędnicy, nauczyciele, właściciele ziemscy, służba folwarczna, ludność wiejska.
3. Żydzi – 10% mieszkańców Wołynia, mieszkali głównie w miastach i miasteczkach.
4. Niemcy i Czesi, którzy osiedlili się na Wołyniu w II połowie XIX wieku.
5. Najmniejsza pod względem liczebności grupę – 1% stanowili Rosjanie (dawni urzędnicy carscy lub uciekinierzy z Rosji). Największym skupiskiem Rosjan było miasteczko Kolkin. Styrem.
6. Nieliczni Karaimi zamieszkali w Łucku.

Horodec

Wieś należąca do rodziny Urbańskich. Krzysztof Urbański zgromadził w zamieszkałym przez siebie dworku kolekcję obrazów oraz okazałą bibliotekę z licznymi starodrukami, porządkowaniem których zajmował się J. I. Kraszewski, w Horodcu był od 1834 roku. W swoich wspomnieniach tak opisał bibliotekę:

*Biblioteka wielkim kosztem czasu, pieniędzy i pracy zgromadzona, umieszczona jest w osobnym na to zbudowanym lokalu. Prócz wielu rzadkości bibliograficznych drukowanych znajdują się tu i ciekawe rękopisma...*³²

Hubel Łukasz, ks.

Wykonał obrazy do kościoła popijarskiego w Dąbrowicy, do pałacu Radziwiłłów w Czartorysku (uległy zniszczeniu). Jego prace znajdowały się również w galerii obrazów hr. Kazimierza Antoniego Krasickiego w Kamieniu Koszyrskim.³³

Huta Stepańska

Założona została w XVIII wieku przez Jakuba Sawickiego szlachcica spod Żytomierza. Mieszkańcy, zubożała szlachta polska nosili takie nazwiska jak: Lipińscy, Naumowicze, Wiatrowie, Harewicze, Sulikowscy, Popławscy, Horoszkiewicz, Bukowscy, Kwiatkowscy, Piotrowscy, Myszakowscy, Janiccy, Kobylańscy, Domaszewicze, Chorążewscy, Myczewscy, Konwerscy.

W latach 30 ubiegłego wieku w pobliżu wioski utworzono sanatorium pod nazwą „Słone Błota”. Parafię Huta Stepańska zamieszkiwały 4253 osoby. W roku 1943 w Hucie znajdowało się 220 gospodarstw. Pierwszymi ofiarami nacjonalistów ukraińskich w Hucie Stepańskiej byli Jadwiga Jucewiczówna i Edward Kolus. Mieszkańcy wioski dzięki zorganizowanej obronie oraz pomocy oddziału porucznika Władysława Kochańskiego („cichociemnego”) ps. „Bomba” w większości uratowali się, w okolicach Huty zginęło 600 osób.³⁴

„Iwa”

Iwa, to jedna z kilku rodzajów wierzbowładkiej korze rosnąca w obrębie wilgotnych lasów, a więc, gdybyśmy przypisali jej cechy ludzkie – roślina dobrze znosząca zmienne warunki klimatyczne. Pseudonim o takiej nazwie otrzymała od swego dowódcy – Kłyma Sawura³⁵ bohaterka niniejszego opowiadania – Ганна Олена Йонівна Абрамчук (Hanna Olena Joniwna Abramczuk) ze wsi Skulin.³⁶ Jej krótką opowieść spisaną w jęz. ukraińskim przekazała mi w maju 2016 roku Тетяна Оцінчук, mieszkająca we wsi Steble.

Przeżycia każdego człowieka są ważne, zwłaszcza te z trudnego okresu wojny, postanowiłam więc przetłumaczyć je na język polski. Tak powstał króciutki tekst o losach młodej ukraińskiej dziewczyny, która za walkę w obronie Wołyńskiej Ziemi (była łączniczką w oddziale Ukraińskiej Powstańczej Armii) zyskała po zakończeniu działań wojennych miano „wroga narodu” oraz skazana przez KGB³⁷ na 10 lat ciężkich robót w sowieckich łagrach – przebywała na Uralu. Czytelników, zwłaszcza starszych wiekiem, którzy znają historię Ukrainy z czasów II wojny światowej ta informacja może zaskoczyć, ale niezmiennym pozostaje fakt, że Ukraińcy walczyli na dwa fronty: różnili Polaków (nazywajmy rzeczy po imieniu, kiedy można o tym swobodnie i bez obawy mówić),³⁸ walczyli z Rosjanami, i poszli na współpracę z niemieckim okupantem sądząc, że przy jego pomocy, okazując przy tym pełną lojalność wywalczą samoistną

Ukrainę – stało się inaczej. Dzisiaj ludzie pokroju Hanny Oleny postrzegani są na Ukrainie jako bohaterowie walczący o wolność i niezawisłość Ukrainy. **Jak postrzega ich społeczeństwo polskie, to temat do zupełnie odrębnych rozważań...**

Idea utworzenia niezależnego, samoistnego państwa ukraińskiego przyciągała w szeregi powstańczych sotni (oddziałów) mieszkańców rejonu kowelskiego. Miałam wówczas 14 lat, błogosławieństwa do walki o wolną Ukrainę udzielił mi sam Kłym Sawur – organizator i pierwszy dowódca Ukraińskiej Powstańczej Armii na Wołyniu. Przyjęcie mnie do organizacji poprzedziła rozmowa w mieszkaniu sotnika „Diaczenki”.³⁹

Przychodzę, a żona „Diaczenki” Мокреня zwraca się do mnie: Hanno, musisz się przygotować, ponieważ przyjechał wielki dowódca... Wchodzę do chaty a tam siedzi Хмара, Дяченко i sam Клим Савур. Porozmawialiśmy, a on mówi: „dziewczyna taka, jakiej nam potrzeba”. Przynieśli sztandar niebiesko-żółty z tryzubem. Wstałam, pocałowałam tryzub i przysięgam, że wiernie będę służyć Ukrainie. Dzień, w którym składałam przysięgę, pamiętam jak dziś. Przede mną był Kłym Sawur – śmiały, dobry, odważny. On sam nadał mi pseudonim „Iwa”.⁴⁰

Do powstańców trafiłam bardzo zwyczajnie, bez żadnego patosu. Kiedy w 1942 roku Niemcy spalili wioskę, nasza rodzina zamieszkała w lesie,

a sotnia „Diaczenki” znajdowała się niedaleko. Kiedy pasłam krowy, zapoznałam się z chłopcami. Początkowo przyglądali mi się z dala, rozmawiali zachowując dystans, a kiedy zyskałam ich zaufanie razem z dziewczynami z naszej wioski zaczęłam pomagać powstańcom. Chodziłyśmy po wsi, zbieraliśmy płótno tnąc je na paski i robiąc bandaże.

Kiedy skończyłam 15 lat przyjęli mnie jako jedyną z całej wioski na szkolenie do tzw. „złotej sotni”. Tam uzyskałam wskazówki jak przenosić meldunki (wplatać w warkocze), co mówić w chwili zagrożenia, niebezpieczeństwa. Jednego razu, gdy zawoziłam powstańcom szyfrogram idę z Marianówki do Radoszyna. Patrzę zdziwiona – na cmentarzu ludzie wśród nich sotnik „Diaczenko” oraz nasze dziewczęta. Wychodzę z pszenicy, pozdrawiam, a on do mnie – Hanno – mówi – trzeba tą furmanką pojechać do lasu (w słomie są ukryte dwa karabiny), ale nie ma możliwości, na moście czatuje dwóch własowców. Zaczekaj więc aż podejść jeden do drugiego i w tym momencie spróbuj przejechać. Będą strzelać – nie bój się, będziemy cię osłaniać.

Jak oni będą mnie osłaniać – myślę? Ale siadłam na konia – i naprzód. Jak tylko własowcy⁴¹ mnie zobaczyli, zaczęli krzyczeć: „stój”, popędziłam co tchu w piersiach. Pochyliłam się, a kule tylko świst! – świst!... Przy partyzantach, do których dojechałam tą furmanką, przemilczałam moją przygodę, nie w oddziale nie powiedziałam o tym, co mnie spotkało. Furmankę oddałam i... do domu.

– Gdzie byłaś?

– Krowy pasłam. Na to moja mama nie odezwała się ani słowem, pokiwała tylko głową. Bo nie raz bywało, jak mówiła: „uważaj córko, jesteś jeszcze dzieckiem”. Podczas wieczery przyjechał do nas „Diaczenko”, ojcu i matce w pas się uklonił...

Nie łatwo było powstańcom, ale walczyli i z faszystowskimi grabieżcami i z Sowietami. Do dzisiaj wiekowi mieszkańcy pamiętają jak Niemcy chcieli cały nasz dobytek zgarnąć, a chłopcy z lasu nie dali. Uwolnili też wziętych do niewoli z kowelskiego więzienia i aż do lat pięćdziesiątych [ubiegłego wieku] odważni Poleszacy⁴² prowadzili wojnę na „niewiadomym froncie”, codziennie obawiając się o bezpieczeństwo swoje i swojej rodziny.

Po zakończeniu wojny całą ziemię zabrali pod kolchoz, szczątki naszego powstańca Wasyla (nazwiska Hanna nie podała) traktorem wyorali. To ja go

pochowałam w tajemnicy, zwyczajnie. Bo co by za to było. Teraz w tym miejscu rośnie młode drzewo.

Z chwilą gdy KGB zajęło się powstańcami nastąpiły dla nas ciężkie czasy: prześladowania, areszty. Pamiętam, obiadową porą, ojciec był jeszcze w polu, matka nałała mi szczawiowego barszczu, a sama poszła mu pomagać. Nie zdążyłam usiąść przy stole, jak ktoś zastukał do drzwi:

– Nazwisko?

– Абрамчук.

– Jesteś aresztowana.

Pod broń mnie i poprowadzili. Do śmierci nie zapomnę jak biegła za mną matka...

– „Oj, dziecino, dziecino!, oj mileńka!, oj, moja ptaszyno! Dokądże ciebie prowadzą i za co cię prowadzą?”

Wkrótce było wiadomo, że zostałam zabrana na wieloletnią poniewierkę. Zaprowadzono mnie na posterunek w Stebli, a potem pod strażą pięciu kagiebiów i psa po torach popędzili mnie do Kowla na przesłuchanie.

– Mów suko!, odpowiadaj swołocz⁴³ gdzie Bandorowcy.⁴⁴ Szpilki pod paznokcie wbijali, palce przyniatali w drzwiach, wymyślali co tylko, ale nie wydobyli ze mnie ani słowa. Jakby spokojnie ze mną rozmawiali, po ludzku poprosili, może opowiedziałabym wszystko, ale jak mnie potraktowali jak bydlę – to, myślę sobie, a ty cholero! Zacięłam się i nic nie powiedziałam.

Skazali mnie na 10 lat obozów, z zawieszeniem praw publicznych na 5 lat i konfiskatę majątku. Początkowo przebywałam w więzieniu w Charkowie, następnie w stancy „Ładzowa”, gdzie pracowałam w ruinach fabryki, następnie zostałam załadowana (wraz z innymi współwięźniami) do bydłowego wagonu i wywieziona na Ural do Pietropawłowska Kamczackiego, a następnie na długie lata do Norylska.⁴⁵

W obozie jak nas katowali pewnego dnia podnieśliśmy bunt. Zniszczyliśmy materace i na każdym baraku napisali: „Nie chcemy żyć, chcemy umrzeć”. 6000 ludzi odmówiło wyjścia do pracy. Pamiętam jak przyszedł do nas naczelnik i powiedział:

– „Dziewczyny, dlaczego to robicie? Przestańcie. Jedźcie”.

Nie usłuchaliśmy prośby i wtedy przyszedł do nas Czółgami, kogo rozjechali, kogo zastrzelili, lub jak mnie ranili.

Po stłumieniu buntu przeżyłam trzykrotne ogólne zakażenie krwi, dziewięć operacji. Leczyłam się

przez trzy lata, tylko Bóg i opiekujący się mną chirurg zachowali mnie przy życiu. Na wolność wyszłam w 1955 roku. Wróciłam do Skulin. Ale nie miałam gdzie mieszkać. Dom skonfiskowano wyrokiem sądu, a lokalne władze patrzyły z ukosa na „banderówkę”. Pojechałam do Kowla. Udało mi się uzyskać pracę w „Mostbudzie”. Przez rok pracowałam przy budowie żelaznego mostu na rzece Turia, a za zgodą kierownictwa budowy pojechałam na trzy miesiące do Kazachstanu.

W roku 1956 urodziłam córeczkę. Zwolniono mnie wówczas z pracy i wraz z matką staruszką (mój ojciec zginął wcześniej z rąk KGB w 1944 roku) wysłano mnie tym razem do Dniepropietrowska (mój mąż zginął podczas wyrębu lasu w miejscowości Підмоков).

Po rocznym pobycie zostałam zwolniona. Powróciłam do Skulina. Podjęłam pracę w kołchozie jako dojarka, wyszłam drugi raz za mąż, urodziłam dwóch synów – Leonida i Igora. Budowałam z pomocą sąsiadów własny dom. Dzieci dorastały układając sobie życie po swojemu.

Gdy pewnego razu zamówiłam panichidę za pierwszego męża, nie mogłam zrozumieć, dlaczego pop wyczytał dwa imiona Pawła i Igora. Dopiero pod koniec nabożeństwa duchowny podszedł do mnie mówiąc: „twojego syna nie ma wśród żywych” (Igor wyjechał na Daleki Wschód do swojej siostry, gdzie pracował w policji – zginął podczas likwidacji nielegalnej uprawy marihuany). Na wieść o tym straciłam przytomność. Pod wpływem niespodziewanych przeżyć utraciłam na długi czas możliwość porozumiewania się. Dopiero po trzech latach mogłam wypowiadać pojedyncze słowa. Do tej pory trudno mi rozmawiać.

Za moją walkę nie otrzymuję dodatkowego uposażenia, poza zniżką na światło i telefon, ale nie przejmuję się tym: przecież nie za pieniądze walczyłam. I potrafię jeszcze teraz zaśpiewać dla młodych powstańców, leśną pieśń:

*Co dla nas Sybir, co białe niedźwiedzie,
Nie zmoże nas Enkawude ani Kazachstan,
Za wszystko, za wszystko wam zapłacimy,
Bo już wrze w naszym wielkim narodzie.
Wszystko wasze i wasze i wasze,
Wzniesiemy niebiesko-żółty sztandar,
Wspólnym wysiłkiem zniszczymy
Komunę – niemiecki terror.*

Na terytorium rejonu kowelskiego do chwili obecnej żyje kilku weteranów powstańczego zrywu. Wszyscy otrzymują comiesięczną zapomogę pieniężną z budżetu lokalnej administracji. Z okazji 72. rocznicy utworzenia Ukraińskiej Powstańczej Armii weterani walk wyzwoleniczych otrzymali odznaczenia przyznane przez władze rejonowe. Wszyscy są zgodni co do tego, że Skulin [miejsce urodzenia Hanny Oleny] jest bardzo ważnym miejscem w historii Ziemi Kowelskiej,⁴⁶ o którym trzeba pamiętać – tutaj na uroczysku „Баракі” wzniesiony został obelisk upamiętniający żołnierzy UPA. Byli żołnierze i dziewczęta UPA są traktowani z honorami na wszystkich uroczystościach upamiętniających walkę o wolność Ukrainy, a duchowny Świętej Troickiej Cerkwi, Микола Качмар odprawił panichidę⁴⁷ za poległych w walce o wolność Ukrainy...⁴⁸

Janczarski Czesław

Urodził się 21 września 1911 roku w Hruszowicy k. Równego – zmarł 19 maja 1971 roku w Warszawie. Studiował polonistykę w Warszawie.⁴⁹ Debiutował na łamach „Życia Katolickiego” w 1934 roku, twórca Grupy Poetyckiej „Wołyń”. Od lutego 1936 roku prowadził w „Życiu Katolickim” Kolumnę Literacką, w której publikowano utwory młodych wołyńskich poetów ze wspomnianej Grupy Poetyckiej. W roku 1933 opublikował zbiorek liryków zatytułowany *Akwarela*. Inne zbiorki wierszy to: *Błękitna chustka* (1936), *Arkusz poetycki* (1938), *Wykrój liścia* (1957), *Dzbanek i źródło* (1960), *Wiersze z natury* (1966), *Portret z gałązek i ziół* (1970). W roku 1935 debiutował jako poeta dla dzieci w pisemku „Słonko”.⁵⁰ Napisał ponad 70 książek dla dzieci. W roku 1957 za twórczość dla dzieci został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi, w roku 1958 otrzymał Nagrodę m. Stołecznego Warszawy, w roku 1960 Nagrodę Prezesa Rady Ministrów.⁵¹

Janowa Dolina

Osada górnicza zlokalizowana w obwodzie rówieńskim, rejon kostopolski, która powstawała w latach 1920–1930 przy kamieniołomach bazaltu (od 1945 roku miejscowość nosi nazwę „Bazaltowe”). W kamieniołomach zatrudniano ok. 1200 osób, twórcą i dyrektorem kopani był Leonard Szutowski, zamordowany przez NKWD.⁵² 23 kwietnia 1943 roku mieszkańcy

Janowej Doliny zostali wymordowani przez nacjonalistów ukraińskich.⁵³

Pracę górników w Janowej Dolinie uwiecznił w swoim wierszu Stefan Bardczak –

*Tu nie ma wczoraj – jest tylko dziś,
tu stać nie wolno, lecz naprzód iść.
Bazalt jest twardy,
jak twarde dziś –
wałą oskardy
by naprzód iść...*⁵⁴

Jarmolińska z Bohowitynów Irena

W 1637 roku fundowała w Zahajcach męski monastyr pw. św. Jana Miłościwego. W 1901 roku monastyr przekształcono na koszary, co oznacza, że przetrzymywano w nim parochów odbywających czasową karę wyznaczoną przez archimandrytę eparchii wołyńskiej.⁵⁵

Jelinek Jan

Pastor ewangelicki, zamieszkały w Kupiczowie, gdzie znajdowała się liczna społeczność czeska. Z narażeniem życia udzielał pomocy Polakom – po latach tak wspominał tamten czas:

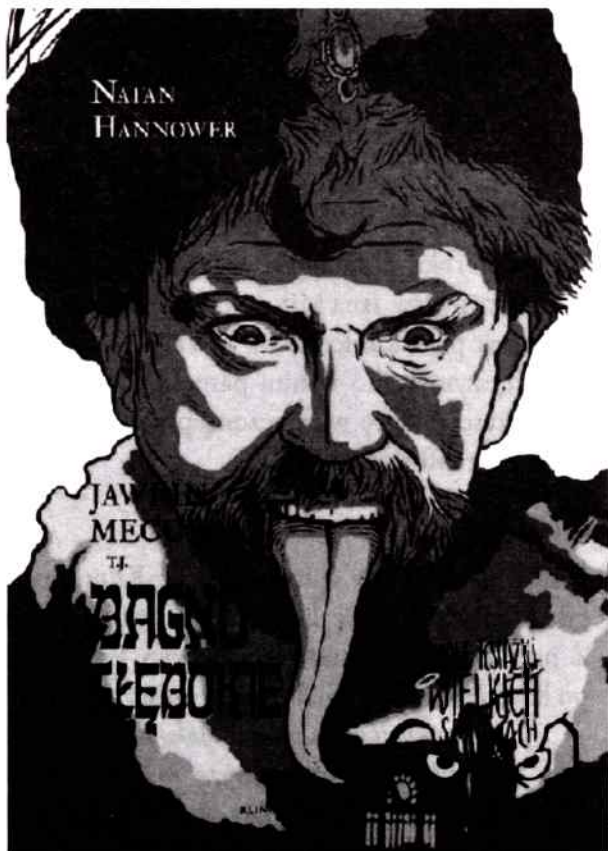
*Wtedy pomagałem ludziom – jako pastor, ale też jako człowiek. Ludziom, którym mogłem, pomagałem. Była to żydowska rodzina, Polacy [...]. Nawet Rosjanina ukrywałem. I zawsze to się dobrze skończyło. Tak dobrze się to skończyło, że się temu dzisiaj dziwię, że to wszystko mogłem robić.*⁵⁶

Pastor Jan Jelinek jest także autorem opublikowanych w 2003 roku wspomnień, *Pouštěj chleba svůj po vodě (Mé vzpomínky)*, (Oráčov).

Jawein Mecula tj. Bagno Głębokie. Kronika zdarzeń z lat 1648–1652

Kronika napisana przez Natana Hanowera z Zasławia, po raz pierwszy wydana została w Wenecji w 1653 roku. W roku 1912 ukazała się we Lwowie w przekładzie Majera Bałabana. N. Hanower opisuje w niej pogrom ludności żydowskiej na Ukrainie, jakiego dokonali Kozacy Chmielnickiego w 1648 roku, w dniu 20 lipca 1648 r. Kozacy i Tatarzy przybyli pod miasto Połonne, gdzie miało znajdować się 12 tysięcy Żydów. Po zdobyciu miasta –

Gdy panowie i Żydzi zobaczyli, że gotowe już jest nieszczęście, gdyż miasto zostało zajęte, panowie uciekali konno, a Żydom przeszkadzała straż miejska w ucieczce. I zostali pomordowani w obronie imienia Bożego w liczbie około 10 000 dusz i zginęli w najokropniejszy sposób na świecie i podali swe gardło na rzeź.⁵⁷

Natan Hanower, *Jawein Mecula, tj. Bagno Głębokie*.
Fot. Archiwum

Kalendarium wydarzeń na Wołyniu w latach 1205–1945

- 1205 – po śmierci Romana Mścisławowicza na terenie księstwa halicko-wołyńskiego zaczęła osiedlać się szlachta polska i węgierska.⁵⁸
- 1208 – pod Zawichostem w walce z Leszkiem Białym zginął władca Wołynia ks. Roman Mścisławowicz.
- 1214 – Wołyń z Haliczem został nazwany przez Kolomana,⁵⁹ króla halicko-włodzimierskiego „Galicją i Lodomerią”. Podczas I rozbioru Polski (1772) Austria użyła tego tytułu na określenie zagarniętych przez siebie ziem.
- 1224 – w bitwie pod Kałką poległ ks. Światosław Szumski (od roku 1157 Szumsk był stolicą udzielnego księstwa wołyńskiego).⁶⁰
- 1240 – uciekający przed Kozakami prawosławni mnisi z Kijowa dotarli do Poczajowa, tutaj ukryli się w pieczarach, jeden z nich – Hiob otrzymał widzenie – objawiła mu się w ślupie ognia Matka Boża, która pozostawiła na kamieniu ślad swojej stopy, odtąd to miejsce stało się świętym.
- 1283 – pierwsza wzmianka o Równem, co potwierdza zapis w „Roczniku kapituły krakowskiej” o bitwie między wojskami polskiego księcia Leszka Czarnego z Litwinami – *Książę Leszek przystąpił do walki z Litwinami w Równem, pokonał ich i wielu zabił.*⁶¹
- 1287 – pierwsza wzmianka o Lubomlu zapisana w Latopisie Ipatijewskim.⁶²

Kopia Ikony Matki Bożej Poczajowskiej, zbiory Autorki

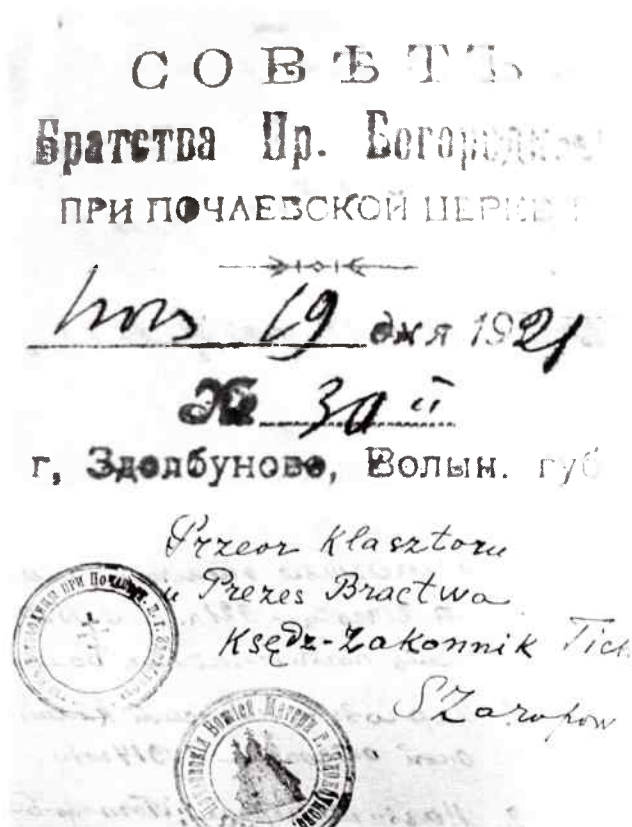
XIII w. – w Łucku osiedlają się Karaimi.

1326 – zmarł wybitny malarz ikon urodzony w Ratnie – Piotr Rateński, w 1340 roku kanonizowany przez Cerkiew Prawosławną. Jego ikony znalazły się m.in. we Włodzimierzu Wołyńskim.

- 1366** – Jerzy Narymutowicz, książę bełski otrzymał Luboml w lenną dzierżawę na mocy traktatu zawartego pomiędzy wielkim księciem litewskim Olgierdem Giedyminowiczem i Kazimierzem Wielkim.
- 1366** – Wołyń został podzielony pomiędzy Polskę i Litwę.

Katedra Ormiańska, rys. Stanisława Wyspiańskiego 10/8 1887 (widok na apsydę i prezbiterium), Portal Społecznościowy Kresowe Dusze.

Pieczętki Zdobunowskiego Bractwa Matki Bożej przy Cerkwi w Poczaiewie (Portal Społecznościowy Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь)

- 1370** – w Lubomlu istniała gmina żydowska (najstarsza na Wołyniu).
- 1380** – Korzec znalazł się pod zarządem kniazia Fedora Ostrońskiego, który w miejsce starego, pozostającego w ruinie zamczyska pobudował nowy zamek.⁶³
- 1386** – zmarł Daniel Ostrogski, pierwszy właściciel Ostroga (we władaniu tej rodziny miasto pozostawało od XIV–XVIII w.).
- 1389** – w Łucku powstała gmina karańska.⁶⁴
- XIV w.** – w Łucku osiedlili się Ormianie, od roku 1364 istniała ich parafia (funkcjonowała do 1820 roku). W XV wieku większość łuckich Ormian wyjechała do Lwowa.⁶⁵
- 1410** – w bitwie pod Grunwaldem brał udział syn Daniela Ostrońskiego – Fedor (zmarł w 1441 r.).⁶⁶
- 1412** – w Lubomlu wybudowano kościół fundowany przez Władysława Jagiełłę (do połowy XVI wieku pełnił funkcję kaplicy królewskiej), w 1552 roku kościół został konsekrowany przez bp. Jakuba Uchańskiego. Przywilej na utrzymanie plebana, służb kościelnych i innych podpisany został w Krasnym Stawie [Krasnymstawie] w 1414 roku.⁶⁷
- 1450** – pierwsza wzmianka o Horochowie.
- XIV/XV wieku** – w Trokach, Łucku, Haliczu i Lwowie powstały gminy karańskie.
- XV w.** – skupiska żydowskie istniały w: Krzemieńcu (1438), Łucku (1410), Ostrogu (1447) i Włodzimierzu (1423).⁶⁸
- 1508** – ks. Konstanty I Ostrogski osiedlił w Ostrogu grupę jeńców tatarskich. W roku 1929 jedna z ulic w Ostrogu nosiła nazwę „Tatarska”.
- 1512** – w bitwie pod Wiśniczem (zwanej także bitwą pod Łopusznem) wojska hetmana Konstantego Ostrońskiego i Mikołaja Kamienieckiego rozgromiły Tatarów, których poległo ok. 5 tys., i 10 tys. koni, uwolniono także 16 tys. osób wziętych do niewoli.⁶⁹
- 1516** – Zygmunt Stary nadał Bohuszowi Bohowitynowiczowi Bielów, Żuków, Nowy Staw i Humiennik.⁷⁰
- 1527** – ks. Konstanty Iwanowicz Ostrogski otrzymał od króla Zygmunta Starego przywilej na targ tygodniowy w Równem, Ostrogu, Dubnie, Drohobużu i Satyjiowie.
- 1530** – w Wiśniowcu wybudowano cerkiew Wniebowstąpienia, w której w 1612 roku został

ochrzczony Jeremi Wiśniowiecki.

1533 – zmarł wnuk Wasyla Fedorowicza Ostro-gskiego – Konstanty Iwanowicz Ostrogski, hetman litewski, pogromca Tatarów – *Był małego wzrostu, ale wielki duchem, przystępny dla wszystkich, hojny dla współpracowników, łaskawy dla jeńców i doświadczony w rze-miosle wojennym...*⁷¹

1548 – księżna Beata z Kościeleckich Ostrogska fundowała w Równem kościół.

1569 – na Sejmie Walnym w Lublinie włączono Wo-łyń do Korony jako województwo wołyńskie. Mieszkały tutaj najważniejsze ruskie rodzi-ny kniaziewskie: Ostrogscy, Zasławscy, Zbo-rowscy, Wiśniowieccy, Koreccy, Czartoryscy, i Sanguszkowie.⁷² Dokument na mocy które-go dokonano aktu inkorporacji zatytułowa-no: *Przywilej przywrócenia Ziemi Wołyńskiej do Królestwa Polskiego*, wystawiony został 6 maja 1596 roku przez Zygmunta Augusta.⁷³

24 maja 1569 – najważniejsi wołyńscy dygnitarze: wojewoda kijowski – Konstanty Ostrogski, wojewoda wołyński – Aleksander Czartoryski, starosta łucki, braclawski i winnicki – Bohusz Korecki oraz starosta żytomierski – Konstan-ty Wiśniowiecki złożyli w Lublinie przysięgę na wierność Koronie.⁷⁴

1572 – w Krzemieńcu uruchomiono pierwszą drukarnię.

1575 – w Szumsku odbył się sejmik województwa wołyńskiego.⁷⁵

1578 – na Wołyniu ustanowiono ziemstwa takie same jak w innych województwach polskich.

1581 – została wydrukowana Biblia Ostrogska w języ-ku cerkiewnosłowiańskim, na druku której pracował Herasym Smotrycki (ojciec Melecju-sza, autora *Gramatyki cerkiewnosłowiańskiej*). Druk wykonał Iwan Fedorow, a nazwa „Ostro-gska” wzięła się stąd, że ks. Konstanty Wasyl Ostrogski (od 1559 marszałek Ziemi Wołyń-skiej) zamieścił w pierwszym wydaniu przed-mowę swego autorstwa. Niektórzy historycy (W. Kołosow, T. Kempa) uważają, że przed-mowę napisał na prośbę Konstantego Ostro-gskiego Herasym Smotrycki.⁷⁶

1586 – na Wołyniu znajdowało się 65 warownych zamków, z których największym był zamek w Łucku, najbardziej obrotnym w Krzemień-cu, zniszczony w roku 1648 przez Kozaków

Strona tytułowa Biblii Ostrogskiej, przedruk z „Wołanie z Wołynia / Волення з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 5 (108) – B Rok 18 Wrzesień–Październik 2012

Maksyma Krzywonosa, pułkownika czerkaskie-go, dowódcę kozackiego wojska zaporoskiego.

1586 – powstała Ordynacja Ołycka (zatwierdzona przez Sejm w 1589 roku), założona przez Radziwiłłów, przetrwała do 1939 roku.

1589 – Anna Hojska, sędzina łucka ufundowała w Poczajowie cerkiew Zaśnięcia Matki Bożej, w której umieściła cudowną ikonę otrzymaną w 1559 roku z Konstantynopola.

1595 – w wiosce Synów położonej przy drodze Korzec – Równe wzniesiono cerkiew pw. Jana Teologa, gdzie wg przekazów Kozacy Bogdana Chmielnickiego święcili przed walką broń.⁷⁷

1596 – na mocy unii polsko-litewskiej ziemie ukraińskie: Kijowszczyzna, Wołyń i Braclawszczyzna znalazły się w administracyjnych granicach Rzeczypospolitej, utworzono wówczas województwa: wołyńskie, braclawskie, kijow-skie, czernichowskie i podolskie.⁷⁸

Pieczęć Bractwa Religijnego przy cerkwi w Poczaiewie (Portal Społecznościowy Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь)

XVI w. – Ks. Konstanty Iwanowicz Ostrogski wzniósł w Stepaniu zamek, w którym gościli: Stefan Batory, Stefan Czarniecki, Karol XII, Piotr Wielki z żoną Katarzyną. Zamek uległ zniszczeniu w XVIII wieku. Pozostała po nim baszta nazywana przez miejscową ludność „Basztą Batorego”.⁷⁹

XVI w. – osadnicy z Mazowsza („Mazurzy”) założyli wieś Ostrówki oraz Wolę Ostrowiecką.

XVI – w Krzemieńcu założono cmentarz żydowski.

Pocz. XVII wieku – w Hoszczy pojawili się Bazylianie, dla których pobudowano klasztor oraz szkołę, jej rektorem został Innocenty Gizel, prawosławny duchowny, historyk.

1605 – starostwem żytomierskim oraz miastem Żytomierzem zarządzał książę Janusz Zaslowski, w rok później na skutek najazdu Tatarów miasteczko uległo zniszczeniu.

1605 – w Łucku rozpoczęto budowę Kolegium Jezuickiego wg projektu Benedykta Molli, środki na budowę przekazał Zygmunt III Waza. W początkowym okresie w Kolegium uczyło się 150 uczniów, w czasach późniejszych liczba wzrosła do 300. Uczniowie Kolegium pochodzili m.in. z: Ostroga, Lwowa, Kijowa.⁸⁰

1608 – w Łucku otwarto Kolegium Jezuickie. Po kasacie zakonu Jezuitów w 1773 roku szkołę przejęła Komisja Edukacyjna, która zamieniła placówkę na szkołę podwydziałową – jako taka została zamknięta w 1831 roku. W rok później otwarto w Łucku gimnazjum rosyjskie, które w roku 1834 przeniesiono do Klewania.

1608–1862 – posługę duszpasterską w Równem sprawowali:

- † ks. Jakób Słupecki (1608),
- † ks. Albert Witkowski (1619),
- † ks. Mikołaj Ojryński (1630),

† ks. Szymon Brzeski, oficjał bractwowski, kanonik zamojski (1638), w roku 1663 założył Bractwo św. Anny,⁸¹

† ks. Kazimierz Szyszkowski, oficjał bractwowski, prałat kantor zamojski (1665), ks. Stanisław Rzewuski, oficjał bractwowski, kanonik kamieniecki, deputat na Trybunał, największe w tym kościele zasługi położył (1684),

† ks. ksiądz Olszański biskup sereński, sufragan chełmski, administrator diecezji łuckiej, proboszcz katedry łuckiej i rówieński (1724),

† ks. Eliaz Hulewicz, archidiakon katedry łuckiej, infułat tarnowski (1740),

† ks. Adam Woyna Orański, biskup bieliński, sufragan kamieniecki, archidiakon łucki (1760),

† ks. Józef Junosza Piaskowski, proboszcz katedry łuckiej, Infułat klementowski, dziekan ołycki, Deputat na Trybunał Koronny (1767),

† ks. Kasper Łaska Dobrowolski, prałat scholastyk katedry łuckiej, dziekan kolegiaty ołyckiej (1802),

† ks. Feliks Żera (1814),

† ks. Stanisław Moroz, prałat kapituły ołyckiej, patriarcha okolicznych kapłanów (182–1862).⁸²

1615 – w Kolegium Jezuickim w Łucku wprowadzono kurs teologii moralnej, w roku 1636 kurs filozofii (przedmiot wykładano do 1638 r.).

16 lipca 1616 – w Łucku rozpoczęto budowę kościoła pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła, fundatorami którego byli Zygmunt III Waza, bp. Marcin Szyszkowski oraz Paweł Wołucki. Obok kościoła wzniesiono budynek Kolegium Ojców Jezuitów.

1617 – na zamku w Dubnie przebywał król-wicz Władysław IV.

1619–1626 – w Horochowie wybudowano kościół pw. Wniebowzięcia NMP.⁸³

1622–1626 – w Łucku zbudowano synagogę z wieżą obronną, taki wymóg postawił Zygmunt III Waza wydając przywilej na budowę, ponieważ synagoga stanowiła ważny element w systemie obronnym miasta.

1624 – pożar w Równem.

1625 – Tomasz Zamojski przebywał w Równem – wracał do rodzinnych stron po odebraniu przysięgi od hetmana Doroszenki i Wojska Zaporoskiego.

- 1629** – zmarł Szlomo Marszuc, wykładowca z Ostro-gskiej Szkoły Rabinów.
- 1631** – w Ostrogu zmarł Samuel Eidels, rabin i teo-log, zwany także „Maharaszem”, pełnił obo-wiązki rektora Wyższej Szkoły Talmudycznej w Ostrogu zwanej „Jeszybok”.⁸⁴
- 1632** – zamek w Klewaniu został przekazany Jezuitom, którzy urządzili w nim swoje kolegium (funkcjo-nowało do czasu kasaty zakonu – 1773 roku).⁸⁵
- 1635–1640** – ks. Albrecht Stanisław Radziwiłł wybudował w Olyce kolegiatę.
- 1637** – Ordynat Tomasz Zamoyski fundował w Rów-nem kościół. Troska o Równe i okolice bra-ła się stąd, iż były to dobra rodowe jego żony Katarzyny z Ostrogskich Zamoyskiej.
- 1638** – Hoszcza przeszła na własność Adama Kisiela. W roku 1639 jego staraniem wzniesiono cer-kiew, która przetrwała do dziś (stan na 1989 r.).⁸⁶
- 1640** – Kozacy spustoszyli Równe, Kołodenkę, Nowydwór i Aleksandrię.
- 1644** – zamknięto szkołę ariańską w Kisielinie oraz zburzono zbór, pastorem którego był Jędrzej Wiszowaty.
- 1648** – otwarto żydowską drukarnię w Ostrogu.
- 1648** – Kozacy pod wodzą płk. Maksyma Kołod-ki zamordowali 4000 mieszkańców Łucka.⁸⁷
- 1648** – Kozacy spalili Olykę.
- XVI – I poł. XVII wieku** – na Wołyniu rozwijała się Reformacja – istniało około 25 zborów kalwiń-skich i ariańskich.⁸⁸ Jednym z ośrodków pro-testantyzmu była Hoszcza. Mieszkali tutaj przez blisko 50 lat socynianie, którzy pobu-dowali szkołę. W 1603 roku w tej szkole uczył się Dymitr Samozwaniec (Dymitr, rzekomy syn Iwana Groźnego).⁸⁹
- 28–30 czerwca 1651** – bitwa pod Beresteczkiem, w której wojska Rzeczypospolitej rozgromi-ły Kozaków i sprzymierzonych z nimi Tata-rów. Ze strony polskiej udział w bitwie wzię-ło 75000 żołnierzy i pospolitego ruszenia, ze strony kozackiej (łącznie z oddziałami Islam Gireja) – 100 000 ludzi.⁹⁰
- Połowa XVII wieku** – Władysław Dominik Zasławski – Ostrogski utrzymywał w ostro-gskim zamku zespół muzyczny, pracami któ-rego kierował kapelmistrz Jędrzej Nosowicz.⁹¹
- 1653** – Tatarzy spustoszyli wieś Nobel, zabili 500 osób, a ponad 1000 zabrali w jasyr.
- 1664** – dobra Wysock przeszły w ręce hetma-na kozackiego Pawła Tetery, który odbudował zniszczony zamek, ale w roku 1668 przepisał go jezuitom warszawskim.
- 18 stycznia 1687** – Jan III Sobieski powołał komi-sję do zbadania krzywd wyrządzonych Żydom w Łucku (doszło wtedy do tumultów antyżydowskich).⁹²
- 1693** – w Lubieszowie otwarto Kolegium OO. Pijarów. Placówka funkcjonowała do 1843 roku. Uczyli się tutaj m.in. Tadeusz Kościuszko, Józef Kościuszko (brat), Kazimierz Nar-butt (historyk), Stanisław Bonifacy Jundził (botanik).⁹³
- 1693** – na pamiątkę zwycięstwa pod Berestecz-kiem Jan Kazimierz ufundował w Berestecz-ku drewniany kościół, przy którym powstał klasztor Trynitarzy, bracia zakonnici prowadzi-li w miasteczku szkołę.
- 1695** – Jan Dolski, marszałek Księstwa Litewskiego fundował w Dąbrowicy Kolegium Pijarów. Pla-cówka funkcjonowała do 1832 roku. Ucznia-mi Kolegium byli m.in. Cyprian Godebski – pułkownik wojska polskiego, poeta i prozaik, Alojzy Feliński – poeta, dramaturg, tłumacz, historyk i teoretyk literatury, Łukasz Gołębio-wski – etnograf, powstaniec kościuszkowski, historyk, bibliotekarz, tłumacz.
- XVII w.** – księżna Anna Ostrogska fundowała w Ostrogu murowaną figurę św. Anny.
- XVII w.** – ks. Janusz Ostrogski utworzył Ordynację Ostrogską, siedzibą której został zamek w Ostrogu.
- XVII w.** – z potomków jeńców tatarskich (osie-dlonych przez ks. Konstantego I Ostrogskie-go w Ostrogu) Ostrogscy utrzymywali nad-worną tatarską chorągiew.
- XVII w.** – dobra zlokalizowane wokół miasteczka Aleksandria należały do Zamoyskich, w wieku XVIII właścicielami zostali Lubomirscy.
- XVII/XVIII** – w Łucku przebywa Jowa Kondzele-wicz, twórca ikon. Niektóre z nich znajdują się obecnie w Muzeum Wołyńskiej Ikony w Łucku (w Muzeum znajduje się także najstarsza zacho-wana na Ukrainie ikona Matki Bożej Chelmskiej, powstanie której datuje się na X–XI w.).⁹⁴
- 1700–1721** – podczas wojny szwedzkiej (trzeciej) w okolicach wsi Korczyłsk, pow. kostopol-ski koncentrował swoje wojska Karol XII,

- w oddalonym o 4 km. Koroście gromadziły się wojska rosyjskie pod wodzą Piotra Wielkiego.
- 1702** – podkomorzy koronny ks. Dominik Jerzy Lubomirski fundował w Międzyrzeczu Koreckim Kolegium Pijarów, które w początkach XIX w. zostało przekształcone na gimnazjum po zajęciu budynku w 1848 roku przez Rosjan.
- 1710** – rodzina Popławskich fundowała w Tajkucharach kościół pw. św. Wawrzyńca.
- 1720–1730** – w Krzemieńcu staraniem ostatnich książąt Wiśniowieckich Janusza, Antoniego i Michała pobudowano kościół jezuitów. Po kasacie Zakonu Jezuitów kościół pełnił funkcję kościoła „szkolnego licealnego”, a w roku 1832 przemieniony został na cerkiew. W roku 1919 świątynię przywrócono katolikom.
- 1721** – w Łucku założono żydowski cech krawiecki.
- 1723** – Równe znalazło się pod zarządem Jerzego Lubomirskiego, wojewody sandomierskiego.
- 1728** – Franciszek Jełowicki, starosta nowosielski przywiózł z Rzymu obraz NMP, który został umieszczony w kościele w Ożeninie.
- 1730** – w Międzyborzu funkcjonował żydowski cech rzeźniczy.
- Poł. XVIII wieku** – Władysław Dominik Zasławski-Ostrogski utrzymywał w ostrogskim zamku zespół muzyczny, pracami którego kierował kapelmistrz Jędrzej Nosowicz.⁹⁵
- Poł. XVIII wieku** – Antonina Rzewuska (wojewodzina wołyńska) sprowadziła z Rzymu obraz Ukrzyżowanego Jezusa (nieznanego autorstwa), który znajduje się w kościele w Lubomlu.
- Poł. XVIII wieku** – Peresopnica podlegała Wołyńskiemu Zarządowi Dóbr Państwa.
- 1753** – Janusz Sanguszko przekazał Ostróg i połowę Międzyrzecza [Ostrogskiego] oraz 37 wsi kanclerzowi koronnemu (1764–1762) Janowi Małachowskiemu, krajczemu koronnemu (1767–1780) Józefowi Potockiemu miasto Łokacze i 8 wsi, Michałowi Hieronimowi Czackiemu, kasztelanowi wołyńskiemu (1740–1745) miasto Bereźnicę i 6 wsi.⁹⁶
- 1755** – Klewań stanowił własność Michała Czartoryskiego.
- 1756** – w Równem przy ul. Omielańskiej (obecnie Tarasa Szewczenki) pobudowano drewnianą cerkiew wraz z dzwonnica. Tutaj modlił się Iwan Gonta (setnik nadwornej milicji Franciszka Salezego Potockiego, jeden z przywódców koliszczyzny) ze swoimi hajdamakami przed walką z polską szlachtą. W babińcu (przedsionku dla kobiet) zachował się interesujący detal – łańcuch, którym prowadzące się niemoralnie osoby przykuwano w miejscu publicznym by tym sposobem odkupiły swoje przewinienia.⁹⁷
- 1757** – w Zdobunowie istniał żydowski cech krawiecki i kuśnierski.⁹⁸
- 1760** – na przedmieściu Równego – Woli założono nowy cmentarz. W roku 1764 na cmentarzu wybudowano kościółek pw. św. Józefa, który do roku 1840 pełnił funkcję kaplicy cmentarnej. W latach 1840–1869 (podczas remontu kościoła parafialnego) służył jako kościół, następnie pełnił ponownie funkcję kaplicy cmentarnej. W kaplicy znajdowała się tablica pamiątkowa poświęcona właścicielowi Gródka – hr. Walentemu Esterhazemu pochowanemu w podziemiach kaplicy.⁹⁹
- 1765** – wg przeprowadzonego spisu na Wołyniu mieszkało 51 736 Żydów, z których ponad czwarta część żyła w osadach wiejskich.¹⁰⁰
- 1765** – w Równem mieszkało 196 rodzin żydowskich, w tym 434 mężczyzn, 456 kobiet. Do kahału rówieńskiego należało 47 wsi, w których żyło 58 rodzin żydowskich złożonych ze 155 mężczyzn i 141 kobiet. W całej gminie żydowskiej było 254 rodzin (1086 osób).¹⁰¹
- 1767** – w Ostrogu istniał żydowski cech kuśniersko-krawiecki i rzeźniczy.¹⁰²
- 1774** – Antoni Lubomirski fundował kościół w Pikowie.¹⁰³
- 1774–1794** – w Dubnie odbywały się słynne, trwające 4 tygodnie jarmarki, które nazywano kontraktami.¹⁰⁴
- 1779** – koronacja obrazu Matki Bożej (w srebrnej szacie) znajdującego się w ikonostasie cerkwi w Międzyrzeczu Ostrogskim koronami nadesłanymi przez papieża Benedykta XIV. Obraz ten książęta Ostrogscy woziли ze sobą na wyprawy wojenne.
- 1780** – w Lubomlu istniał żydowski cech kuśniersko-krawiecki.
- 1781** – podczas wielkiego pożaru w Łucku spłonęło 440 domów, katedra katolicka i prawosławna oraz kilka kościołów.

Pieczętka Zarządu Gminy Żydowskiej w Dubnie (Portal Społecznościowy „Zdolbunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здолбунів – Волинь”)

1782–1784 – w Dubnie pobudowano synagogę.

1783 – ks. Józef Klemens Czartoryski założył w Korcu fabrykę porcelany, pracą której kierowali sprowadzeni w 1780 roku z Severs Franciszek i Michał Mezerowie. W fabryce zatrudniano 1000 pracowników, funkcjonowała do 1832 roku. Ponadto w Korcu funkcjonowała fabryka mebli (do poł. XIX wieku) oraz fabryka pasów „koreckich”. Były to pasy jedwabne, tkane złotem, noszone przy kontuszu.¹⁰⁵

1784 – ówczesny właściciel zamku w Dubnie – Michał Lubomirski podejmował króla Polski Stanisława Augusta Poniatowskiego. Król gościł aż trzy tygodnie. Za wspaniałe przyjęcie króla Michał Lubomirski otrzymał stopień generała – pułkownika.¹⁰⁶

1787 – kościół Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Łucku uzyskał status kolegiaty.

1790 – w Porycku wydano kompendium wiedzy medycznej (*Sefer refuot hanikra ezer Israel co w wolnym przekładzie brzmi: Księga pomocna dla Izraelitów*) Mojżesza Markuzego. Praca ukazała się dzięki finansowemu wsparciu Michała Bobrowskiego, szambelana królewskiego.¹⁰⁷

1792 – kuchmistrz koronny Leonard Worcel założył miasto Kostopol.

1793 – Ostróg znajdował się w posiadaniu Tadeusza Czackiego.

1795 – Łuck został przyłączony do Rosji.

XVIII w. – Tomasz Karczewski, kasztelan halicki fundował kościół w Beresteczku. Obiekt został wykończony staraniem Jana Jakuba Zamoyckiego. Na zewnętrznej ścianie kościoła, jak podaje Mieczysław Orłowicz znajdował się obraz bitwy pod Beresteczkiem (1651) namalowany przez ks. Jana Prechtla, który w 1853 roku miejscowy proboszcz kazał zamalować, aby nie zniszczyli go Rosjanie.¹⁰⁸

XVIII w. – w Łucku znajdował się konsystorz (sąd biskupi) dla diecezji łuckiej.¹⁰⁹

XVIII w. – w miejscowości Binduga w lochach znajdujących się pod starym dworem wg miejscowej legendy, podkomorzy Kazimierz Wydzga więził Żydów aby zmusić ich do przyjęcia chrztu.¹¹⁰

XVIII w. – w Lubaszy Wielkiej znajdowała się huta żelaza przekształcona w XIX wieku na fabrykę wyrobów żelaznych.

XVIII w. – ks. Albrecht Radziwiłł założył miasteczko Kazimierka.

Schylek XVIII wieku – Józef Plater założył w odległości 18 km. na południowy wschód od Krzemieńca miasteczko, które na część swojej żony Katarzyny z Sobieskich nazwał Katerburgiem. W roku 1929 mieszkało tutaj 1000 osób.

Schylek XVIII wieku – w Krzemieńcu założono cmentarz Tunicki (nazwa pochodzi od miejsca lokalizacji – przedmieścia Tuniki). Na tym cmentarzu spoczywa matka Juliusza Słowackiego Salomea z Januszewskich 1 voto Słowacka, 2 voto Bécu.

Pocz. XIX wieku – car rosyjski wybrał Łuck na miejsce rewii wojskowych, które odbywały się tutaj corocznie. W latach 1816–1831 obserwował je kilkakrotnie ks. Konstanty, w latach 1826–1851 car Mikołaj I Romanowicz.

1805 – staraniem Tadeusza Czackiego, ówczesnego wizytatora placówek oświatowych guberni wołyńskiej, polskiej i kijowskiej otwarto w Krzemieńcu liceum, zwane odtąd Liceum Krzemienieckim. Dla Kresów południowo-wschodnich placówka spełniała rolę polskiego uniwersytetu.

- 1807 – staraniem Jana Steckiego wzniesiono kościół w Niewirkowie, o czym informuje znajdujący się nad wejściem głównym napis w języku polskim: *Z darów Twoich Boże, ofiaruje Tobie Jan Stecki 1807*.¹¹¹
- 4 września 1809 – w Krzemieńcu urodził się Juliusz Słowacki.
- 1813 – z Porycka przeniesiono do Puław bibliotekę Tadeusza Czackiego, która liczyła 1558 woluminów rękopisów, ponad 8,5 tys. dzieł polskich, 3–4 tys. dzieł obcych i około 20 tys. broszur.
- 1815 – na Wołyniu ukazało się pierwsze wydanie zbioru opowieści w jidysz o założycielu chasydyzmu Baal Szem Towie – *Księga ku chwale Baal Szem Towa* (wyd. polskie).
- 1830 – staraniem biskupa Kacpra Ciecieszowskiego sprowadzono do Łucka Siostry Szarytki, które przebywały w mieście do 1864 roku.
- 1832 – ze składek parafian w Kuniowie zbudowano murowany kościół rzymskokatolicki pw. Wniebowzięcia NMP. W 1901 roku do parafii należało 4282 osób.¹¹²
- 1833 – w Krzemieńcu urodził się Aleksander Czekanowski, geolog, geograf, podróżnik i badacz Syberii. Zmarł w 1876 roku. W roku 1982 ukazał się praca Zbigniewa Wójcika *Aleksander Czekanowski. Szkice o ludziach nauce i przygodzie na Syberii* (Lublin).
- 1835 – Ostrogscy kupili za cenę 300 rubli *Biblię Ostrogską* wydrukowaną w 1581 roku w drukarni Iwana Fiedorowicza w Ostrogu. Egzemplarz Biblii przechowywany był w cerkwi Bohojawlenia znajdującej się w obrębie zamku Ostrogskich w Ostrogu.
- 1835 – w Ołyce odbywało się 5 jarmarków rocznie, mieszkało 3300 osób.
- 1838 – w Krzemieńcu aresztowano (za udział w spisku Szymona Konarskiego) Ewę z Wendorffów Felińską.
- 1840 – klasztor Bazylianów we Włodzimierzu Wołyńskim przejęli prawosławni mnisi.
- 1840–1848 – w Gródku (14 km od Łucka) w niewielkim majątku mieszkał Józef Ignacy Kraszewski. Napisał tutaj wiele swoich utworów. Opis Gródka zawarł we „*Wspomnieniach Odessy, Jedyśanu i Budżaku. Dziennik przejażdżki w roku 1843 od 2 czerwca do 11 września*, (1845–1846).
- 1841 – w Ostrogu spłonęło 160 żydowskich domów, straty wyniosły 23 000 srebrnych rubli, w Szepetówce spłonęły 42 żydowskie domy.¹¹³
- 1845 – w Wilnie ukazała się czterotomowa powieść Michała Grabowskiego *Tajkury*, w której opisał tę miejscowość oraz najbliższe okolice.¹¹⁴
- 11 października 1845 – ks. Cyryl Lubowidzki został wykładowcą teologii dogmatycznej w Seminarium Duchownym w Żytomierzu. Pracował tutaj przez 31 lat do chwili zamknięcia placówki w 1876 roku.¹¹⁵
- 1848 – na Wołyniu znajdowało się 1105 właścicieli ziemskich. Pełną listę nazwisk podał Fortunat Nowicki w opracowaniu *Wołyń i jego mieszkańcy w r. 1863. Krótkie opisanie guberni Wołyńskiej pod względem jeograficznym i statystycznym przez F[ortunata] [N]owickiego*, Dreżno. Druk i nakład J. I. Kraszewskiego 1870, s. 122–136.
- 1848–1853 – w majątku ziemskim Hubicz mieszkał Józef Ignacy Kraszewski.
- Poł. XIX wieku – ogrodnik Dionizy Mikler założył w Kolesnikach ogród botaniczny na terenach należących do Macieja Jełowickiego.
- Poł. XIX wieku – w Łucku przebywał Józef Ignacy Kraszewski.
- 1852 – w miejscowości Żawrów ścięto dąb, który miał 982 słoje.
- 1856 – Michaił Chabotin, żytomierski kupiec ufundował w Żytomierzu cerkiew pw. św. Michała. Zmarł w 1861 roku, pochowany został pod prezbiterium cerkwi.¹¹⁶
- 1857 – w Podhajcach urodziła się Maria Gabriela Korwin Piotrowska, znana jako Gabriela Zapolska. Działalność artystyczną rozpoczęła jako aktorka, występowała na scenach Krakowa, Poznania, Lwowa, Petersburga, Paryża i Warszawy. W 1902 roku prowadziła w Krakowie Szkołę Dramatyczną, od 1904 roku zamieszkała we Lwowie. Najbardziej znane utwory Gabrieli Zapolskiej to: *Moralność pani Dulskiej*, *Ich czworo*, *Panna Maliczewska*. Zmarła w 1921 roku we Lwowie, spoczywa na cmentarzu Łyczakowskim.
- 1857–1880 przez Równe przeprowadzono kolej żelazną wiodącą z Kijowa do Brześcia, miasto zamieszkiwało 7000 osób. Handlem zajmowało się kilkudziesięciu kupców,

funkcjonowało 230 (łącznie) kramów i magazynów, innych zakładów handlowych było 34, stałych rzemieślników miejskich 200. Odbywało się 7 targów rocznych oraz targi cotygodniowe. Domów większych i małych była razem 551, kilka żydowskich zajazdów, kilka garguchni, cukiernia.¹¹⁷

XIX w. – w Wyżgrodku produkowano kilimy.

II poł. XIX w. – na górze Kuliczówka za Krzemieńcem eksploatowano złoża węgla brunatnego.

1862 – w Łucku mieszkali Karaimi: Stanisław Hazzan, Abraham Firkowicz, Gabriel Firkowicz z żoną (rycinę z ich podobiznami zamieszczono w „Myśli Karaimskiej” wydawanej w latach 1932–1935 w Wilnie.

1863 – powstańcy z rozbitego oddziału Ciechowskiego schronili się w okolicach Kuniowa (pomiędzy Kuniowem a Miakotami w odległości 3–4 wiorst od Kuniowa). Zostali wystrzelani przez stacjonujących w Ostrogu Rosjan.¹¹⁸

1863 – pod Horkami w dolinie Prypeci rozegrała się największa bitwa powstania styczniowego na Wołyniu. Oddziałem liczącym 160 powstańców (pochodzących z powiatu kobryńskiego) dowodził Romuald Traugutt. Oddział został rozbity w dniach 12–13 lipca pod Kołodnem.

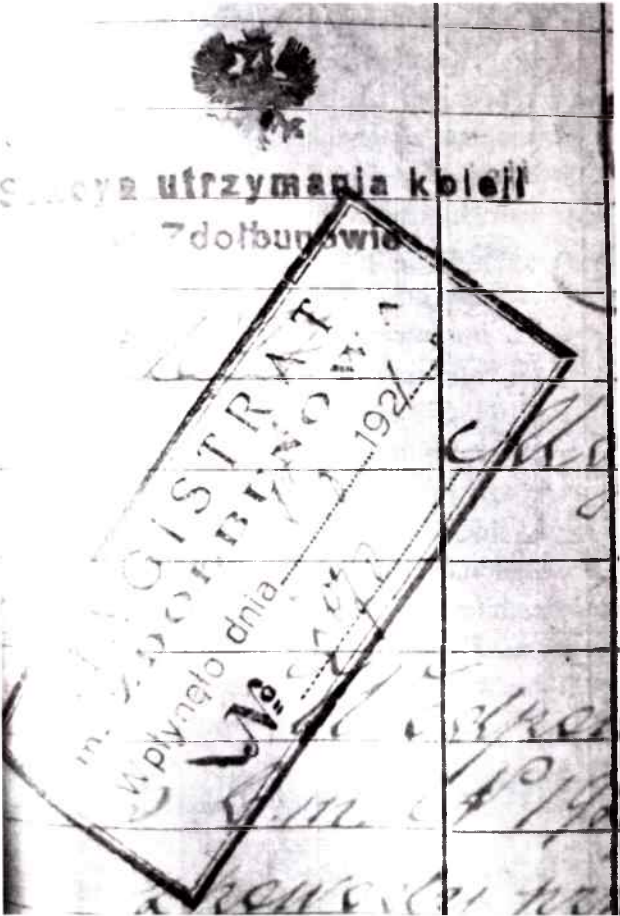
1863 – na Wołyniu odbywało się 475 jarmarków, z których najważniejsze to:¹¹⁹

Nazwa miejscowości	Czas trwania targu	Swprzedawane produkty/towary
Dubno, przyjeżdżali tutaj kupcy z Polski, Austrii i Rosji	Na Trzech Króli	Zboże i wełna
Kulczyzny		Konie i bydło
Zasław (ustanowiony w roku 1861)	1–15 lipca	Wełna

1863 – na Wołyniu znajdowało się 12 miast, 135 miasteczek, 2024 wsi, 1029 wiosek, 78 chutorów, 6 kolonii.¹²⁰

1863 – we wsi Kamionka nad rzeką Wiliją mieszkała szlachta trudniąca się wyrobem powozów. W osadach holenderskich (Karlsdorf i Antoniendorf) wyrabiano płótna i sery holenderskie.

1863 – w Zasławiu mieszkało 8 304 osób, w tej liczbie: szlachta – 302 osoby, duchowieństwo – 53,

Pieczątka Sekcji Utrzymania Stacji Kolejowej w Zdobunowie (Portal Społecznościowy Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь)

obywatele honorowi – 22, kupcy – 630, mieszczanie cechowi – 5025, włościanie – 1 640, wojskowi – 484, cudzoziemcy – 25, inni mieszkańcy nie objęci tymi tytułami – 33. W Szepetówce znajdowała się cukrownia oraz źródło wody mineralnej żelazno siarczanej.¹²¹

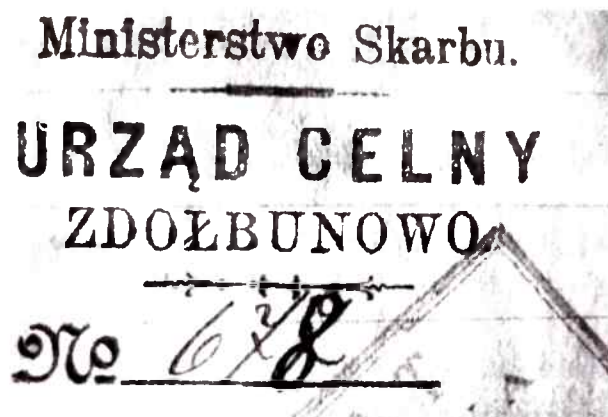
Po roku 1863 – w odległości 15 km. na południe od Kowla powstała polska kolonia Zasmyki. Przed wybuchem II wojny światowej mieszkali tu sami Polacy. W lipcu 1943 roku

w Zasmykach zorganizowano silną obro-
nę przed nacjonalistami ukraińskimi. Miesz-
kańcom udzielali pomocy żołnierze z Armii
Krajowej z oddziałów „Jastrzębia” (por. Wła-
dysław Czerwińskiego) i „Kani” (por. Stani-
sław Kądziaławy).

1866 – w Ostrogu mieszkało 9 409 osób, w tej licz-
bie: szlachta – 209, duchowni – 34, obywa-
tele honorowi – 10, kupcy – 490, mieszcza-
nie i mieszczenie cechowi – 7 913, włościanie
– 102, 622 osób (autor nie podał bliższych
informacji na ich temat), 26 osób nie obję-
tych wymienionymi tytułami, nieruchomości
miejskie posiadało 791 osób, był 1 kupiec
2 gildii, 36 kupców 3 gildii, 230 krawców, 171
rzemieślników.¹²²

1868 – na Wołyniu osiedlili się pierwsi Czesi.

1870 – w Wołoczyskach otwarto komorę celną.¹²³

Pieczętka urzędu celnego w Zdobunowie (Portal Społecz-
nościowy Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od wrze-
śnia 1991 r. Здобунів – Волинь)

1873 – w Oleksinie otwarto największą cerkiew
na Wołyniu.

1875 – w Mizocz z inicjatywy (i dzięki wkładom
finansowym) Józefa Dunin Karwickiego¹²⁴
uruchomiono cukrownię. W roku 1889 zakład
uległ zniszczeniu na skutek pożaru. Został
odbudowany, w roku 1895 ponownie roz-
poczęto produkcję. Cukrownia nosiła nazwę
„Karwice”, na pamięć rodu Karwickich. Funk-
cjonowała do chwili wybuchu II wojny
światowej.¹²⁵

1878 – w Warszawie ukazał się *Album Widoków Gu-
barni Wołyńskiej* (seria I) Napoleona Ordy.¹²⁶

Józef Dunin Karwicki, przedruk z „Wołanie z Wołynia /
Волання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokato-
lickiej Diecezji Łuckiej, Nr 6 (151) – B Rok 26 Listopad–Gru-
dzień 2019, s. 42

1882–1907 – w Kołodeżno (ukr. Колодяжне)
mieszkała z rodzicami Larysa Kosacz-Kwitka
(„Łesia Ukrainka”), poetka ukraińska. W roku
2011 w 140 rocznicę urodzin poetki ukazał się
przewodnik po jej muzeum zlokalizowanym
w obrębie zabudowań należących w przeszłości
do rodziny Kosaczów: *Колодяжне – колиска
Лесиного Таланту. Путивник (Kołodiażne-
kolebka talentu Łesi. Przewodnik)*, który opra-
cowała Ł. Мержвинська.

6 lipca 1884 – uruchomiono linię kolejową Jaros-
ław – Lubaczów. Pierwszy pociąg jechał z prę-
dością 20 km/godzinę z Jarosławia do Sokała
przez Lubaczów, Horyniec Zdrój i Rawę Rus-
ką. Linia kolejowa została zbudowana dzięki
staraniom: hr. Włodzimierza Dzieduszyckiego,
hr. Adama Gołuchowskiego, ks. Adama Sapie-
hy, Stanisława Polankowskiego, którzy złoży-
li wniosek o przyznanie koncesji na budowę
tej linii.¹²⁷

1887 – w Bereżcach urodził się Aleksander Gra-
nowski, zoolog i poeta. W 1913 roku wyemi-
grował do USA.

Napoleon Orda, przedruk z przedruk z „Wołanie z Wołynia / Волення з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 1 (128) – B Rok 22 Styczeń–Luty 2016.

1890–1891 – w zachowanej w Łucku kamienicy (Dom Kosaczów) mieszkała rodzina Kosaczów, z której wywodzi się ukraińska poetka Łesia Ukrainka (Łarysa Pietrowna Kosacz-Kwitka).

1891 – w Krzemieńcu założono polski cmentarz.

1893 – wzniesiono budynek gimnazjum w Równem na gruncie darowanym przez Fryderyka Lubomirskiego.

Łesia Ukrainka, pamiątkowy kubek z muzeum poetki w miejscowości Kołodiazne, zbiory Autorki

1895 – w Łucku otwarto (ponownie) gimnazjum rosyjskie.

1895 – w Białokrynicy z fundacji hr. Aleksandra Collona-Czosnowskiego powstała Szkoła Rzemieślnicza. Funkcjonowała do 1914 roku. W roku 1920 została przekształcona w Liceum Rolnicze ze wzorowym gospodarstwem rolniczym i leśnym, jako taka podlegała Liceum Krzemienieckiemu.¹²⁸

7 grudnia 1895 – w Połonnem urodził się Perec Markisz, poeta i dramaturg, tworzył w języku jidysz. Podczas II wojny światowej działacz Żydowskiego Komitetu Antyfaszystowskiego. Perec Markisz uważany jest za twórcę i założyciela grupy artystyczno-literackiej Hałastra (Chalastra w jidysz) działającej w Warszawie w latach 1922–1924. Wołyniowi poświęcił poemat zatytułowany *Wołin (Wołyń)*, który został opublikowany w 1918 lub 1920 roku.¹²⁹

1899 – w Korcu zbudowano cukrownię staraniem hr. Józefa Potockiego.

XIX w. – w kamienicy Kronsztejnów (obecnie ul. Łesi Ukrainki) w Łucku mieściła się poczta główna.

Schyłek XIX wieku – w miejscowości Hoszcza znajdowała się słynna na Wołyniu owczarnia Walewskich licząca 3000 owiec oraz stadnina o liczbie 3000 koni. W roku 1929 dwór z parkiem należący do tej rodziny został zajęty na siedzibę Korpusu Ochrony Pogranicza.

Schyłek XIX wieku – Rosjanie stworzyli w centrum Wołynia trójkąt twierdz: Łuck-Równe-Dubno, w tych miastach zostały rozmieszczone silne garnizony rosyjskie, w ich otoczeniu zbudowano fortyfikacje, które odegrały ważną rolę podczas I wojny światowej.

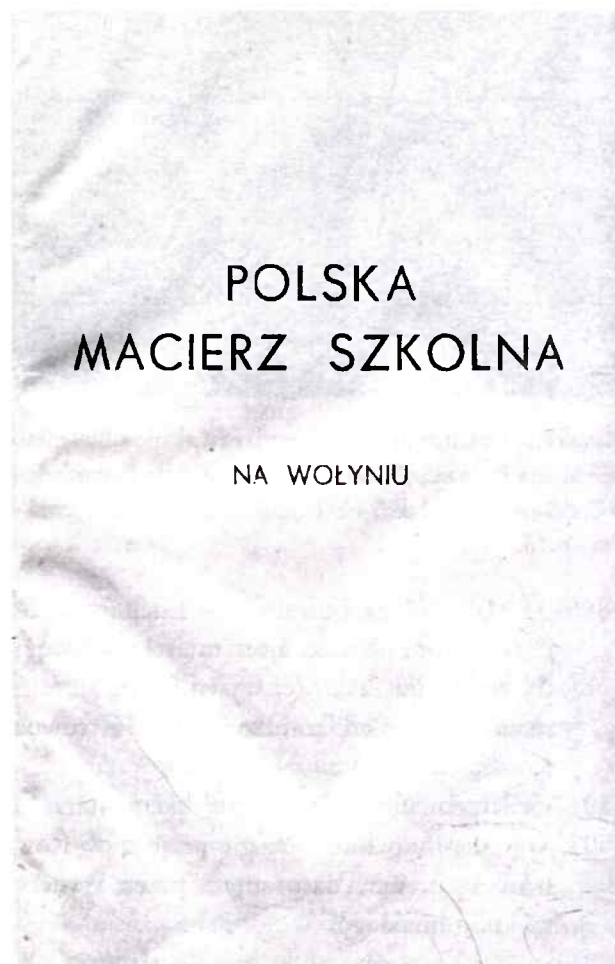
1901 – w Szumsku zamieszkiwało 2089 osób.¹³⁰ W mieście pracował lekarz, była apteka, biuro pocztowo-telekomunikacyjne, stacja gminnej poczty konnej, biuro komisarza policji (Stanowaja Kwatera), dwie cerkwie prawosławne, rzymskokatolicki kościół parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia Matki Boskiej, do którego było przypisanych 5088 wiernych.¹³¹

1902 – J. Kraszyński opublikował w Petersburgu *Pinkas cechu krawców żydowskich w Łucku z 1721 roku*.¹³²

- 1905** – w Babinie (na 25 kilometrze drogi Równe-Korzec) zbudowano cukrownię.
- 1907** – w Łucku wzniesiono kościół luterański z cegły produkowanej w cegielni „Łuczanin” w Łucku. W czasach rosyjskich, gdy Ukraina stanowiła część składową ZSRR w kościele urządzono archiwum. Obecnie świątynia znajduje się pod zarządem baptystów.¹³³
- 1908** – ukazała się *Jednodniówka Łucka* – zbiorek wierszy i opowiadań autorstwa Mariana Tokarzewskiego (późniejszego kapelana Józefa Piłsudskiego), dochód z którego przeznaczony na budowę kościoła w Sokalu.
- 1909** – dla uczczenia 100 rocznicy urodzin Juliusza Słowackiego w kościele farnym w Krzemieńcu odsłonięto poświęcony poecie pomnik dłuta Wacława Szymanowskiego.
- 1911** – opublikowano *Pieśń leśną*, najwybitniejsze dzieło „Łesi Ukrainki”, inspiracją do napisania którego były opowieści Poleszuków¹³⁴ mieszkających we wsi Skulin nieopodal której znajdowało się leśne uroczysko, często odwiedzane przez Łesię. Diorama do *Pieśni leśnej*, wykonana w 1990 przez O. Данне znajduje się w Muzeum Łesi Ukrainki w Kołodziejnie.¹³⁵
- 1914** – w Rudce mieściła się biblioteka licząca 10000 tomów.
- 1914** – w Równem otwarto hebrajskie gimnazjum¹³⁶ wraz z kilkoma przedszkolami w sieci „Tarbut”.¹³⁷
- 1914–1915** – na Horyniu zbudowano drewniany most długości 2 km., przez który prowadziła droga od miejscowości Kurhany do Ostroga.
- 1915** – w Ostrogu założono Muzeum Historyczne im. Książąt Ostrogskich. Znalazły się w nim: stare druki, plany, widoki zamku i miasta, eksponaty archeologiczne, zabytki kultu religijnego, obrazy. Wg danych z 1929 roku muzeum było czynne we wtorek, czwartek i sobotę w godzinach 11.00–1 (13.00) i 3 (15.00)–6 (18.00).¹³⁸
- 29 sierpnia 1915** – Austriacy zdobyli Łuck.
- Koniec sierpnia – 10 listopada 1915** – w czasie kampanii jesiennej na Wołyniu od końca sierpnia do 10 listopada 1915 roku poległo 411 legionistów.¹³⁹
- 1915–1916** – w walkach nad Styrem poległo około 1800 żołnierzy (łącznie austriackich,

rosyjskich i niemieckich). Pochowani zostali w Rożyszczach (obecnie, stan na 2005 rok, cmentarz został zdewastowany).

- 1915–1916** – w rejonie Kostiuchówki rozegrały się największe walki Legionów Polskich.
- 1916** – na Wołyniu powstała Polska Macierz Szkolna (PSM) działająca na terenie powiatów: włodzimierskiego, kowelskiego i lubomelskiego.
- 1916** – na Wołyniu zaczęły powstawać szkoły polskie.

Polska Macierz Szkolna na Wołyniu, Wydawnictwo Wołyńskiego Zarządu Wojewódzkiego PSM, Równe 1938

- 1917** – w Łucku Powstało Koło Polskiej Macierzy Szkolnej, pierwszym prezesem został Henryk Sienkiewicz. W roku 1921 łucka PMS przystąpiła do organizacji Szkoły Handlowej i Bursy dla młodzieży.¹⁴⁰
- 1918** – na Wołyniu znajdowało się 50 parafii i 124 kościołów rzymskokatolickich.
- 1918** – Siostry Opatrzności otworzyły w Dubnie zakład dla sierot.

Pieczęć Parafii Rzymskokatolickiej w Ostrogu (okres międzywojenny), Portal Społecznościowy „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”

Tabliczka z Plebanii w Zdolbunowie (okres międzywojenny), Portal Społecznościowy „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”

9 lutego 1918 – na mocy traktatu podpisanego w Brześciu (3 lutego) pomiędzy Cesarstwem Niemieckim i Austro Węgrami oraz ich sojusznikami (Cesarstwem Bułgarii i Imperium Osmańskim), a Rosją Sowiecką cały Wołyń odstąpiono Ukrainie wraz z Chełmszczyzną i Podlasiem.

1918–1939 – na Wołyniu utworzono 2 000 państwowych szkół powszechnych, 10 średnich szkół ogólnokształcących oraz kilka szkół zawodo-

wych (najbardziej znaną z nich była Szkoła Geodezyjna i Miernicza w Kowlu). Pracowało w nich łącznie około 4,5 tys. nauczycieli.¹⁴¹

1919 – pierwszym polskim burmistrzem w Łucku został Edward Martynowicz.¹⁴²

1919 – na Wołyniu miały miejsce liczne zabójstwa mieszkających tutaj Żydów, którzy ginęli z rąk zorganizowanych w bandy Ukraińców i Rosjan.¹⁴³

Bandy mordujące Żydów

Nazwisko przywódcy bandy	Nazwa miejscowości, w której mordowano Żydów
Sokołowski (Rusin)	Żytomierz (urzędowo zarejestrowano zarżniętych Żydów 1200), w Korosteniu, zwłaszcza w Radomyślu, gdzie banda wyrżnęła kilkuset Żydów, potem zaś, gdy Żydzi wyszli z ukrycia, wyrżnęła resztę Żydów do niemowląt włącznie.
Szepel	Litynia, Chmielnik, Latyczów
Szeleściuk	Ołyka, Młynów, Klewań
Rykun	Dubno, powiat dubieński

7 marca 1919 – podczas potyczki z Rosjanami pod Torczynem poległ dowodzący akcją oficer – legionista i dowódca Polskiej Organizacji wojskowej płk. Leopold Lis-Kula (urodzony w 1894 roku).

16 maja 1919 – wojska polskie pod dowództwem gen. Aleksandra Kornickiego zajęły Łuck.

28 maja 1919 – w miasteczku Młynów bolszewicy zamordowali hrabinę Julię z Ledóchowskich Chodkiewiczową oraz Zofię Chodkiewicz.

1920 – Rosjanie zabrali z zakrystii kościoła w Beresteczku przechowywaną tam szablę księcia Jeremiego Wiśniowieckiego.

1920 – Józef Piłsudski reaktywował Liceum Krzemienieckie.

15 lipca 1920 – wydano ustawę o wykonaniu reformy rolnej, na podstawie której żołnierze, uczestnicy wojny polsko-bolszewickiej mieli prawo do nabywania na Wołyniu ziemi z parcelacji. Podstawą prawną osadnictwa wojskowego stały się dwie ustawy przyjęte przez Sejm 17 grudnia 1920 r., stanowiące całość, a mianowicie: „Ustawa o przejęciu na własność Państwa ziemi w niektórych powiatach Rzeczypospolitej Polskiej” oraz „Ustawa o nadaniu ziemi żołnierzom Wojska Polskiego” (Dziennik Ustaw 1921, nr 4, poz. 17 i 18).¹⁴⁴

29 lipca – 4 sierpnia 1920 – pod Beresteczkiem rozegrała się bitwa pomiędzy II Armią gen. K. Raszewskiego, a bolszewicką I Armią Konną Siemiona Budionnego – 2 sierpnia na rozkaz gen. Raszewskiego bitwa została przerwana.

1920–1930 – staraniem PSM na Wołyniu zaczęły powstawać szkoły rzemieślnicze i handlowe.

1920–1939 – w Kowlu istniała drużyna starszoharcerska.

1921 – wg przeprowadzonego spisu powszechnego Wołyni zamieszkiwali: Polacy, Rusini (Ukraińcy)¹⁴⁵, Żydzi, Białorusini oraz inne, nie wyszczególnione narodowości [Niemcy, Czechi]. Ilościowy stan wymienionych nacji (z wyliczeniem ile osób danej narodowości znajduje się w grupie tysiąca osób zamieszkujących dany powiat przedstawiał się następująco:¹⁴⁶

Ilościowy stan osób zamieszkujących Wołyni wg spisu powszechnego z 1921 roku.

Nazwa powiatu	Ilość mieszkańców ogółem	Polacy	Rusini (Ukraińcy)	Białorusini	Żydzi	Inni
Dubieński	220 tys.	166	706		67	61
Horochofski	78 tys.	197	684		78	41
Kowelski	170 tys.	143	707	4	129	17
Krzemieński	222 tys.	133	787		74	6
Lubomelski	56 tys.	276	637		86	1
Łucki	195 tys.	185	608		120	86
Ostrogski	57 tys.	122	713		145	20
Rówieński	383 tys.	154	654		135	57
Włodzimierski	101 tys.	246	625		105	24
Kamieńsko-Kozarski	59 tys.	103	710		27	160
Sarnieński	146	168	710	4	97	21

1921 – w Łucku zamieszkiwało 21 000 ludności, w tym 4 000 Polaków.

1921 – w Gródku rozpoczęto prace wykopaliskowe pod kierunkiem prof. Ludwika Sawickiego (odnaleziono ślady obozowisk prehistorycznych z epoki neolitu oraz wyroby krzemienne). W roku 1926 przy wykopaliskach zatrudniano 40 robotników.

1921 – w Ostrogu żyło 6 rodzin tatarskich.

1921 – w Łucku utworzono Towarzystwo Gimnasty-

czne „Sokół”, członkiem Zarządu został Bolesław Zieliński, późniejszy prezydent Łucka.

1921 – Łuck został stolicą województwa wołyńskiego.

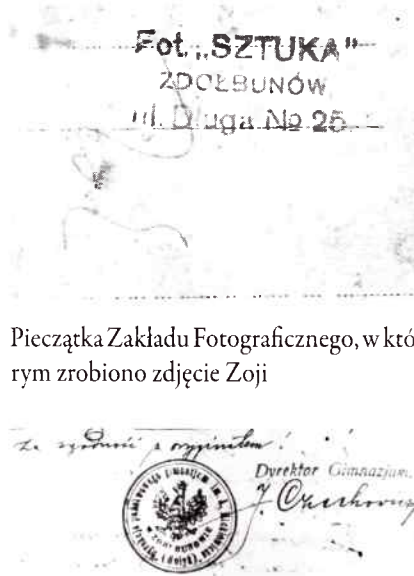
1921 – województwo wołyńskie dzieliło się na powiaty: Dubno, Horochów, Kowel, Krzemieniec, Luboml, Łuck, Ostrog, Równe, Włodzimierz. Na terenie województwa znajdowało się: 31 miast, 95 gmin wiejskich, mieszkała ludność wyznania rzymsko-katolickiego, prawosławnego, innych wyznań Kościoła Wschodniego,

Adela Wołoszyn z synem Albertem w Łucku w 1937 roku, udostępniła Teresa Julia Slotwińska (Portal Społecznościowy „Miłośnicy Wołynia”)

Zoja Romanowycz w przydomowym ogródku na ul. Długiej w Zdobunowie (Portal Społecznościowy Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь)

Pieczętka Zakładu Fotograficznego, w którym zrobiono zdjęcie Zoji

Pieczętka Gimnazjum w Zdobunowie (Portal Społecznościowy „Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь”)

ewangelickiego (augsburskiego i innych wyznań ewangelickich), mojżeszowego, wyznań niechrześcijańskich, bezwyznaniowcy, nieliczni niewiadomego wyznania. Wg narodowości na terenie woj. wołyńskiego mieszkali: Polacy, Rusini (Ukraińcy), Żydzi, Białorusini, Niemcy, Litwini, Czesi, Rosjanie.¹⁴⁷

1921 – powstało Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowe Nauczycielstwa Szkół Powszechnych.

1921 – z północnych części powiatu rówieńskiego i łuckiego utworzono powiat sarneński, który został odłączony od Wołynia i przyłączony do Polesia.

1921/1922 – staraniem PMS w Łucku powstała szkoła handlowa. Kolejne szkoły utworzone przez PMS powstały w: Równem (handlowa), Łucku, Krzemieńcu, Sarnach, Zdobunowie, Włodzimierzu i Ostrogu (rzemieślnicze).

1921–1922 – na Wołyniu osiedlono 3104 żołnierzy. Na cele osadnictwa przekazano 45196 ha, co stanowiło 45,5% ziemi przejętej na podstawie ustawy z 17 grudnia 1920 r.¹⁴⁸

1922 – osadnicy wojskowi utworzyli własną samorządową organizację – Centralny Związek Osadników Wojskowych (skupiał ok 99% osadników wojskowych).¹⁴⁹

1922–1939 – w Ostrogu n. Horyniem stacjonował 19 Pułk Ułanów Wołyńskich, który wchodził

w skład Brygady Kawalerii „Równe”, dowodzonej przez płk. Adama Korytowskiego.¹⁵⁰

1923 – w Kiwercach utworzono parafię rzymsko-katolicką.

1924 – w miejscowości Szubków założono Szkołę Gospodarstwa Rolnego.

1924 – w Łucku istniał Związek Ziemian.

1924 – w Łucku odbył się Zjazd Delegatów Osadników Wojskowych „celem omówienia środków zaradczych przed napadami chłopów [ukraińskich] i band dywersyjnych, które stawiały sobie za cel niszczyć polski element na Wołyniu...”.¹⁵¹

1924 – w katedrze łuckiej spłonął znajdujący się w bocznym ołtarzu obraz Matki Bożej Łuckiej ofiarowany w 1598 roku biskupowi Bernardowi Maciejowskiemu przez papieża Klementa VIII.

12 września 1924 – utworzono Korpus Ochrony Pogranicza, dowódcą którego został major Henryk Odrowąż Minkiewicz. Organem prasowym KOP był „Biuletyn Oświatowo-Propagandowy Korpusu Ochrony Pogranicza”, dla żołnierzy Korpusu wydawano także corocznie „Kalendarz Żołnierza KOP”.¹⁵² Strażnice Korpusu zostały rozmieszczone wzdłuż całej wschodniej granicy.

Pieczętka Dyrekcji Państwowej Kolei w Równem (Portal Społecznościowy Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь)

- 1925–1926** – uruchomiono częściowo linię kolejową na trasie Łuck-Horochów-Stojanów, wykorzystując w tym celu była wojenną linię rosyjską [z czasów I wojny światowej].
- 1926** – na terenie powiatu krzemienieckiego zamieszkiwało 28 300 Polaków.
- 1926** – bp Adolf Piotr Szelażek założył w Łucku drukarnię diecezjalną. Drukowano tutaj takie tytuły, jak: „W sprawie Bożej”, „Pro Fide” (od 1936 roku), „Miesięcznik Diecezjalny Łucki”, „Życie Katolickie” (od 1930 roku).
- 1927** – staraniem bpa Adolfa Piotra Szelażka św. Teresa od Dzieciątka Jezus została ogłoszona przez papieża Piusa XI patronką diecezji łuckiej.
- 1927** – w kamieniołomach bazaltu w Berestowcu pracowało 400 robotników, którzy produkowali miesięcznie ok. 10 000 ton bazaltowych kostek i szutru. Roczna wartość produkcji wynosiła 1 400 000 złotych.¹⁵³
- 1927** – Polska Macierz Szkolna zbudowała w Łucku bursę dla uczącej się młodzieży.
- 1927** – w Łucku wybuchł pożar, w wyniku którego spłonęła m.in. osiemnastowieczna drewniana kenisa (świątynia karańska).
- 1928** – na stanowisko wojewody wołyńskiego powołany został Henryk Józewski.¹⁵⁴
- 1928** – w Janowej Dolinie rozpoczęto eksploatację bazaltu pod kierunkiem inż. Leonarda Szutkowskiego. W 1929 roku w kamieniołomach zatrudniano 1 000 robotników, dzienna eksploatacja wynosiła 700 ton.¹⁵⁵

Strona tytułowa *Życia Katolickiego* przedruk z przedruk z „Wołanie z Wołynia / Волатня з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 6 (139) – B Rok 24 Listopad–Grudzień 2017

- 1928** – w Łucku mieszkało 70 Karaimów trudniących się rzemiosłem lub pracą biurową. Na Wołyń zostali sprowadzeni przez księcia Witolda do Trok i Łucka. W omawianym roku w Łucku znajdowała się także kienesa karańska zbudowana w XVIII wieku. Wewnątrz był echał (szafa służąca do przechowywania zwojów Tory). Wystrój kienesy uległ zniszczeniu w 1915 roku, wg stanu na rok 1929 pozostało kilka ksiąg na pergaminie, pasy i tkaniny.¹⁵⁶
- 1928** – reaktywowano Rzymskokatolickie Diecezjalne Towarzystwo Dobroczynności.
- 1928** – miejscowości Smyga otwarto Niższą Szkołę Rzemieślniczo-Przemysłową.
- 1928** – w Łucku powstało Koło Architektów. Jeden z członków Koła – Franciszek Kokiesz założył pierwsze prywatne biuro architektoniczne.¹⁵⁷
- 1928–1937** – w Dubnie stacjonował 43 Pułk Strzelców Legionu Bajończyków, dowódcą był płk. piechoty wojska Polskiego Benedykt Chłusewicz.
- 1928–1938** – obowiązki wojewody wołyńskiego pełnił Henryk Józewski.
- 1929** – na Wołyniu znajdowało się 35 szkół państwowych czeskich, organizatorem których była Czeska Macierz Szkolna z siedzibą w Łucku, tutaj mieścił się także Klub Czeski. Największą kolonią czeską była Wołkowyja, zamieszkiwało ją 5 000 Czechów.

ZDOLBUNOVSKÁ ŠKOLA.

V době, kdy ještě československý národ vedl zápas o odřískání své samostatnosti a kdy se začaly objevovat i vzdálené červánky přiblížující se dne míru, naši krajané už začali pomýšlet o kultuře ducha. Vrozené

presne a pociťte vykonávání povinnosti! Ze 20 let trvání české školy ve Zdobunově vystřídalo se zde na 20 českých učitelů, a každý z nich zanechal zde po sobě stopy své působnosti, zasel zde semena vědy do mladých

Čechů touha po vzdělání a snahy o lepší budoucnost – budoucích to pracovníků na národní roli – vyvolala do života první českou školu ve Zdobunově. Její otevření se konalo 12. listopadu 1917 a od té doby plní zdárně své vznešené poslání.

Něsť mládež je dobrá a touží po duševní síle a světlosti. Škola ji vstřípla do duše poznání, že život řada

dětských hlavček. Jíždí se vystřídalo 1400.

Zdobunovská škola a stala se řadu příznivců a obětavých žáků a bohdá, že jejich počet bude stále vzrůstat. Václavův svorný podnik budou pracovat k tomu, aby se škola stala vzorou a byla chloubou českého Zdobunova a celého okolí.

J. Ksk.

Z toulek po Volyni.

Mezi Rovnem a Zdobunovem rozkládá se malebná vesnička Kvasilov český, která při prvním pohledu učiní na návštěvníka milý dojem. Dlážděná ulice, výstavné budovy, velké chmelnice a krásné udržované zahrady, toť celkový pohled na Kvasilov. Uprostřed vesnice pěkná školní budova, za ní nedaleko pravoslavný Sobor, kde pravoslavný protojerej odpravuje náboženství v české řeči.

Obec má výhodné železniční spojení se Zdobunovem a Rovnem, neboť vlaky zde procházejí

Budova kvasilovského SOKOLA.

několikrát denně a zde zastavují. Kvasilov má sokolskou Jednotu, jednu z nejstarších na Volyni, kterou dlouhá léta vedl nezapomenutelný kvasilovský občan A. Perný. Sokol má vlastní budovu, která se stala středem kulturního života Kvasilova.

Kvasilov se zaplál nesmazatelným písmem do našich dějin tím, že zde za vedení neúnavného menšinového bojovníka vycházel po řadu let „Hlas Volyně“, který tak mnoho vykonal pro naši menšinu.

Domek Perných, kde byl vydáván „Hlas Volyně“.

Strony z Kalendarza Wołyńskiego wydawanego w 1939 roku przez Czechów z Kwasilowa (ze zbiorów Jany Novakowej), Portal Społecznościowy Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь

1929 – Wołyń zamieszkiwało 24 900 Niemców (najwięcej w powiecie łuckim i kowieńskim).

1929 – w Szumsku zamieszkiwało 46% Polaków.

1929 – w Kostopolu mieszkało dużo Niemców ewangelików.

1929 – w Ostrogu znajdowały się: Gimnazjum im. Marii Konopnickiej, Seminarium Nauczycielskie, Szkoła Rzemiosł.

1929 – Łucku mieścił się Sąd Okręgowy, Izba Skarbowa, Okręgowa Komenda Policji Okręgowej, Okręgowy Zarząd Lasów oraz Starostwo Zarządu Dróg Wodnych. W Łucku posiadał także swoją siedzibę bp. rzymsko-katolicki ks. Adolf Szelązek.

1929 – w Targowicy n. Styrem mieszkało 700 osób.

1929 – we Włodzimierzu Wołyńskim funkcjonowała Szkoła Podchorążych Rezerwy Artylerii.

1929 – w Łucku zamieszkiwało 30 000 osób, w tym: 6 000 Polaków, 2 000 Rosjan, 21 000 Żydów oraz 500 osób innych narodowości (Czechów, Niemców, Karaimów, Ukraińców – łącznie).

1929 – w Maniewiczach funkcjonowało sanatorium dla dzieci zagrożonych gruźlicą.

1929 – w Maciejowie funkcjonowała szkoła powszechna i Seminarium Nauczycielskie.

1929 – staraniem Wołyńskiego Towarzystwa Krajoznawczego i Opieki nad Zabytkami utworzono w Łucku Muzeum Wołyńskie. W omawianym roku w mieście funkcjonowały także biblioteki i stowarzyszenia.¹⁵⁸

Biblioteki

Biblioteka Publiczna (posiadała 30 000 tomów),
Biblioteka Kapitulna (przy Katedrze Łuckiej),
Biblioteka Parafialna założona przez bp. Karola Niedziałkowskiego,
Biblioteka Policyjna.

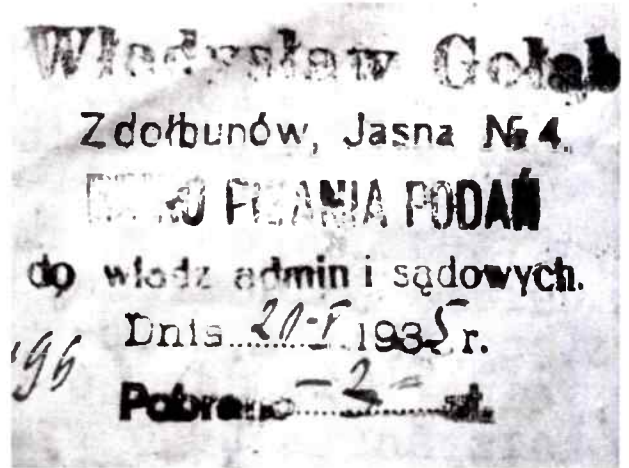
Stowarzyszenia

Klub „Ognisko”,
Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”,
Macierz Szkolna,
Towarzystwo Prawników,
Towarzystwo Lekarskie,
Stowarzyszenie Techników,
Resursa Kresowa,
Związek Ziemian Wołyńskich,
Czeska Macierz Szkolna,
Towarzystwo Wioślarskie.

Jan Świerzowicz, dyrektor Gimnazjum im. Marii Konopnickiej w Ostrogu w latach 1923–1929 (Portal Społecznościowy Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь)

- 1929 – w Wiedniu na bazie istniejącej dotychczas Ukraińskiej Organizacji Wojskowej (UWO) zawiązała się Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (OUN).¹⁵⁹
- 1930 – po raz pierwszy zorganizowano Targi Wołyńskie w Równem, na które przybywali wystawcy z całej Polski. Na łamach „Życia Katolickiego” zamieszczano coroczne sprawozdania z ich przebiegu.¹⁶⁰ Targi odbywały się do roku 1939.
- 1930 – w Łosiatynie funkcjonowała Spółdzielnia Mleczarska.
- 1930 – w Mizoczu funkcjonowała cukrownia.¹⁶¹
- 1930 – w Kowlu istniała Państwowa Szkoła Miernicza i Drogowa.
- 1930–1937 – obowiązki starosty powiatu krzemienieckiego pełnił Stefan Czarnocki.
- 1931 – Jezuici obrządku wschodniego prowadzili w Dubnie Papieskie Seminarium Wschodnie.¹⁶²
- 1931 – w Łucku powstał oddział polskiego Czerwonego Krzyża. W roku 1936 liczył 1000 członków, jego prezesem był Marian Tatarzyński.¹⁶³
- 1931 – na ogólną liczbę mieszkańców Wołynia 2 085 600, osób które za swój ojczysty uznały

Pieczątka Władysława Gołąba z Biura Pisania Podań w Zdobunowie (Portal Społecznościowy „Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь”)

Targ we Włodzimierzu Wołyńskim lata 30 XX wieku, udostępniła Grażyna Andrzejczyk (Portal Społecznościowy „Miłośnicy Wołynia”)

KOWEL—Hotel Victoria.

КОВЕЛЬ—Гостиница Виктория

Hotel Victoria w Kowlu, okres międzywojenny (Portal Społecznościowy Kresy na starych fotografiach)

język polski było 346 600 (w tej liczbie 69 500 w miastach i 277 100 na wsiach).¹⁶⁴

1931 – osady wojskowe na Wołyniu.¹⁶⁵

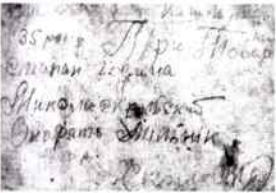
Powiat	Liczba działek na terenie powiatu	Ogólna ilość hektarów składających się na daną działkę
Dubno	482	7 605
Kostopol	102	1 973
Kowel	171	3 650
Krzemieniec	595	8 010
Luboml	106	2 685
Łuck	349	6 263
Horochów	325	4 259
Sarny	181	3 821
Włodzimierz Wołyński	327	5 000
Równe	551	7 320
Zdołbunów	243	6 533
Razem	3 432	57 120

W Y K A Z

KIEROWNIKOWI WŁADZ I INSTANCJI w Zdołbunowie

1/kontroler kolejowy	- STRZAŁKA Tadeusz
2/Zaw. Wt. Kol. Zdołbunów	- ONYSZAKIEWICZ Zenon
3/nacz. Urzędu Skarbowego	- IWŃSKI Jerzy
4/Dyrektor Gimnazjum	- WIZNIEWSKI Dymitr
5/nacz. Urzędu Celnego	- GÓRNY Konrad
6/nacz. Urzędu P.T. Zdołbunów	- KOZŁOWSKI Stanisław
7/kierown. Sądu Grodzkiego	- SZYJT Jan
8/inspektor Szkolny	- MILEWSKI Stanisław
9/insp. P.Z.U.W.	- TRZĄBACZKIEWICZ Brunon

Władze miejskie Zdołbunowa, okres międzywojenny (zbiory Marii Majewskiej), Portal Społecznościowy Zdołbunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здо́лбу́нів – Воли́нь

Ich podpisy

Степан Година, Микола
Скульський (z prawej),
Онофат Мельник, fot.
Kaszipara, Zdołbunów 1928,
zbiory Rodziny Skulskich

9 grudnia 1931 – na Wołyniu przeprowadzono powszechny spis ludności, wg danych¹⁶⁶ liczba mieszkańców w poszczególnych obwodach przedstawiała się następująco:
Dubno – 226 764, Horochów – 120 764, Kostopol – 158 672, Kowel – 255 694, w tym miasto Kowel – 27 649, Krzemieniec – 243 275, Luboml – 85 396, Łuck – 290 714, w tym miasto Łuck – 35 700, Równe – 251 721, w tym miasto Równe – 40 647, Sarny – 180 370, Włodzimierz [Wołyński] – 150 232, Zdołbunów – 117 820.

1931–1938 – staraniem PMS na Wołyniu zorganizowano szkoły:

Ilość szkół utworzonych staraniem PSM na Wołyniu¹⁶⁷

Rok szkolny	Ilość szkół
1931 / 1932	16
1932/1933	14
1933/1934	20
1934/1935	18
135/1936	31
1936/1937	56
1938	66

Szkoła Podstawowa w Mielnicy Podlaskiej (20 VI 1939) – u góry od lewej: Mucha, Bereźnicki, Edward Rozenblatt, Ziolkowski, NN, Stanisław Bilek, Brodlka [Broodka?] (wychowawca), Dziubiński, Domański, NN, Wrona, dalej NN. Środek od lewej: Ligaj, NN (Żyd), NN (żydowski chłopiec), nauczyciel Stasiacek, Helena Przyjeczko, NN, NN, Myciuk, Basia Juras, NN (Ukrainka), NN (Ukrainiec). Dolny rząd od lewej: Friedman nauczyciel języka polskiego, Danuta Lang dyrektorka szkoły, Filipecki, nauczycielka Surowcowa, Józef Wojciechowski, NN (Ukrainiec), NN (Żyd), NN (Ukrainiec), Portal Społecznościowy „Wołanie z Wołynia / Во́лання з Воли́ні”.

- 1932** – powstało Zrzeszenie Starszo-Harcerskie w Łucku, które w 1936 roku przyjęło nazwę „Gromada – Stowarzyszenie Starszo-Harcerskie w Łucku”.¹⁶⁸
- 17 maja 1932** – w Ołyce odbyło się XXVIII posiedzenie (zwyczajne) Kapituły Kolegiaty Ołyckiej.¹⁶⁹
- 1933** – uczniowie dwóch klas Gimnazjum Państwowego im. Tadeusza Kościuszki w Łucku zorganizowali akademię ku czci Leopolda Lisa-Kuli i przedstawienie, z którego dochód przeznaczono na budowę szkoły w Kostiuchnówce.¹⁷⁰
- 1933–1937** – osadnicy wojskowi na Wołyniu przy pomocy Związku Osadników zorganizowali 14 szkół prywatnych, którym z biegiem czasu władze szkolne nadały prawa szkół publicznych.¹⁷¹
- 1934** – staraniem oddziału Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej w Równem otwarto przy kościele farnym w Równem kiosk nazwany „Dobra Prasa”, gdzie oprócz dewocjonalistów sprzedawano ówczesną rówieńską prasę „Mały Dziennik”, „Życie Katolickie”, „Przewodnik Katolicki”, „Kulturę”, „Posiew”, „Samoobronę Narodu”.
- 1934–1939** – prezydentem w Równem był Stanisław Wołk, właściciel majątku Czartajew pod Siemiatyczami.¹⁷²
- 1934–1939** – w Sarnach wydawano pierwsze w Polsce czasopismo łąkarskie *Łąka i Torfowisko* oraz *Rocznik Łąkowy i Torfowy* (1935–1937).
- 1934** – kuratorem Liceum Krzemienieckiego był Eustachy Nowicki, działacz oświatowy.
- 1935** – na początku lutego 1935 r. Uczniowski Komitet „Polskiej Góry” i Budowy Szkoły im. Legionów w Kostiuchnówce zwrócił się z apelem o wsparcie obchodów 20. rocznicy wkroczenia Legionów na Wołyń.¹⁷³
- 1935** – w Płonem zamknięto kościół w ramach ogłoszonej przez Rosjan 5 maja 1932 roku akcji „pięciolatka antyreligijna”. W jego podziemiach (w okresie późniejszym) znaleziono szkielety pomordowanych przez NKWD osób.¹⁷⁴
- 1935** – odbył się Zjazd Osadników powiatu krzemienieckiego, na którym czołowym mówcą był gen. Marian Żegota-Januszajtis. Na Zjeździe omawiano sprawy związane z działalnością Związku osadników, oraz żydowskim pośrednictwem w obrocie artykułami rolnymi.¹⁷⁵
- 1935** – w miastach na Wołyniu wybudowano 307 budynków, w roku 1936 – 380.¹⁷⁶
- 1935** – z inicjatywy wojewody wołyńskiego Henryka Józewskiego utworzono Wołyńskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Łucku. Towarzystwo posiadało swoją bibliotekę i czytelnię.¹⁷⁷
- 1936** – w skład dekanatu lubomolskiego wchodziło 9 parafii: Binduga, Luboml, Maciejów, Opalin, Ostrówki, Przewały, Pulemiec, Rymacze, Stawki. Na terenie parafii lubomelskiej istniały organizacje religijne: Koło Akcji Katolickiej Mężów, Koło Akcji Katolickiej Niewiąst oraz Koło Akcji Katolickiej Młodzieży.
- 1936** – Korzec zamieszkiwało 6700 osób.
- 1936** – Katolickie Stowarzyszenie Mężów prowadzone przez ks. Władysława Bukowińskiego

Chorągiew Hufca Wołyńskiego, przedruk z „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 1 (134) – B Rok 23 Styczeń–Luty 2017

Pieczętka Kierownictwa Szkoły Publicznej w Mizoczu (Portal Społecznościowy „Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь”)

przystąpiło do zakładania pierwszej na Wołyniu Katolickiej Kasy Bezprocentowej w Łucku celem poparcia polskiego handlu na Kresach.¹⁷⁸

2-3 maja 1936 – w Łucku odbył się Zjazd Drużyn harcerskich, zorganizowany przez „Gromadę...” z Łucka. Wzięli w nim udział harcerze z: Włodzimierza Wołyńskiego, Równego, Dubna, Zdołbunowa, Białokrynicy.¹⁷⁹

2 październik 1936 – rozpoczął się w całej Polsce Tydzień Szkoły Powszechnej, jego celem było zapoznanie społeczeństwa z potrzebą budowy szkół powszechnych. O potrzebie budowy szkół na Wołyniu wypowiedział się wówczas na łamach „Życia Katolickiego” ks. Władysław Bukowiński.¹⁸⁰

1936 – Polska Macierz Szkolna na Wołyniu prowadziła biblioteki w: Równem (16 688 tomów), Dubnie (4 300), Krzemieńcu (4 000), Włodzimierzu Wołyńskim (3 300), Ostrogu (2 480), Ołyce (2 262), Korcu (1 973), Klewaniu (1 914), Zdołbunowie (1 755), Cumanii (1 012), Kowlu (1 000). Ogółem w omawianym roku PMS prowadziła na Wołyniu 500 bibliotek, w tym 97 stałych i 403 bibliotek wędrownych, z ogólną ilością 109 676 tomów.¹⁸¹

1936-1939 – na wschód i na południe od Sarn powstał największy na wschodniej granicy Polski system fortyfikacji zwany „Odcinkiem Umocnionym «Sarny»”.¹⁸²

1936-1939 – w szkołach powszechnych w Równem i Krzemieńcu pracowała Irena Sandecka, która opracowała „Elementarz Krzemieniecki” by uczyć dzieci polskie języka polskiego.¹⁸³ Założyła również Towarzystwo Odnowienia Kultury

Polskiej im. Juliusza Słowackiego.¹⁸⁴ W Krzemieńcu mieszkała od 1942 roku, zmarła 25 III 2010 roku.¹⁸⁵

1 stycznia 1937 – ilość członków Polskiej Macierzy Szkolnej na Wołyniu wynosiła 5000 osób.¹⁸⁶

Marzec 1937 – w Łucku odbył się I Zjazd Wojewódzkiego Komitetu Porozumiewawczego Organizacji Kupiectwa Chrześcijańskiego na Wołyniu.

9 maja 1937 – Polska Macierz Szkolna na Wołyniu prowadziła 222 szkoły powszechne, 227 kursów dokształcających dla przedpoborowych, 15 burs dla młodzieży, 35 ochronek, 1700 bibliotek, z tego: w powiecie łuckim 32 szkoły powszechne, 2 zawodowe, 53 bibliotek, 12 czyteln i świetlic.¹⁸⁷

1937 – w Równem funkcjonował Powiatowy Komitet Pomocy Zimowej Bezrobotnym, w omawianym roku zebrał 100 tys. kg. ziemniaków oraz 50 tys. kg. zboża.¹⁸⁸

1937 – na Wołyniu znajdowało się 140 parafii i 59 kościołów katolickich.

1937 – na Wołyniu funkcjonowało 1830 szkół powszechnych, których pracowało 3670 nauczycieli.¹⁸⁹

1937 – kuratorem Liceum Krzemienieckiego został Stefan Czarnocki.

1937 – na Wołyniu znajdowało się 140 parafii i 59 kościołów katolickich.

1937/1938 – na Wołyniu funkcjonowało 5 szkół rzemieślniczych w: Łucku, Ostrogu Sarnach, Włodzimierzu [Wołyński] i Zdołbunowie oraz 2 gimnazja kupieckie w Łucku i Równem.

Stan ilościowy uczniów w szkołach rzemieślniczych i gimnazjach (rok szkolny 1937/1938)¹⁹⁰

Nazwa szkoły	Miejscowość	Ilość uczniów
Gimnazjum Kupieckie	Łuck	218
Gimnazjum Kupieckie	Równe	234
Szkoła Stolarska	Łuck	53
Szkoła Stolarska	Ostróg	51
Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa	Sarny	123
Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa	Włodzimierz [Wołyński]	165
Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa	Zdołbunów	143

Pieczęć Gimnazjum w Zdobunowie (Portal Społecznościowy „Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь”)

Pieczęć Zarządu Cechu Wędliniarzy w Zdobunowie (Portal Społecznościowy Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь”)

LUDOMIR SAWICKI I HELENA WITKOWSKA

NAUKA O POLSCE WSPÓŁCZESNEJ

DLA VII STOPNIA SZKOŁY POWSZECHNEJ

KRAKÓW 1923

Podręcznik dla uczniów szkoły powszechnej (Portal społecznościowy „Lubimy czytać książki każdego gatunku”)

1938 – Siostry Niepokalanki prowadziły w pałacu Miączyńskich w Maciejowie (powiat kowelski) Seminarium Nauczycielskie Żeńskie.¹⁹¹

1938 – Polska Macierz Szkolna na Wołyniu prowadziła 84 szkoły i zakłady wychowawcze z ogólną liczbą młodzieży 3801 oraz 8 przedszkoli z ogólną liczbą dzieci 185.¹⁹²

Przedszkola zorganizowane przez PSM

Miejscowość	Powiat	Ilość dzieci
Berestowiec	Kowelski	28
Kowel	Kowelski	34
Osiecznik	Kowelski	19
Babin	Rówieński	14
Korzec	Rówieński	17
Cumań	Łucki	30
Mizocz	Zdobunowski	28
Ostróg	Zdobunowski	15
Łącznie		185

Wrzesień 1938 – w Łucku odbyła się defilada wojsk biorących udział w wielkich manewrach na Wołyniu. W przeddzień defilady marszałek Rydz Śmigły przejął sprzęt wojskowy zakupiony przez społeczeństwo Wołynia.¹⁹³

1938–1939 na Wołyniu funkcjonowało siedem prywatnych szkół żydowskich.

1939 – Horochów uzyskał prawa miejskie.

1939 – Siostry ze Zgromadzenia Sióstr Opatrzności Bożej prowadziły placówkę katechetyczną w Dubnie.¹⁹⁴

Maj 1939 – w Łucku odbył się I Zjazd Polskiej Inteligencji Katolickiej na Wołyniu. Okolicznościowy referat nt. „Rola, zadania i organizacja polskiej inteligencji katolickiej na Wołyniu” wygłosił ks. Władysław Bukowiński.¹⁹⁵

Sierpień 1939 – diecezja łucka zajmowała 38678 km² powierzchni, liczyła 16 dekanatów, 169 parafii, 370000 wiernych, ponad 140 kościołów parafialnych, ok 100 kaplic, blisko 240 księży obrządku rzymskokatolickiego.¹⁹⁶

- Wrzesień 1939** – Dubno zostało zajęte przez Armię Czerwoną.
- 8–14 września 1939** – w Krzemieńcu przebywało (ewakuowane z Warszawy) Ministerstwo Spraw Zagranicznych wraz z Korpusem Dyplomatycznym.
- 18 września 1939** – na skraju wsi Jeziory k. Dąbrowicy Stanisław Ignacy Witkiewicz, pisarz i malarz popełnił samobójstwo.
- 28 września 1939** – bitwa żołnierzy ochrony pogranicza (dowodzonymi przez gen. Wilhelma Orlik-Rückemana) z Rosjanami pod Szakiem. Było to największe starcie w kampanii wrześniowej – zginęło 7000 żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza. Żołnierze Korpusu stawiali także opór wojskom radzieckim wzdłuż rzeki Słucz – do dziś zachowały się w wielu miejscach umocnienia wzniesione przed II wojną światową.
- 5 grudnia 1939** – Rada Komisarzy Ludowych ZSRR podjęła decyzję o wysiedleniu osadników wojskowych z zachodnich obwodów republik Ukraińskiej i Białoruskiej). 10 lutego 1940 roku rozpoczęły się pierwsze deportacje w głąb Związku Radzieckiego.
- 1 listopada 1939** – województwo wołyńskie przyłączono do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej.
- Grudzień 1939** – Biuro Polityczne i Rada Komisarzy Ludowych ZSRR rozpoczęły przygotowania do pierwszej masowej deportacji osadników wojskowych i ich rodzin w odległe regiony ZSRR. Deportację planowano na początek 1940 r. Jednak już pod koniec grudnia zaczęło się wysiedlenie poszczególnych rodzin osadników, wobec członków których prowadzono śledztwo jako przeciw elementom społecznie niebezpiecznym.¹⁹⁷
- 1939–1945** – siostry ze Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi pracowały w szpitalu maltańskim w Olyce, za pracę wynagradzał je książę Janusz Radziwiłł.¹⁹⁸
- 1940** – Siostry ze Zgromadzenia Sióstr Opatrzności Bożej pracowały w szpitalu w Dubnie.
- 1940** – bp. Adolf Szelażek utworzył w Łucku Komitet Pomocy, który rozciągnął opiekę materialną nad przesiedlanymi Polakami (w lutym 1940 roku rozpoczęły się wywózki za Ural).¹⁹⁹
- 8 sierpnia 1940** – w Zdołbunowie Niemcy rozstrzelali ok. 2000 przedstawicieli inteligencji, Żydów, Polaków i Rosjan na podstawie sporządzonych wcześniej list przez policję ukraińską.²⁰⁰
- 17 października 1940** – kościół przy ul. Panieńskiej w Dubnie zamienili Niemcy na magazyn i ślusarnię, wspominał o tym ks. Antoni Palka, wówczas kleryk Zakonu Jezuitów w Seminarium Duchownym w Dubnie.²⁰¹
- 3–8 grudnia 1940** – Siostry ze Zgromadzenia Sióstr Opatrzności Bożej zorganizowały w Dubnie rekolekcje, w których uczestniczyło 5 sióstr, rekolekcjom przewodniczył o. Bogumił Horaczek.²⁰²
- Lipiec 1941** – w więzieniu w Łucku Rosjanie rozstrzelali od 2–4 tysięcy więźniów – „strzelano z broni maszynowej i wrzucano granaty do cel...”²⁰³
- 1941** – w Dubnie Niemcy rozstrzelali przebywających w więzieniu ok. 250 Polaków.
- 1941** – ze Zdołbunowa, na mocy decyzji władz niemieckich można było wysyłać paczki dla osób wywiezionych na teren Rzeszy.²⁰⁴
- 1942** – Dymitr Kłaczkiwski objął dowództwo nad Organizacją Ukrainy Niepodległej na Wołyniu.
- 1942** – Kowel stał się siedzibą Okręgu Armii Krajowej.
- 1942** – Niemcy i Ukraińcy wyprowadzili z Lubomla ok. 10000 Żydów.
- 1942** – w Mizocz urodził się Jonasz Kofta, poeta, satyryk, współtwórca warszawskiego kabaretu „Hybrydy” (w 1964 roku został jego kierownikiem literackim) oraz kabaretu „Pod Egidą”, współpracował z Programem III Polskiego Radia.
- 1943** – Petro Fedorowycz Olijnyk ps. „Enej”, „Roman”, „Serhij” w rejonie Równego i Krzemieńca zorganizował oddziały Ukraińskiej Powstańczej Armii, był także dowódcą Okręgu Wojskowego UPA.²⁰⁵
- 8–9 lutego 1943** – sotnia „Dowbeszki Korobki” (Hryhorija Perehyniaka) wymordowała mieszkańców wsi Parośle – zginęło od 130–170 osób, był to początek „antypolskiej akcji”, która objęła cały Wołyń.²⁰⁶
- Luty 1943** – w Kupiczowie Czesi założyli konspiracyjną organizację „Aktyw”, nawiązali także

współpracę z polskim Podziemiem i partyzantami radzieckimi.

22/23 kwietnia 1943 – w Janowej Dolinie (obecnie wieś Bazaltowe) w obwodzie rówieńskim, rejonie kostopolskim, nacjonaliści ukraińscy zamordowali ok. 600 Polaków, oddziałem pacyfikacyjnym dowodził Iwan Łytwyńczuk „Dubowyj”.²⁰⁷

13 maja 1943 – w Kołkach zginął Wasyl Iwachiw, ukraiński oficer (porucznik), jeden z twórców i głównych dowódców UPA.²⁰⁸

Czerwiec 1943 – „Kłym Sawur” (Dymitr Kłaczkiwski) jeden z dowódców Ukraińskiej Powstańczej Armii wydał oficjalny rozkaz nakazujący wymordowanie wszystkich Polaków.²⁰⁹

13 czerwca 1943 – na Wołyniu utworzono Podziemną Organizację Czechów „Blanik” (taką nazwę nosiło mityczne wzgórze w Centralnych Czechach), na czele której stanął Władimir Knop, a jego zastępcą został Josef Rejzek. Na spotkaniu organizacyjnym podjęto także uchwałę o wydawaniu konspiracyjnej gazetki „Hlasatel”. Organizacja nie miała charakteru ściśle wojskowego, była raczej Podziemną formacją skupiającą świadomych wołyńskich Czechów bez różnic poglądów religijnych lub politycznych.²¹⁰

13 lipca 1943 – z rąk SS (prawdopodobnie stacjonujących w Olyce) śmierć poniosło 372 Czechów ze wsi Czeski Malin.²¹¹

16–17 lipca 1943 – trakcie walk z Ukraińcami w Hucie Stepańskiej (która od 1943 roku stała się ośrodkiem polskiej samoobrony) zginęło od 500–600 Polaków. Ci, którym udało się przeżyć utworzyli oddział partyzancki w sile ok. 100 młodych chłopców, dowodził nimi por. Władysław Kochański ps. „Bomba”.

1943 – Siostry ze Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi prowadziły tajne nauczanie w Beresteczku.²¹²

1943 (lato) – Niemcy wywieźli z Łucka ok. 10000 osób na roboty do Rzeszy.

1943 – w Ludwilpolu spłonął drewniany kościół wybudowany w 1923 roku.

6 września 1943 – we wsi Bołtuny doszło do starcia pomiędzy oddziałem AK „Konrada” (Kazimierza Filipowicza) a 150 osobowym

oddziałem UPA „Zirka”, Ukraińcy zostali rozbici.

16 listopada 1943 – Huta Stara, w której schroniło się ok. 10000 Polaków z całego Zasłucha została zaatakowana przez oddziały nacjonalistów, atak został odparty przy pomocy partyzantów radzieckich pod dowództwem kpt. Kotlarowa oraz oddziału AK, którym dowodził por. Władysław Kochański „Bomba”.

24 grudnia 1943 – oddziały UPA zaatakowały Łuck, zginęło ponad 100 Polaków.²¹³

1943–1944 – w Przebrażu istniał najsilniejszy ośrodek polskiej samoobrony na Wołyniu. Od kwietnia 1943 roku obroną kierował b. podoficer wojska Polskiego Henryk Cybulski, jego oddział liczył 500 uzbrojonych ludzi, ponadto do Przebraża przybyli mieszkańcy z okolicznych przysiółków: Chołopina, Jazwina, Mostów, Wydranki i Zagajnik. Wg niektórych źródeł późną wiosną 1943 roku przebywało tutaj ok. 10000 osób.²¹⁴ Losy Polaków, którzy schronili się w Przebrażu ukazuje m.in. Feliks Trusiewicz w pracy „Hawrylko”.²¹⁵

Grudzień 1943 – luty 1944 – w Kupiczowie znajdowały się oddziały AK („Gzymśa”, „Luna”, „Remusa”). Kupiczów był bowiem jedną z miejscowości, w których formowała się 27 Wołyńska Dywizja AK.²¹⁶

Luty–marzec 1944 – we wsi Ossa stacjonowało dowództwo 27 Wołyńskiej Dywizji Armii Krajowej.

1944 – wieś Józefin figurująca na mapach w rzeczywistości już nie istniała – została wypalona przez bulbowców.²¹⁷

1945 (styczeń) – Rosjanie aresztowali bpa Adolfa Szelążka. Osadzono go w więzieniu w Kijowie, następnie deportowano do Polski, zamieszkał w Przemyśle.

1945 – wyjeżdżający z Łucka Polacy przywieźli ze sobą do Chełma obraz Matki Bożej Mielnickiej (XVI–XVII w.), który do 1983 roku znajdował się w Bazylice Narodzenia NMP w bocznym ołtarzu, po czym przeniesiono go do nowo wybudowanego kościoła w Chełmie pw. Chrystusa Odkupiciela (2005 rok).

Karlikowski Walenty

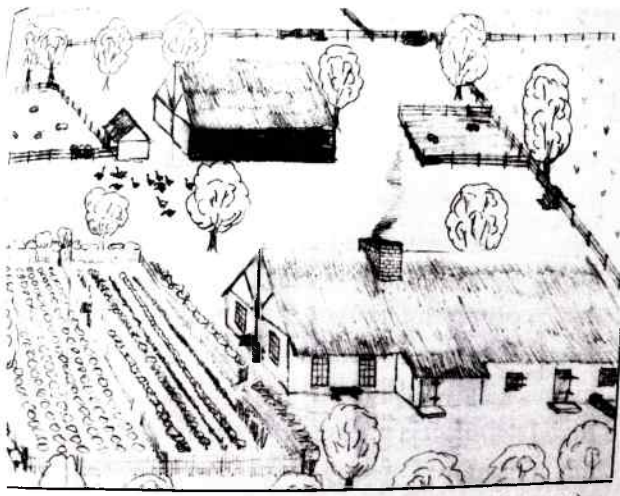
W 1920 roku przyjechał do wsi Różyn. Kupił tutaj trochę gruntu z rozparcelowanego majątku ziemskiego (nie wiadomo do kogo należał ten majątek). Z czasem został radnym sejmiku powiatowego w Kowlu. Zainicjował także budowę szkoły powszechnej w Różynie. Budynek postawiono na terenie granicznym pomiędzy wsią ukraińską (brak jej nazwy) a Różynem. W budynku znalazł także swoje locum Uniwersytet Ludowy. Do szkoły uczęszczały dzieci polskie (ok. 20) i ukraińskie, tych było znacznie więcej od polskich, dlatego utworzono po dwie równoległe klasy. Po wkroczeniu Rosjan do Różyna, Walenty Karlikowski został aresztowany i wywieziony na Sybir. Do Polski wrócił po wyzwoleniu w 1946 roku.²¹⁸

Kaszuba Serafin, kapucyn

(1910–1977), proboszcz parafii w Równem. Posługę duszpasterską sprawował na terenie całej diecezji łuckiej do 1958 roku (zamknięto wówczas kościół w Równem), następnie na terenie całego ZSRR. W 1969 roku został aresztowany i zesłany do Kazachstanu.²¹⁹ 9 października 2017 roku papież Franciszek podpisał dekret o heroicności cnót Ojca Kaszuby, odąd przysługuje mu tytuł „Czcigodny Sługa Boży”.²²⁰

Klasztory łacińskie na Wołyniu (stan na 1929)²²¹

Nazwa zakonu którego klasztor był własnością	Lokalizacja
Dominikanie	Podkamień, Krzemieniec, Łuck, Jałowicze
Jezuici	Ostróg, Krzemieniec, Łuck, Włodzimierz Wołyński
Pijarzy	Międzyrzec [Ostrogski]
Franciszkanie	Korzec, Krzemieniec, Wiśniowiec
Trynitarze	Łuck, Beresteczko
Brygidki	Łuck
Kapucyni	Włodzimierz Wołyński

Rysunek typowej zagrody niemieckiej na Wołyniu, przedruk z: „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 6 (151) – B Rok 26 Listopad–Grudzień 2019.)

Kolonia Police

Rodowa siedziba rodziny Hermaszewskich z której wywodzi się Mirosław Hermaszewski, kosmonauta oraz jego brat gen. lotnictwa Władysław Hermaszewski (1928–2002). Hermaszewscy przeżyli napad upowców na pobliskie Lipniki. Wspomnienia z dzieciństwa oraz pobyt na Wołyniu w okolicach Bereznego opublikował Mirosław Hermaszewski w książce *Echa Wołynia* (1995).²²²

Kolonie czeskie i niemieckie na Wołyniu (stan na 1929 rok)²²³

W początkach XIX wieku w niewielkiej odległości od Ostroga (ok. 3 mil) na brzegu rzeczki Wilija powstała kolonia mennonitów, którzy znaleźli się na Wołyniu. Otrzymali tutaj stosowne ulgi przy nadaniu ziemi. Założona przez nich kolonia otrzymała nazwę Karlswald.

W Karlswaldzie znajdował się dom modlitwy, niemiecka szkoła, sklep. Gdy w latach 70–80 XIX wieku zmieniło się rosyjskie prawodawstwo odnośnie powołania do służby wojskowej (mennonici dotychczas nie służyli w wojsku) opuścili Wołyń i przenieśli się do Stanów Zjednoczonych.

W miejsce mennonitów przybyli inni niemieccy osadnicy. Kolonia Karlswald, rejon przygraniczny, w 1921 roku rozciągała się pomiędzy Polską a Ukrainą Radziecką, w strefie radzieckiej dotrwała do komunizmu.

Wg danych z „Rocznika Wołyńskiego” na początku lat trzydziestych ubiegłego wieku na Wołyniu żyło 44883 etnicznych Niemców. Niemcy mieszkali w koloniach, przeważnie zajmowali się uprawą roli, chociaż nie tylko. Byli wśród nich właściciele przetwórnictwa mięsnych, młynów, drobni przedsiębiorcy, a także nauczyciele, lekarze, pastory luterkańscy. W roku 1939 rozpoczęła się wywózka kolonistów niemieckich (ze strefy radzieckiej) w głąb Rosji do rosyjskich obozów, tuż przed deportacją większość wyjechała do Niemiec lub na tereny Polski. Koloniści z Karlswald znaleźli się w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie.

W Archiwum Państwowym Obwodu Rówieńskiego w Równem znajdują się dokumenty organów władzy tymczasowej (radzieckiej) z końca 1939 – do początków 1940 roku, w których zawarte są informacje odnośnie statusu niemieckich osadników na terenie powiatu rówieńskiego, dane o działalności komisji wyznaczonych do organizacji wyjazdu Niemców, ochrony pozostawionej przez nich mienia. Na dzień 1 września 1944

Pieczętka soltysa z Kwasilowa Czeskiego (Portal Społecznościowy Zdobunów – Wołyn do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь)

roku w powiecie rowieńskim znajdowało się tylko 108 Niemców.²²⁴

Czesi mieszkali w: Dubnie, Żytomierzu, Łucku, Zdobunowie, założyli wieś Strakłów Czeski i Nowiny Czeskie. Zajmowali się młynarstwem, krawiectwem, stolarstwem, ciesielstwem, kowalstwem.²²⁵ Dzieci czeskie uczyły się języka czeskiego w szkołach prywatnych nadzorowanych przez Czeską Macierz Szkolną, działalność szkół wspierało [Czeskie] Ministerstwo Szkolnictwa, Nauki i Oświaty.²²⁶

Nazwy kolonii czeskich i niemieckich

Kolonie czeskie	Kolonie niemieckie	Kolonie co do których nie wiadomo czy były czeskie, czy niemieckie
Buderaż – postrzegana była jako największa czeska kolonia na Wołyniu	Łopawsza, zlokalizowana była na gruntach należących w przeszłości do rodziny Mossakowskich	Zlokalizowane na północ od Chorostowa: Ewin, Barbarow, Władysławów, Augustów, Wandowol, Dominopol, Nikolajpol, Elizaletpol, Nadziejopol, Fedorpol
Poczajów – w 1929 roku funkcjonowały tutaj dwie restauracje czeskie o nazwach: „Valaszka” i „Hajszynka”	Znajdowały się w okolicy Rożyszczy	
Jeziorany/Ozierany	Kolonia obok wsi Hołoby, w 1929 roku zamieszkiwało tutaj 70 rodzin niemieckich	
Hruszwica, w roku 1929 mieszkało tutaj 2000 osób, w połowie byli to husyci czescy	W okolicach Perespy między Styrem a Stochodem	
Wółkowyja – w 1929 roku liczyła 5000 osób. Na terenie kolonii znajdowały się 2 kina oraz Klub Czeski z restauracją	Okolice Kupiaczowa	

Moszczanica, w kolonii znajdowała się piwiarnia	Wielka Hłusza, w okolicach tej miejscowości znajdują się pozostałości niemieckiego cmentarza, co świadczy o tym, że byli tutaj kiedyś osadnicy niemieccy	
Glińsk, jedna z najstarszych osad czeskich na Wołyniu. Czesi osiedlili się tutaj już w roku 1868 po parcelacji dóbr rodziny Wesołowskich. Część z nich po roku 1885 przeszła na prawosławie. Rząd Rosyjski wystawił dla nich w 1892 roku okazałą cerkiew. W 1929 zamieszkiwało tutaj 1000 Czechów, zajmowali się uprawą roli		
Jeziorko – kolonia założona w 1869 roku. Mieszkańcy uprawiali chmiel, drzewa owocowe		
Nowy Świat		
Barszczówka, zamieszkała po części przez Czechów (od 1816 roku) po części przez Polaków		
Kolonie zlokalizowane w pobliżu Hulczy: pod Urweną na granicy powiatu ostrońskiego, pod Curkowem, pod Ulbanowem, pod Glińskiem i Kwasilowem na skraju powiatu rówieńskiego		
Hnidawa		
Boratyn, kolonia powstała na gruntach rozparcelowanych przez hrabiostwo Mączyńskich		
Teremno, kolonia znajdowała się na gruntach należących w XIX wieku do rodziny Lipskich, którzy rozparcelowali je pomiędzy Czechów		
W Równem Czech o nazwisku Machacek prowadził jedną z aptek (do roku 1939)	Niemiec o nazwisku Brandt prowadził (do roku 1939) kino w Równem	
Kupiczów, w latach 70 XIX wieku osiedliła się tutaj duża grupa Czechów katolików i husytów. Kupiczów stał się wkrótce centrum życia kulturalnego i religijnego Czechów mieszkających na Wołyniu. Pod koniec XIX wieku funkcjonował tutaj browar, cegielnia i garbarnia		

Komitet Opieki nad Mogiłami i Pobojuwiskami Legionowymi na Wołyniu

Powołany został z inicjatywy szefa sztabu Dowództwa Okręgu Korpusu II płk. Leona Wacława Koca w październiku 1928 roku z siedzibą w Łucku. Za główne zadanie Komitet przyjął przeprowadzenie ścisłej ewidencji legionistów poległych na Wołyniu, ustalenie miejsc ich śmierci i pochówku. Kolejnym krokiem miało być wystawienie na wszystkich pobojuwiskach pomników, na których planowano wyryć nazwiska poległych. Komitet Honorowy m.in. tworzyli: jego protektor gen. Edward Rydz-Śmigły, gen. Edmund Knoll-Kownacki, dowódca 13 Dywizji Piechoty i Juliusz Poniatowski, kurator Liceum Krzemienieckiego. Do Komitetu Wykonawczego weszło zaś 13 osób. Przewodniczącym został płk Stanisław Kalabiński, wiceprzewodniczącym – ppłk Marian Morawski, skarbnikiem – prezes Związku Osadników²²⁷ Edward Gąsior, sekretarzem – por. Józef Pałac, sekcją prasową kierował Jakub Hoffman, znany publicysta, badacz historii i kultury Wołynia.²²⁸

Konopacki Szymon Ewaryst

(1790–1884), poeta, pamiętnikarz, prezes Izby Cywilnej Gminy Wołyńskiej. Napisał: *Pamiętniki* (2 tomy, 1899), *Moja druga młodość* (2 tomy, 1900), *Poezje* (1841), *Święty Stanisław* (powieść wierszowana), 1842, *Chronologia dziejów Królestwa Polskiego*. Szymon Konopacki pisał także ballady i popularne wiersze liryczne.²²⁹

Korpus Ochrony Pogranicza

Formacja wojskowa ustanowiona dla ochrony wschodnich granic Rzeczypospolitej przed penetracją rosyjską rozkazem ministra spraw wojskowych Władysława Sikorskiego w 1924 roku. W Korpusie służyło prawie 30 000 żołnierzy. Do zadań Korpusu należała nie tylko ochrona granic, żołnierze mieli oddziaływać na miejscową ludność, tworzyć z nią jak najlepsze relacje, pomagać w prowadzeniu działalności kulturalno-oświatowej, propagować racjonalną gospodarkę.

W 1927 roku przy batalionach karpackich i strażnicach KOP funkcjonowało 489 bibliotek,

w których znajdowało się 40 tys. książek. Żołnierze Korpusu prowadzili przysposobienie wojskowe wśród młodzieży, pomagali w czasie klęsk żywiołowych, budowali drogi, pomagali przy budowie szkół i wiejskich świetlic. Na początku lat 30 XX wieku przekazali na cele społeczne 152 000 złotych, dzięki czemu wybudowano 23 szkół, 31 domów ludowych, 13 świetlic i 35 kościołów. Z inicjatywy żołnierzy KOP powstawały spółdzielnie spożywców, a z funduszu społecznego, na rzecz którego żołnierze wnosili składki dożywiano dzieci.²³⁰

O żołnierzach odbywających służbę wojskową w Korpusie Ochrony Pogranicza, Stefan Bardczak napisał wiersz *Korpus Ochrony Pogranicza: Jesteście, jak słupy żelazne Chrobrego wbite w Dnieprze, strażnicy naszych granic, niech wierszem, jak mieczem, poezja Was wesprze, miłość i wdzięczność bez granic...*²³¹

Odznaka „Za Służbę Graniczną”, wzorowana na przedwojennej odznace Korpusu Ochrony Pogranicza.

Fot. Wikimedia Commons

Kościoły fundowane przez szlachtę polską (stan na 1929 rok)

Imię i nazwisko fundatora / data	Miejscowość
Gen. lejtnant Krzysztof Karwicki – pocz. XIX w.	Mizocz
Rodzina Strojnowskich – 1808 r.	Horochów
Rodzina Krasickich – 1827	Włodzimierz Wołyński
Gen. Michał Radziwiłł (w krypcie pochowki Radziwiłłów)	Podlužne
Hrabia Stanisław Grzegorz Worcell – 1806	Stepań
Rodzina Sowiejkowskich – 1801	Kołodno
Rodzina Czetwertyńskich – 1815	Horyńgrad

Kościoły zamienione na cerkwie po 1831 roku

Zamiana kościołów katolickich na cerkwie rozpoczęła się po roku 1831 jako represja za udział w powstaniu listopadowym 1930 roku. Na Wołyniu zamianie na cerkwie uległy wtedy:

Kościół Jezuitów w Krzemieńcu (budowany w roku 1730), we Włodzimierzu Wołyńskim (1718), kościół w Surażu (1730), kościół Bernardynów w Łucku (1787), kościół w Warkowiczach (1729), w Kustyniu (1760), Janówce (XVIII wiek), kościół Franciszkanów w Korcu (1620), w Międzyrzeczu (Ostrogskim (1612), Krzemieńcu (1606), Szumsku (1653). Kościół Karmelitów w Wiśniowcu, (1730), kościół Karmelitów w Drogostajach (1679), kościół Karmelitów w Dubnie (1630), kościół Dominikanów w Kozinie (1760), kościół Dominikanów w Czartorysku (1632), Trynitarzy w Szumbarze (1727), Kapucynów w Uściługu (1747), Reformatów w Krzemieńcu (1750), Reformatów w Uściługu (1747), kościół parafialny w Mielnicy (1802), kościół parafialny w Boremlu (1782), kościół w Krupcu (1822).²³²

Kronszejnowie

Najbogatsza rodzina żydowska w Łucku, jej członkowie posiadali wiele nieruchomości w mieście. Pod koniec XIX wieku zbudowano w Łucku należące do nich kamienice.

Krzemieńskie cmentarze

CMENTARZ PIATNICKI (KOZACKI) – pochodzi z okresu najazdów Kozaków Maksyma Krzywonosa na Krzemieniec (1648).

CMENTARZ BAZYLIAŃSKI – założony został w 1760 roku przy klasztorze Ojców Reformatorów Spoczywają tutaj profesorowie Liceum Krzemienieckiego:

Willibald Besser (1784–1834),
Antoni Strzelecki (1774–1825), matematyk,
Bożydar Sobkiewicz (1756–1821), wykładowca religii i kanonik łucki,
Michał Ściborski (1767–1847), dyrektor Liceum,
Andrzej Lewicki (1778–1830),
Józef Saunders (1773–1853), grafik, profesor Uniwersytetu wileńskiego, później nadworny artysta cara.²³³

CMENTARZ TUNICKI – założony został u schyłku XVIII wieku. Ponad 100 lat grzebano tutaj chrześcijan różnych wyznań: katolików, unitów, prawosławnych. Tutaj spoczywa także matka Juliusza Słowackiego-Salomea z Januszewskich Słowacka secundo voto Bécu.

CMENTARZ KAŁANTYR – rosyjski cmentarz wojskowy założony w II połowie XIX wieku.

Księża pracujący na Wołyniu w okresie międzywojennym²³⁴

† ks. Adamkiewicz Tomasz, administrator parafii Annowola (1929–1937).

† ks. Andryka Piotr Paweł, proboszcz parafii w Wiśniowcu.

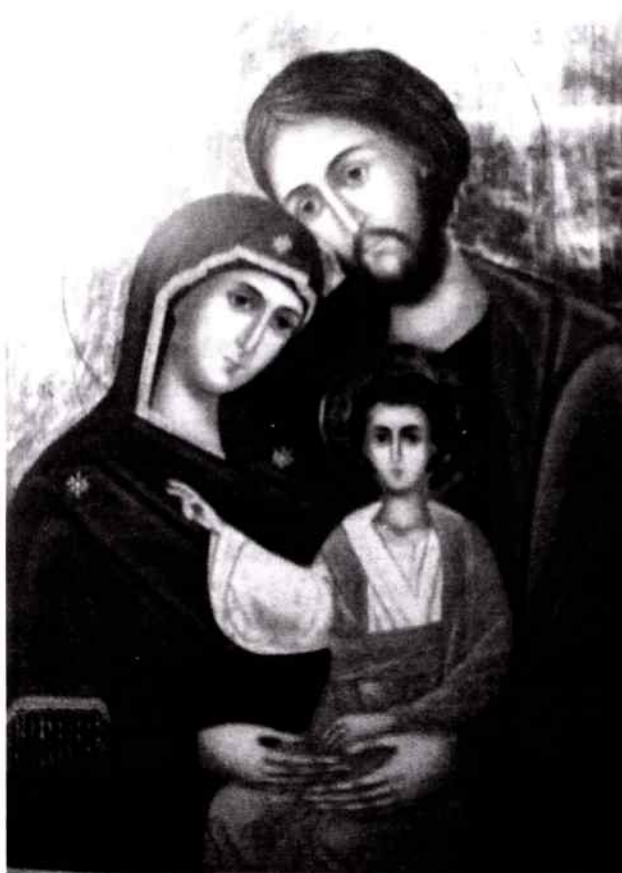
† ks. Arendarski Władysław (1908–1967), wikariusz w Ostrogu, następnie w Sarnach, pełnił także funkcje kapelana Wojska Polskiego, aresztowany przebywał w Zamościu i na Majdanku. Po wyzwoleniu rozpoczął pracę w Józefowie Biłgorajskim.

- † ks. Bączkowski Tadeusz (1877–1940), proboszcz parafii w Kiwercach od 1926 roku.
- † ks. Bielecki Władysław (1890–po 1975), święcenia otrzymał w 1916 roku, proboszcz w Aleksandrii w latach 1926–1934.
- † ks. Borowski Kacper (1802–1885), biskup łucko-żytomierski, później plocki. Profesor Akademii Duchownej w Wilnie i Petersburgu. W roku 1869 został wywieziony do miejscowości Perm w Rosji. Pod pseudonimem X. Chwaliboga opublikował: *Katechizm mniejszy przez X. Chwaliboga* (Wilno 1860), *Katechizm rzymskokatolicki, czyli nauka chrześcijańska przez X. Chwaliboga* (Żytomierz 1860).²³⁵
- † ks. Brodecki Mikołaj (1895–1949), święcenia kapłańskie otrzymał w 1919 roku, w latach 1928–1935 proboszcz w Warkowiczach, od 1935 roku w parafii w Radziwiłłowie.
- † ks. Bujalski Feliks (1888–1959), proboszcz w Uściługu, dziekan dekanatu włodzimierskiego.
- † ks. Bukowiński Władysław (1905–1974), od 18 sierpnia 1936 roku przebywał w Łucku, gdzie prowadził zajęcia z katechetyki i socjologii w Seminarium Duchownym. W 1938 roku został sekretarzem Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej, redaktorem czasopisma „Spójnia”, dyrektorem Wyższego Instytutu Wiedzy Religijnej i zastępcą redaktora „Życia Katolickiego”. Po wybuchu wojny biskup łucki, Adolf Szelążek mianował ks. Bukowińskiego proboszczem katedry w Łucku.
- Ks. Władysław Bukowiński po raz pierwszy został aresztowany w 1940 roku, cudem uniknął śmierci przez rozstrzelanie. Po raz drugi aresztowali go Rosjanie w 1945 roku. W łagrach spędził ponad 14 lat.²³⁶
- † ks. Buraczewski Józef (1898–1960), proboszcz parafii w Szumsku w latach 1937–1939. W latach 1929–1933 był wykładowcą w Seminarium Wschodnim w Dubnie.
- † ks. Chomicki Antoni (1809–1993), święcenia otrzymał w 1935 roku, od 1937 roku proboszcz w Klesowie.
- † ks. Czaban Teodor, w 1923 roku został administrator parafii w Waclawówce (później zmieniono nazwę wsi na Huta Stepańska), od 1929 roku przejął obowiązki proboszcza. Od 1937 roku był rezydentem.
- † ks. Czajkowski Józef (1896–1961), święcenia kapłańskie otrzymał w 1932 roku, w latach 1933–1938 proboszcz w Wielkiej Głuszy, od 1938 roku proboszcz w Hucie Stepańskiej.
- † ks. Czechmistrzyski Franciszek (1891–1969), święcenia kapłańskie otrzymał w 1917 roku, proboszcz w Hołobach (1930 r.).
- † ks. Dąbrowski Stanisław (1886–1962), proboszcz w Kamieniu Koszyrskim.
- † ks. Dub Dubowski Ignacy (1875–1935), ordynariusz łucki i żytomierski w latach 1916–1925, poprzednik biskupa Adolfa Piotra Szelążka.
- † ks. Fedukowicz Andrzej (1875–1925), święcenia otrzymał w 1903 roku, pracował w Żytomierzu. Aresztowany przez władze sowieckie przeszedł przez fizyczne i psychiczne tortury. Podpisał oświadczenie w którym przyznał się do zarzucanych mu czynów. Po wyjściu z więzienia podpalił się 4 marca 1925 roku nad rzeką Teterew w Żytomierzu, zmarł w miejscowym szpitalu.

Bł. ks. Władysław Bukowiński, przedruk z „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 6 (145) – B Rok 25 Listopad-Grudzień 2018

- † ks. Folt Karol (1888–1950), od 1935 roku proboszcz parafii w Tomaszgrodzie (kościół w tej miejscowości wybudowano staraniem Stanisława i Józefy Syczewskich w 1919 roku). W latach 1932–1935 był proboszczem w Noworodczycach.
- † ks. Gałecki Stanisław, proboszcz parafii w Skurczu (1934).
- † ks. Głowacz Walerian (1909–1987), kapłan diecezji łuckiej. Świecenia kapłańskie otrzymał w 1934 roku, do chwili wybuchu II wojny światowej był wikariuszem w Równem. W okresie wrzesień 1939 – lipiec 1943 pełnił obowiązki proboszcza w Tajkurach. Był świadkiem rzezi dokonanej na ludności Tajkur i Kopytkowa, prowadził „Księgę Zgonów w parafii Tajkury”, której zapisywał przy nazwisku zmarłego w jaki sposób zginął: „zamordowany przez bandytów” lub „zamordowany przez Ukraińców”.²³⁷
- † ks. Godziński Rafał (1883–1976), święcenia otrzymał w 1914 roku, proboszcz w Szumsku w latach 1928–1933.
- † ks. Grodzicki Michał (1902–1944), od 1934 administrator parafii w Radowie.
- † ks. Grzegorzewski Zygmunt, w latach 1926–1930 proboszcz w Sokółu.
- † ks. Iwanicki Stefan, proboszcz w Potaszn²³⁸ (1883–1963), święcenia otrzymał w 1931 roku.²³⁹
- † ks. Iwanowski Simon (1888–1966), 6 kwietnia 1924 roku otrzymał sakrę biskupią z tytułem biskupa krzemienieckiego, od 1934 roku pełnił funkcję biskupa ostrońskiego oraz obowiązki rektora Seminarium Duchownego w Krzemieńcu. Był przeciwnikiem neounii (Kościoła katolickiego obrządku bizantyjsko-słowiańskiego).
- † ks. Jagłowski Antoni (1891–1974), w okresie międzywojennym pełnił obowiązki rektora Wyższego Seminarium Duchownego w Łucku.
- † ks. Jełowicki Gustaw (1880–1965), wicekustosz kapituły katedralnej w Łucku, w latach 1926–1932 pełnił obowiązki proboszcza parafii katedralnej.
- † ks. Kaczorowski Piotr (1903–1972), proboszcz w Bereznem, dziekan dekanatu kostopolskiego.
- † ks. Komornicki Franciszek – sufragan łucki, 15 maja 1779 koronował w Międzyrzeczu Ostrońskim słynący cudami obraz Matki Bożej.²⁴⁰

Ikona Matki Bożej, przedruk z „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 3 (148) – B Rok 25 Maj–Czerwiec 2019

- † ks. Kossarzecki Władysław (1904–1955), święcenia kapłańskie otrzymał w 1928 roku, w latach 1934–1939 był proboszczem w Kazimierce.
- † ks. Kotwicki Jan (1898–1943), święcenia otrzymał w 1922 roku, proboszcz parafii w Zofiówce (1930–1933).
- † ks. Kowalski Adolf, proboszcz parafii w Radziwillowie, zamordowany 5 czerwca 1919 roku.
- † ks. Kozicz Romuald (1888–1969), święcenia otrzymał w 1913 roku, proboszcz parafii w Korytnicy.
- † ks. Krajewski Lucjan (1875–1944), proboszcz parafii w Mizocz od 1928 roku.
- † ks. Kurowski Witold (1888–1961), proboszcz w Nieświcz (od 1935).
- † ks. Dominik Kuźmiński (186–1935), święcenia otrzymał w 1894 roku, proboszcz parafii w Sokółu w latach 1931–1935.
- † ks. Lisiecki Faustyn, od 1935 roku proboszcz parafii w Stepaniu.

- † ks. Piotr Mańkowski (1866 – 1933, arcybiskup ordynariusz diecezji kamienieckiej (obowiązki ordynariusza pełnił do 1926 roku).
- † ks. Markul Jan (1894–1981), proboszcz w Zofiówce (1930 rok), w latach 1931–1937 proboszcz w Derdekałach.
- † ks. Nejmak Wacław (1882–1942), kanonik honorowy łuckiej kapituły katedralnej (1936), proboszcz w Krzemieńcu (1926–1932), pełnił także godność szambelana papieża Benedykta XV.
- † ks. Nosalewicz Kazimierz (1873–1947), kapłan diecezji kamienieckiej, od 1928 roku proboszcz parafii pw. Rozesłania Apostołów we Włodzimierzu Wołyńskim oraz rektor Niższego Seminarium Duchownego.
- † ks. Nowak Jan (1888–1972), proboszcz parafii w Drużkopolu od 1928 roku.
- † ks. Nowina-Konopka Kazimierz, w okresie od lipca do października 1920 roku duszpasterz w Zofiówce.
- † ks. Orynt Piotr (1883–1942), proboszcz parafii w Łanowcach i dziekan dekanatu krzemienieckiego w latach 1926–1930.
- † ks. Pajak Jan (1884–1955), proboszcz parafii w Międzyrzeczu Koreckim od 1926 roku, dziekan dekanatu koreckiego od 1931 roku.
- † ks. Pierzchała Aleksander (1890–1964), kapłan diecezji łuckiej, kanonik honorowy łucki, w roku 1916 otrzymał święcenia kapłańskie.²⁴¹
- † ks. Ptasiński Józef (1867–1937), święcenia otrzymał w 1891 roku, proboszcz w Ostrogu i dziekan dekanatu ostrońskiego w latach 1926–1937, prałat kantor kapituły kolegiackiej w Olyce.
- † ks. Puzyrewicz Aleksander (1893–1953), proboszcz parafii w Horochowie (od 1928 roku).
- † ks. Rudnicki Gracjan (1904–1971), proboszcz parafii w Szelwowie w latach 1930–1934.
- † ks. Rutkowski Franciszek (1882–1941) – pierwszy administrator parafii w Potasznicy (erygowanej w 1924 roku), święcenia kapłańskie otrzymał w roku 1906. Rozstrzelany w więzieniu w Łucku.
- † ks. Sielawa Władysław (1884–1960), święcenia otrzymał w 1916 roku, proboszcz w Aleksandrii (1926–1939).
- † ks. Siennicki Aleksander (1888–1970), święcenia kapłańskie otrzymał w 1911 roku, proboszcz parafii kolegiackiej w Olyce (1928–1934)
- † ks. Skrzypkowski Antoni (1898–1970), proboszcz parafii w Szumbarze.
- † ks. Sobolewski Felicjan (1887–1939), święcenia otrzymał w 1912 roku, proboszcz w Korcu, w latach 1926–1932 dziekan dekanatu koreckiego.
- † ks. Staniszewski Antoni, w latach 1926–1937 proboszcz parafii w Porycku, dziekan dekanatu horochowskiego.²⁴²
- † ks. Stasiewicz Bolesław (1876–1946), proboszcz parafii w Zaturcach (1928–1934).
- † ks. Symon Stanisław, proboszcz parafii w Lewaczach, od roku 1932 pełnił obowiązki proboszcza parafii Wiszenki.
- † ks. Syrewicz Ludwik (1889–1947), proboszcz parafii w Równem (od 1928 roku) i dziekan dekanatu rówieńskiego.
- † ks. Szczastny Józef, administrator (od 1928 roku) w parafii w Zofiówce erygowanej w 1920 roku.
- † bp Szelążek Adolf Piotr (1865–1950), ukończył gimnazjum w Siedlcach, następnie wstąpił do Seminarium Duchownego w Płocku. Święcenia kapłańskie otrzymał 26 maja 1888 roku. W latach 1907–1918 wykładał prawo kanoniczne, teologię pastoralną, filozofię, ascetykę, literaturę polską oraz język polski, łaciński i francuski w Kolegium Duchownym w Petersburgu robiąc w międzyczasie doktorat z prawa kanonicznego w Akademii Duchownej w Petersburgu. W 1926 roku został ordynariuszem diecezji łuckiej. W 1928 (1929?) roku otworzył w Łucku drukarnię diecezjalną, w której wydawane były:
1. „Miesięcznik Diecezjalny Łucki”,
 2. Tygodnik „Życie Katolickie”,
 3. Pismo „Pro Fide” (1936, red. naczelny ks. Tymoteusz Szyszkiewicz), poświęcone sprawom duszpasterstwa parafialnego w diecezji łuckiej.
- W latach 1926–1950 biskup diecezjalny łucki. Założył Zgromadzenie Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus. W latach 1945–1946 więziony przez Rosjan w Kijowie. Podstawą do oskarżenia i aresztowania biskupa Szelążka było znalezienie podczas rewizji w jego mieszkaniu w Łucku pisemnej relacji w której opisywał zbrodnie popełnione na ludności polskiej

w czasie wojny oraz straty jakie poniósł kościół w diecezji łuckiej.²⁴³ Po wyjściu z więzienia (w czym dopomogła interwencja Watykanu) w 1946 roku zamieszkał na Zamku Bierzgowskim. Pochowany został w katedrze św. Jakuba w Toruniu.²⁴⁴

- † ks. Śliwa Józef (1905–1942), święcenia otrzymał w 1928 roku, wikariusz i katecheta w Korcu (1930).
- † ks. Świdorski Jan (1888–1959), święcenia kapłańskie otrzymał w 1919 roku, proboszcz w Sarnach i dziekan dekanatu sarnieńskiego.
- † ks. Tesarewicz Kazimierz (1895–1979), administrator, a następnie proboszcz parafii w Wiszenkach (1925–1931).
- † ks. Tokarzewski Marian (1873–1941?), proboszcz w Kowlu.
- † ks. Mikołaj Traczewski (1875–1952), święcenia otrzymał w 1901 roku, proboszcz w Zabłotcach (1929–1935).
- † ks. Turzański Krzysztof, pierwszy proboszcz parafii w Wyrce utworzonej w II połowie 1932 roku.
- † Stefan Walczykiewicz (1886–1940), sufragan diecezji łuckiej (od 1928 roku), dr teologii i praw kanonicznych. Aresztowany przez Rosjan zmarł w Łucku.
- † ks. Wiechecki Tadeusz, w 1920 roku pełnił obowiązki proboszcza w Katerburgu.
- † ks. Antoni Wojniłowicz (1868–1959), od roku 1898 pełnił obowiązki administratora parafii w Tuczyń, w okresie międzywojennym (do roku 1934) był proboszczem tej parafii.
- † ks. Woronowicz Stanisław (1895–1961), proboszcz parafii w Młynowie i dziekan dekanatu dubieńskiego od 1928 roku.²⁴⁵
- † ks. Wyrzkowski Dominik (1885–1967), proboszcz w Katerburgu od 1927 roku.
- † ks. Zabiegało Wiktor, proboszcz parafii w Wyrce (1936).
- † ks. Zajczkowski Edward (1881–1935), święcenia otrzymał w 1907 roku, proboszcz parafii Kolki (1928–1935).
- † ks. Zajkowski Stefan, administrator parafii w Stęzarzycach (powstałej w 1923 roku) W lutym 1933 roku proboszczem tej parafii został ks. Bazyli Stysło.
- † ks. Zielski Faustyn, od roku 1929 proboszcz parafii w Nowym Zahorowie.

† ks. Jerzy Zwoliński (1882–1947), proboszcz parafii w Rożyszczach (1926–1933), dziekan dekanatu łuckiego.

† ks. Zym Ładysław Marcin, proboszcz w Kazimierce (1929).

Kula Leopold „Lis”

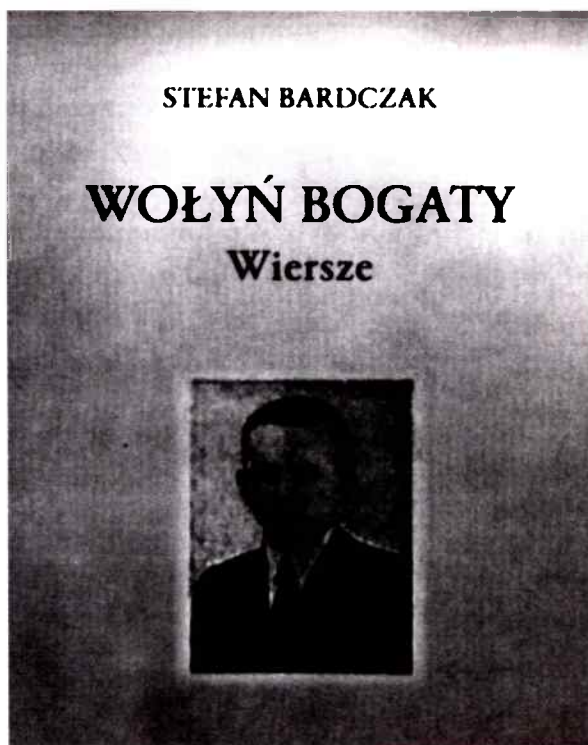
(1896–1919), major piechoty Wojska Polskiego, pośmiertnie awansowany do stopnia pułkownika. Nocą z 6 na 7 marca 1919 roku kierował atakiem na zajęte przez Ukraińców miasto Torczyn. Ciężko ranny zmarł po kilku godzinach z upływu krwi.²⁴⁶

Kurasz

Wieś położona nad Horyniem, dawniej majątek ziemski. Mieszkał tutaj w starym, drewnianym dworze Józef Ignacy Kraszewski wraz z żoną. Pisarz prowadził otwarty dom, posiadał własny teatr amatorski, okazałe archiwum i bibliotekę, które zostały rozgrabione w latach 1914–1920.²⁴⁷

Kuźnia Młodych

Pismo promujące twórczość literacką młodzieży szkolnej, na łamach którego (Nr 15 z 1933 roku) debiutował (wówczas uczeń klasy IV Państwowego Seminarium Nauczycielskiego w Ostrogu) Stefan Bardczak.

Latyfundia magnackie na Wołyniu (do II połowy XVIII wieku)

POSIADŁOŚCI KSIĄŻĄT OSTROGSKICH –

Zajmowały obszar przeszło 11000 km² z kilkudziesięcioma miastami (m.in. Ostróg, Brody, Międzyrzec Ostrogski) i kilkuset wsiami. W 1618 roku ks. Janusz Ostrogski utworzył Ordynację Ostrogskich, w skład której weszły 4 miasta i 582 wsie, siedzibą ordynacji był zamek w Ostrogu.²⁴⁸

Po jego śmierci w 1620 roku Ordynacja przeszła na młodszą linię rodu Ostrogskich – książąt Zasławskich. W roku 1627 przekazana spokrewnionym z nimi Sanguszkom.

SANGUSZKOWSZCZYŻNA – Dzielnica Sanguszków, książąt na Kosyrze i Kowlu. Dzielnica rozpadła się z czasem na księstwo koszyrskie i kowelskie, które w roku 1536 nabyła królowa Bona. Zmniejszony o 2000 km² obszar wynosił 1300 km².

DOBRA CZARTORYSKICH – Obszar dóbr należących do tej rodziny wynosił 2500 km².

KSIĘSTWO KORECKIE – Obejmowało obszar 1900 km² – do roku 1651 obszar ten należał do rodu Koreckich.

WŁOŚĆ OŁYCKA – Należała do rodziny Radziwiłów, obszar wynosił ok. 700 km².

KONIECPOLSCY – posiadali na Ukrainie 170 miast i 740 wsi.

W II połowie XVIII wieku, po spustoszeniu spowodowanym najazdem kozackim wiele

majątków zostało spustoszonych, opustoszałych, wiele szlachty zginęło. Wiek XVIII przyniósł kolejne zmiany i kolejnych posiadaczy majątków.²⁴⁹

Legion Ukraiński

Formacja utworzona przez Stefana Bandę (przewodniczącego Rewolucyjnego Komitetu Organizacji Nacjonalistów Ukraińskich powstałej w Wiedniu 1929 roku), celem którego była likwidacja ludności polskiej i żydowskiej podczas II wojny światowej.²⁵⁰

Lenartowicz Wojciech

Majster lubomelskiego cechu kamieniarzy. Został zaproszony przez Lubomirskich do Międzyrzecza Koreckiego, gdzie wznosił istniejący do czasów obecnych (stan na 1989 rok) kościół pw. św. Antoniego.²⁵¹

Lewinsohn Izaak Ber

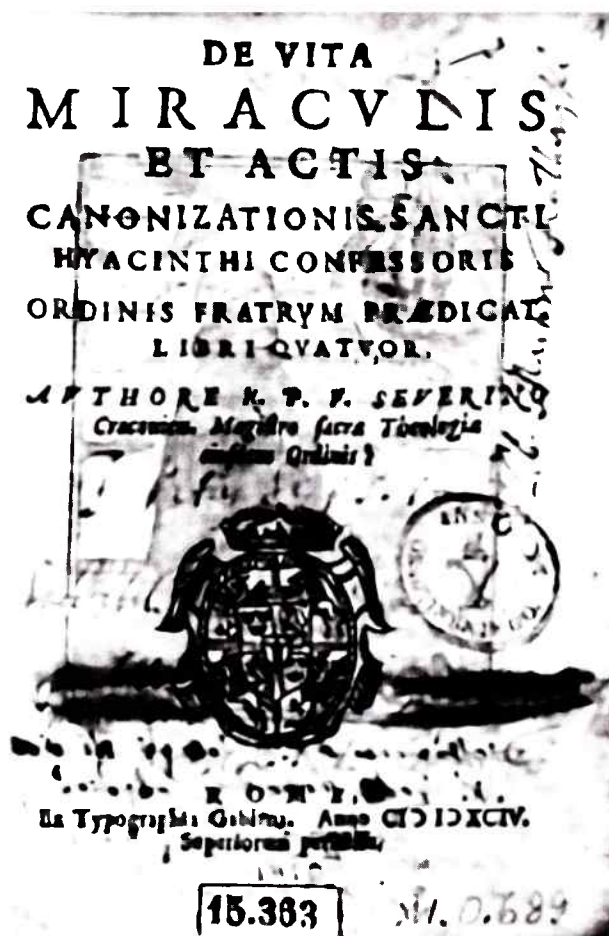
(1788–1860), żydowski pisarz i uczyony, zwoleńnik Haskali (żydowskiego oświecenia), jego nagrobek znajduje się prawdopodobnie na cmentarzu żydowskim w Krzemieńcu, jednym z najstarszych i najlepiej zachowanych na Wołyniu.²⁵²

Lubomlczyk Seweryn (Abraham z Lubomla)

Urodzony w rodzinie żydowskiej przeszedł na chrześcijaństwo. Teolog i kaznodzieja. W wieku dorosłym wstąpił do Zakonu OO. Dominikanów w Łucku, studiował na Akademii w Salamance, w 1580 roku uzyskał w Rzymie magisterium z teologii. Zmarł w 1612 roku. Jego ważniejsze prace to:

De vita, miraculis et actis canonisationis S. Hyacinthi (Rzym 1594),

Theatrum seu potius officina cionciantorum (Wenecja 1579).²⁵³

Seweryn Lubomlczyk, *De Vita Miraculis Et Actis Canonizationis Sancti Hyacinthi Confessoris Ordinis Fratrum Praedicatorum Libri Quatuor* [...]. Fot. Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa

Manufaktura porcelany w Korcu

Założona została w 1783 roku przez Józefa Klemensa Czartoryskiego. W początkowym okresie pracowało tutaj ponad 1000 robotników pod nadzorem Francuzów, braci Franciszka i Michała Mezerów. Manufaktura przynosiła znaczne dochody. W roku 1796 wybuchł pożar, który spowodował zniszczenie. Produkcję wznowiono w roku 1801.

W sporządzonej w 1811 roku przedmowie do „Atlasu Wołyńskiego” znalazł się zapis:

*W miasteczku Korzec zakłady porcelany i fajansu godne do naśladowania. Wyrabia się w nich mnóstwo naczyń stołowych, komplety do kawy i herbaty i sprzedaje się po przystępnych cenach na terenie guberni i w okolicy.*²⁵⁴

Po śmierci założyciela (1810) zakład znów zaczął podupadać. Całkowitej produkcji zaprzestano w 1831 roku.²⁵⁵

Marcinkowski Jan

Komendant Oddziału Związku Strzeleckiego w Łucku (okres międzywojenny), który posiadał swoje locum w zamku Lubarta. w 1935 roku Oddział liczył 78 członków, posiadał własną świetlicę, odbiornik radiowy, bibliotekę liczącą 400 tomów książek, prenumerował wiele czasopism. Cele jego działalności to:

- Φ wychowywanie członków organizacji w duchu patriotyzmu,
- Φ zwiększanie gotowości społeczeństwa do

obrony granic, czemu służyło przysposobienie wojskowo-strzeleckie (2 razy w tygodniu), członkowie Oddziału odbywali strzelanie na strzelnicy zlokalizowanej na dziedzińcu zamkowym w Łucku.

W Oddziale utworzono sekcje: narciarską, łyżwiarską, piłki nożnej, gier sportowych i tenisa stołowego.

Notatka na temat działalności Łuckiego Oddziału Związku Strzeleckiego ukazała się m. in w tygodniku „Wołyń” z dnia 17 lutego 1935 roku.

Jan Marcinkowski był pracownikiem Sądu Okręgowego w Łucku, udzielał się w pracach Związku Urzędników państwowych oraz w Związku Szlachty Zagrodowej. Aresztowany w grudniu 1939 roku został osadzony w więzieniu w Łucku. Ślad po nim zaginął w kwietniu 1940 roku.²⁵⁶

Pieczętka Zarządu Związku Strzeleckiego Oddział Zdolbunów (Portal Społecznościowy Zdolbunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здолбунів – Волинь)

Mazurzy

Mazurzy przybyli na tereny Podola i Wołynia w XVIII wieku z Mazowsza celem poszukiwania ziemi do uprawy i lepszego losu. Przyjazd Mazurów na Podole i Wołyni związany był z eksploatacją bogactw naturalnych: drewna, smoły, rudy darniowej i piasku do produkcji szkła. Powstawały wówczas w lasach osady mazurskie o charakterystycznych nazwach: „Huta”, „Ruda”, „Buda” – z czasem rozwijały się wsie. Do lat 30 ubiegłego wieku, kiedy Rosjanie rozpoczęli ich zsyłki na Syberię mieszkali w zwartych skupiskach – istniały całe wsie mazurskie.²⁵⁷

Międzyrzec Korecki

Pierwsza wzmianka o miasteczku pochodzi z 1544 roku, należało wówczas do Koreckich. W początkach XVII wieku Koreccy zbudowali zamek. W 1650 roku właścicielami zostali Lubomirscy, którzy założyli tutaj kolegium katolickie zakonu pijarów oraz zbudowali dla nich w 1702 roku kościół pw. św. Antoniego. W 1773 roku Międzyrzec znalazł się pod zarządem Jana Steckiego, starosty owruckiego. Ten w miejscu zrujnowanego zamku Lubomirskich pobudował wspaniały pałac, który stał się jego główną rezydencją. Po śmierci Jana Steckiego w 1814 roku, miasteczko przeszło pod zarząd jego syna Józefa. Józef Stecki wspierał miejscową szkołę, dobierał do niej nauczycieli, założył ogród botaniczny, a przy jego dworze grywała miejscowa kapela. w 1831 roku za udział w powstaniu listopadowym władze rosyjskie skonfiskowały majątek Józefa Steckiego.²⁵⁸

Mogiły z czasów wojen kozackich

Zlokalizowane zostały w okolicach wsi Tudorów – jak podaje Mieczysław Orłowicz –

Wieś jak i cała okolica leży na tatarskim szlaku, to też w okolicy mnóstwo mogił. Od zachodu wielka mogiła zwana „Czarną Brodą”, od południa 11 wysokich mogił zwanych rycerskimi mogiłami. Mnóstwo mogił jest też na północ od wsi i gościńca. Szereg mogił ciągnie się tudoruckim szlakiem ku wschodowi, szczególnie w lesie przy wsi Paszuki, przy Klepaczach, Babinie, Błóskach aż ku Zwiabłowi.²⁵⁹

Muzeum Wołyńskie. Fot. Archiwum

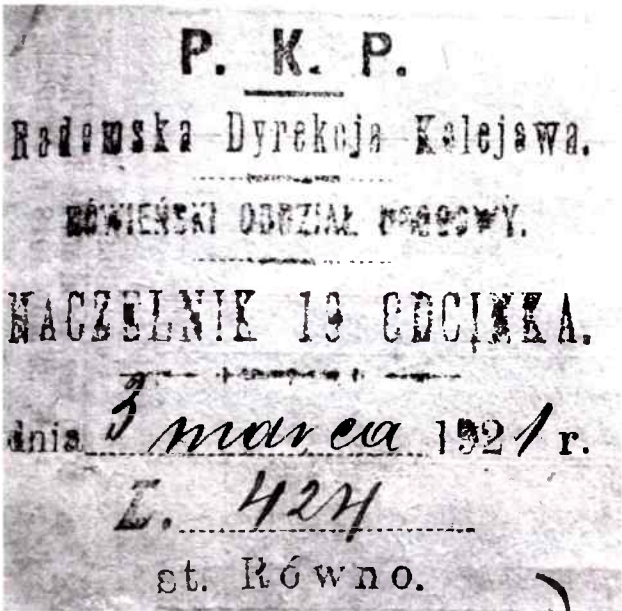
Muzeum Wołyńskie w Łucku

Założone zostało w 1929 roku. Jednym ze współorganizatorów był Józef Dytkiewicz, historyk sztuki (w roku 1932 został konserwatorem zabytków).²⁶⁰ Od roku 1937 pracami muzeum kierował Jan Józef Fitzke, który poza prowadzeniem prac archeologicznych²⁶¹ gromadził dokumentację dotyczącą działalności J. I. Kraszewskiego na Wołyniu. Zginął w 1940 roku w Katyniu jako oficer Wojska Polskiego.²⁶²

Nazwy miasta Równe

Istnieje kilka wersji odnośnie nazwy Równe:

1. Nazwa pochodzi od miejsca lokalizacji – równiny otoczonej górami nad wielkim stawem i przy jego ujściu.²⁶³
2. Druga wersja głosi, że do tego miejsca sięgały posiadłości Ostrogskich (według innego przekazu miasto było setnym z kolei miastem posiadanym przez Ostrogskich – a więc cyfra sto była taką „równą”.
3. Wersja trzecia wywodzi nazwę Równe od rowów otaczających miasto, wypełnionych wodą, które pełniły funkcję obronną.
4. Ostatnia wersja głosi, że przed powstaniem miasta funkcjonowało przedmieście zwane „Zarównie”, stąd z czasem wzięła się nazwa Równe dla rozwijającego się miasta.²⁶⁴

Pieczętka Rówieńskiego Zarządu Dróg Portal Społecznościowy Zdolbunów – Wołyń do sierpnia 1939 i od września 1991. Здолбунів – Волинь)

Niektóre polskie cmentarze na Wołyniu²⁶⁵

Cmentarze katolickie na Wołyniu zachowały się w: Równem, Ostrogu, Korcu, Dubnie, Wiśniowcu oraz winnych miejscowościach.

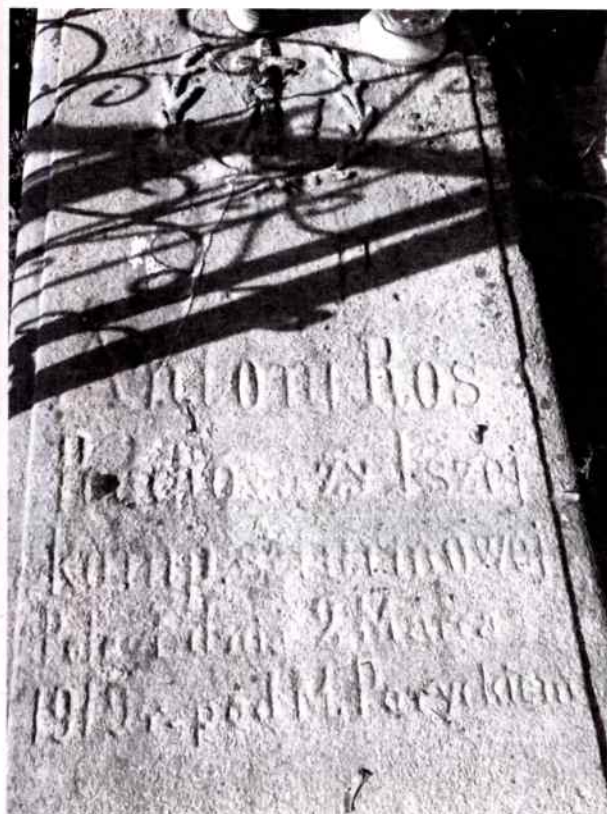
KIWERCE

Imię i nazwisko	Data urodzin – zgonu	Zachowana inskrypcja
Stanisław Ostrowski	26/VII [19] 18 R	Zmarł śmiercią tragiczną
Józef Kozak	6 III 1869 – 30 I 1937	
Bronisława Englart	1921 – 28 grudnia 1928	

Imię i nazwisko	Data urodzin – zgonu	Zachowana inskrypcja
() Englart	Zmarła w 1922 roku, przeżyła 52 lata	
Wiktor Marcinkowski	23 XI 1892 – 10 VI 1934	<i>Czem Ty jesteś ja byłem Czem ja jestem Ty będziesz Pomyśli i spokojnie odejdź Prosi o westchnienie do Boga Stroskana żona</i>
Józefa Pabianowa	Żyła lat 59 zmarła 18 kwietnia 1927	<i>Prosi o Anioł Pański</i>
Jerzy Malinoski	Żył lat 6 zmarł 10 grudnia 1928	<i>Prosi o Anioł Pański</i>
Leon Macierzyński	Żył lat 37	<i>Zmarł śmiercią tragiczną w roku 1924 8. VIII. na PKP w Kiercach</i>
Lituska Włosieńska	25/X 1922 – 19/IX 1928	<i>Byłaś nam szczęściem Życia osłodą zgasiłaś by lata przeplakać za Tobą</i>
Oliwa Franciszka z Kamińskich	Zmarła 10 września 1935	<i>Prosi o Anioł Pański</i>
Mihalina (zapis oryginalny) z Ostrowskich Rosińska	Żyła lat 59 zmarła 25/X 1935	<i>Prosi o westchnienie do Boga</i>

WŁODZIMIERZ WOŁYŃSKI

Imię i nazwisko	Data urodzin – zgonu	Zachowana inskrypcja
Regina () Sierakowska	Zmarła 1926	
Przemusł ukochany synek Stanisława i Wandy Kudelów		<i>Zmarł w 2 wiosnie życia 1927 roku</i>
Antoni Ros		<i>Podchorąży I-szej Kompanii Szturmowej poległ 2 marca 1919 r. pod m. Poryckiem</i>
Józef Sołodko	Żył lat 67 zmarł 8 III 1936 r.	
Maria Ryglowa	1869–1933	
Jan Smoleński	Zmarł 16 III 1913 przeżywszy 54 lata	
Józef Siemaszka	Żył lat 67 zmarł 11 kwietnia 1916 r.	
Aniela Zuzanna z Dziaczkowskich Jaroszyńska	1863–1939	<i>Za jej miłość i pracę wdzięczni: córka, zięć, wnuk, wnuczki, prawnuki. Cześć Jej pamięci</i>
Wacław Skuza	1891–1939	
Antoni Serafin	1893–1937	
Anastazja Borosiewicz z Kosińskich	Żyła lat 86 zmarła dn. 7/IV 1925	
Ferdynand Gidziński	Żył lat 55 zmarł 1892 r.	
Stefania z Sobczyków Jazewiczowa	Zmarła 25 VIII 1935 r., żyła lat 24	

Nagrobek Antoniego Rosa we Włodzimierzu Wołyńskim, fot. Mirosława Stybel 2019 r.

Najmłodsza uczestniczka „Wołyńskiego Rajdu Motocyklowego” (2019) Nikola Harczuk na cmentarzu w Gajowie, fot. Mirosława Stybel (2019)

HULEWICZE

Imię i nazwisko	Data urodzin – zgonu	Zachowana inskrypcja
Stefan Kusik	Brak daty pochówku	
Anna Nazaruk	Zmarła 1938	
Sochfija Kusik	Zmarła 1934	

GAJOWE

Imię i nazwisko	Data urodzin – zgonu	Zachowana inskrypcja
Honorata Janicka		
Weronika Łozińska	Zmarła 1945	
Kownacki Ignacy Piotr		
Adam Bergiel		
Franciszek Sinicki		
Barbara Wysocka	1934–1945	
Julia z Olenckich Dąbrowska	Zmarła 15 grudnia 1907 r. w wieku 82 lat	

UŚCIEŁUG

Imię i nazwisko	Data urodzin – zgonu	Zachowana inskrypcja
Antonina Śliwa z d. Dąbrowska Kazimierz Kamiński Elżbieta Maksimowicz z domu Szelengowicz Piotr Dziubak	1862–1920	<i>Zginął tragicznie w 1944 roku</i>

ŁUCK

Cmentarz został częściowo zdewastowany jeszcze w okresie międzywojennym

Imię i nazwisko	Data urodzin – zgonu	Zachowana inskrypcja
Maryia córka Hipolita i Anieli z Kuchcickich Skażewskich	25 luty – sierpień 1889	
Ferdynand Gidziński	Żył lat 55 zmarł w październiku 1892	
Regina Sierakowska		
Andrzej Słomiany	Żył lat 56 zmarł 22 IX 1913	
Agnieszka Słomiana	Żyła lat 78 zmarła 12 VIII. 1937	
Julia [z] Dąbrowska	Zmarła w 1907 roku w wieku 82 lat	
Stefan Kusik		
Anna Nazaruk	Zmarła w 1938 roku	
Sochfija Kusik		
() Jarosz		

CMENTARZ OBROŃCÓW PRZEBRAŻA –

Znajduje się pod lasem na wschód od miejscowości Przebraże, spoczywa na nim ok. 120 osób zmarłych lub poległych w latach 1943–1944. Po zakończeniu działań II wojny światowej został zdewastowany, odrestaurowano go na zlecenie Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w 2001 roku. Na cmentarzu ustawiono pomnikowy krzyż oraz 14 krzyży nagrobnych symbolizujących 14 miejscowości wokół Przebraża, w których nacjonaści ukraińscy dokonali mordu na Polakach.²⁶⁶

Nohalewski Walenty

Szlachcic pochodzący z Wołynia. Dokonał przekładu Nowego Testamentu na język ukraiński (1569).²⁶⁷

Nagrobek Antoniego Rosa we Włodzimierzu Wołyńskim, fot. Mirosława Stybel 2019 r.

Osada Krechowiecka

Powstała w 1921 roku w powiecie rówieńskim z inicjatywy dowódcy Pułku Ułanów Krechowieckich płk. Feliksa Dziewickiego. Założona została na terenie dawnego rosyjskiego poligonu zwanego „Szubków”. 5 kwietnia 1921 roku do osady przybyło 102 osadników.²⁶⁸ W 1930 roku

utworzono 7. klasową szkołę powszechną, istniała poczta, apteka, przychodnia zdrowia i biblioteka. Kolejne osady, które powstały w powiecie Równe to: Hallerowo, Osada Jazłowiecka, Horochów Bojarowka i Zalesie²⁶⁹ oraz osada Radziwiłłów – Bemowo w powiecie Dubno.²⁷⁰

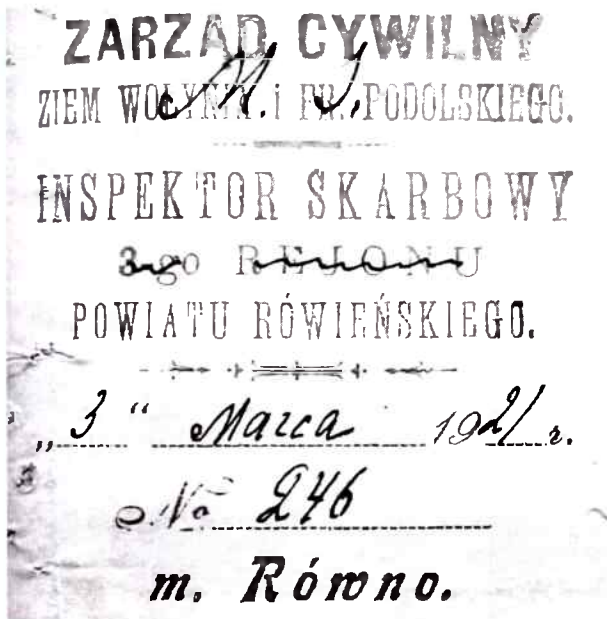
Osady wojskowe na Wołyniu (stan na rok 1931)²⁷¹

Powiat	Liczba działek na terenie powiatu	Ogólna ilość hektarów składających się na daną działkę
Dubno	482	7 605
Kostopol	102	1 973
Kowel	171	3 650
Krzemieniec	595	8 010
Luboml	106	2 685
Łuck	349	6 263
Horochów	325	4 259
Sarny	181	3 821
Włodzimierz Wołyński	27	5 000
Równe	551	7 320
Zdołbunów	243	57 120

9 listopada 1943 roku, Ukraińcy wymordowali mieszkańców osady wojskowej Rejmontówka.

Polesie Wołyńskie

Równina rozciągająca się pomiędzy Polesiem Zachodnim na północy, Wyżyną Lubelską na zachodzie oraz Wyżyną Zachodniowołyńską na południowym wschodzie. Jest to równina płaska – pisał w 1929 roku Mieczysław Orłowicz²⁷² – niska, pokryta błotami i lasami, którą przecinają płynące równolegle ku północy dopływy Prypeci. Do roku 1936 obejmowało powiaty kowelski, lubomelski i kostopolski oraz ptn. część powiatów łuckiego i rówieńskiego, a także oderwany od województwa wołyńskiego powiat koszyrski i sarnieński.

Pieczęć Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia (Portal Społecznościowy Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь)

Policja Państwowa

Utworzona została na mocy Ustawy z dnia 24 lipca 1919 r. o Policji Państwowej.²⁷³ Terytorialna organizacja policji państwowej na terenie województwa wołyńskiego przedstawiała się następująco: *jednostką zwierzchnią, której podlegały komendy powiatowe (do 1921 roku na prawach komendy powiatowej funkcjonowała Komenda PP miasta Łucka), komisariaty i posterunki była Komenda Policji Państwowej XIII Okręgu Wołyńskiego (od 1924 roku Komenda Wojewódzka PP w Łucku).*

Komenda Policji Państwowej XIII Okręgu Wołyńskiego powstała na początku 1921 roku. Jej organizację rozpoczął pierwszy komendant okręgowy – inspektor Włodzimierz Stupnicki, w styczniu 1921 roku. W latach 1921–1926 policją państwową kierowali kolejno: Włodzimierz Stupnicki, Władysław Goździewski oraz Czesław Grabowski. W dniu 1 lutego 1921 roku Komenda PP Okręgu XIII Wołyńskiego obejmowała Komendy Powiatowe w: Dubnie, Horochowie, Kowlu, Krzemieńcu, Łucku, Lubomlu, Ostrogu, Równem oraz we Włodzimierzu. Na początku 1925 r. powstały dwie Komendy Powiatowe PP w Kostopolu i Zdobunowie (jednocześnie likwidacji uległa Komenda Powiatowa PP w Ostrogu).

Według stanu na luty 1921 roku na Wołyniu funkcjonowały komisariaty policji państwowej w: Dubnie, Korcu, Kowlu, Łucku (I i II), Równem, Zdobunowie oraz we Włodzimierzu. W 1922 r. na Wołyniu funkcjonowało od

133 do 143 posterunków policji. W województwie wołyńskim funkcjonowały nie tylko administracyjne (gminne) posterunki, lecz także jednostki typu specjalnego: kolejowe (Dubno, Kowel, Łuck, Równe, Zdołbunów, Włodzimierz) oraz graniczne (Korzec, Ostrog, Borszczówka, Szumsk, Mogilany).²⁷⁴

W latach 1920–1926 w strukturze Policji Państwowej znajdowała się także policja polityczna, celem której była obserwacja – i inwigilacja życia społeczno-politycznego, zwalczanie przejawów działalności antypaństwowej, wyrotowej oraz dywersyjnej. W latach 1919–1926 jej nazwy ulegały zmianie:

1. Inspektorat Defensywy Politycznej,
2. Wydział IV-D,
3. Służba Informacyjna,
4. Policja Polityczna.

W województwie wołyńskim siedziba Wydziału IV-D znajdowała się w Łucku, jej agentury funkcjonowały w: Równem, Ostrogu, Krzemieńcu, Kowlu oraz Łucku. Strukturą Wydziału IV-D na Wołyniu została objęta również Stacja Kontrolna w Równem, Komisariat PP Zdołbunów (kolejowy), Komisariat i Punkt Graniczny PP Korzec, Punkt Graniczny Bołozówka oraz Punkt Graniczny Mogilany.

W 1923 r. na szczeblu wojewódzkim na Wołyniu powstał Oddział Informacyjny, który wchodził w skład Wydziału Bezpieczeństwa przy Urzędzie Wojewódzkim w Łucku. Jednocześnie utworzono agentury Oddziału Informacyjnego w Łucku, Równem, Ostrogu, Krzemieńcu i Kowlu. Wskutek ostatniej reorganizacji pionu politycznego, mającej miejsce w 1924 r., powstał Okręgowy

Policjanci ze Stężarzyczach, w I rzędzie od lewej siedzi Władysław Suder, z tyłu drugi z prawej strony jego brat Józef. Obydwaj zostali aresztowani w Porycku, zabici w 1940 roku. (Portal Społecznościowy Zdołbunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здо́лбу́нів – Волинь)

Urząd Policji Politycznej w Łucku pod kierunkiem którego funkcjonowały Ekspozytury Policji Politycznej w Łucku, Równem, Ostrogu, Krzemieńcu, Kowlu oraz Zdołbunowie.²⁷⁵

Pomordowani na Wołyniu w 1943 roku

Rok 1943 zapisał się krwawymi zgłoskami w życiu Polaków mieszkających na Wołyniu, masowe mordy na Polakach rozpoczęły się już w marcu tego roku – najbardziej poszkodowanymi były powiaty: kostopolski oraz łucki, gdzie mordy połączone z rabunkiem mienia i paleniem zagród miały miejsce łącznie w 81 miejscowościach (na całym Wołyniu w 181). Badania dotyczące ukraińskich zbrodni przeprowadzone przez Ewę Siemaszko pozwalają na dokonanie pewnego zestawienia:

IŁOŚCIOWY WYKAZ POMORDOWANYCH NA WOŁYNIU, WG OPRACOWANIA EWY SIEMASZKO²⁷⁶

Czas trwania ludobójstwa	Miejscowość	Ilość ofiar
II połowa marca 1943 roku (ponad tydzień)	Gmina Derażne, pow. kostopolski	480 Polaków (dzieci, kobiety, mężczyźni)
26 marzec 1943	Kolonia Lipniki, gmina Berezne, pow. kostopolski	180 osób
Noc 22 na 23 kwietnia 1943 roku	Janowa Dolina, pow. kostopolski	ok. 600 osób, zamordowanych przy użyciu: wideł, siekier, drągów, niemowlęta brano za nogi i głowy rozbijano o ścianę

19–23 kwietnia 1943 roku	Kazimierka, pow. kostopolski	kilka osób, pozostali uciekli ze wsi wcześniej
Kwiecień 1943 roku	Na całym Wołyniu zostało zamordowanych przez OUN i UPA około 3000 osób	

Jako najbardziej krwawa przeszła do historii niedziela 11 lipca 1943 roku, kiedy to nacjonaści ukraińscy zaatakowali prawie 100 miejscowości, gdzie mieszkała ludność polska, przeważnie katolicka.²⁷⁷

Potwierdzeniem powyższych informacji jest anonimowa relacja, którą przekazała mi (spotkana przypadkowo) kobieta pochodząca z pow. hrubieszowskiego. Rozmowa miała miejsce na trasie Lublin – Zamość w dniu 4 lutego 2011 roku.

Okupację znam tylko z opowieści mojego taty. Mieszkaliśmy we Włodzimierzku Wołyńskim. Na Wołyniu byliśmy osiedleni, dlatego, że mój dziadzio (pochodził z lubelskiego), ale tam wyjechał z rodziną, ja nie wiem dlaczego. Mieszkali nie w samym Włodzimierzku tylko w Marcełowce, 2 czy 3 kilometry od Włodzimierza. Dziadkowie wyjechali bardzo dawno chyba w XIX wieku albo i wcześniej, tato się tam urodził w 1900 roku. Tam mieszkali Czesi, Niemcy, Ukraińcy, Polacy. To była mieszanina narodowości. Żyli bardzo życzliwie wobec. Dowodem czego jest, jak mój tato opowiadał fakt, że miał 25 chrześniaków, dzieci Ukraińców.

Mój dziadzio z kolei, to co pamiętam jak mi opowiadał chciał się dorobić. Był pod zaborem austriackim. Miał czworo dzieci – dwóch synów i dwie córki. Jeden syn zmarł jako 15 letni chłopak na zapalenie opon mózgowych. Wybrał się do Ameryki wraz ze swoim szwagrem. Przekupili strażników Austriaków i dostali się jakoś na statek. Nie wiem skąd statek odpływał bo to duże szczegóły i dawne lata. Trzy miesiące płynęli do Nowego Jorku. Dopłynęli. Dziadzio dostał tam pracę, szwagier dziadzia również. Pracował w hucie. To opowiadał jak paśliśmy krowy z dziadziem, że koń tak ciężko nie pracował jak on tam. Chciał zostać, prosił babcię żeby przyjechała z dziećmi. Babcia się nigdy na to nie zgodziła. I dziadzio wrócił. Nie wiem po jakim czasie. Był później leśniczym u hrabiego, bo to jeszcze hrabiowie byli. Kupił materiał na mieszkanie,

mieli się budować, a wtedy wybuchła I wojna światowa. Byli tam cały czas, mieszkali dopóki Stalin nie zaczął wypędzać (na szczęście) tutaj, a nie na Syberię Kaukaz, czy do Kazachstanu.

Jeszcze taki ważny element historyczny, opowiadał mój tata jak już byłam dorosła: jak strasznie Ukraińcy byli nastawiani przez Niemców przeciwko Polakom. Jedna nasza kuzynka była w małżeństwie z Ukraińcem. Po jednym z zebrań przyszedł do domu, wyciągnął ją spod łóżka i zamordował, swoją własną żonę. Moja babcia z kolei (kiedy już jako rodzina uciekliśmy przed Ukraińcami do Włodzimierza Wołyńskiego) dziadzio prosił – nie jedź, chciała kury zabrać, kilka kur. Nie wiemy, ale to, co mówili świadkowie, młodzi Ukraińcy złapali babcię i w lesie zamordowali – nie wiemy, gdzie jest pochowana. Tato mój płakał do swojej całej śmierci, bo nie wiedział gdzie jego mama jest pochowana, gdzie znajdują się jej szczątki.

Nienawiść była niesamowita. Niemcy, z relacji moich bliskich, najbliższych ludzi, bo i stryj (był w partyzantce, został ranny, żyje, ma 94 lata), mój ojciec (był starszy od stryjka o 17 lat, zmarł w 1980 roku), więc niesamowita była nienawiść Ukraińców. Niemcy byli lepsi, bo nawet jeśli były na robotach dzieci, to coś dali do zjedzenia.

MIEJSCOWOŚCI W KTÓRYCH DOKONANO MASOWYCH MORDÓW:

- ☛ Hurby (pow. Zdobunowski) – 2 czerwca 1943, zginęło ok. 250 osób, ocaleli nieliczni, wśród nich Irena Gajowczyk wówczas 7 letnia dziewczynka.²⁷⁸
- ☛ Wola Ostrowiecka – 30 sierpnia 1943 r. członkowie UPA pod dowództwem Jurija Stelmaszczyka ps. „Turiw” wymordowali 628 osób.²⁷⁹
- ☛ Janowa Dolina (osiedle w obwodzie rówieńskim w póln. zachodniej Ukrainie) członkowie UPA pod dowództwem Iwana Łytwynczuka ps. „Dubowyj” w nocy z 22–23 kwietnia 1943 roku wymordowali 600 osób.²⁸⁰

- ⊕ Wieś Kołodno, zamordowano 516 osób.²⁸¹
- ⊕ Klepaczów k. Łucka, zginęło 17 osób z rodziny Wincentego Romanowskiego (autora wspomnień *Kainowe dni*, Ośrodek „Wołanie z Wołynia” Biały Dunajec–Ostróg 2016).
- ⊕ 5 listopada 1941 roku – w jarach k. wsi Barma-ki zamordowano ponad 18 000 Żydów pochodzących z Równego.
- ⊕ 13 listopada 1942 roku – w Kolonii Oborki zamordowano 10 polskich rodzin.²⁸²
- ⊕ W lutym 1943 roku w Kolonii Parośle wymordowano wszystkich mieszkańców (ok. 170 osób).²⁸³

- ⊕ Od początku wojny do 15 sierpnia 1943 roku rozstrzelano w Równem 1 021 Polaków, od października do listopada tegoż roku – 600.²⁸⁴
- ⊕ W grudniu 1943 roku (Wigilia) na przedmieściu Łucka – Gnidowe Ukraińcy wymordowali ok. 50 osób.²⁸⁵

Ogółem, jak podaje Feliks Trusiewicz – na samym tylko Wołyniu Ukraińcy wymordowali blisko 60 000 Polaków, z map wymazano nazwy byłych osiedli polskich spacyfikowanych i spalonych przez UPA w 1943 roku.²⁸⁶

POMORDOWANI NA WOŁYNIU W OPRACOWANIU KAZIMIERZA SZALAŃY²⁸⁷

Helcówka	110 osób	Lipiec 1943
Werba	161 osób	Lipiec 1943
Mielnica	100 osób	1943
Mielnica	1500 osób pochodzenia żydowskiego	1942
Mielnica	Rozstrzelano pozostałych 700-1200 Żydów	4 września 1942

LICZEBNY WYKAZ LUDNOŚCI POLSKIEJ ROZSTRZELANEJ NA WOŁYNIU, WG OPRACOWANIA WINCENTEGO ROMANOWSKIEGO²⁸⁸

Miejscowość	Liczba rozstrzelanej ludności	Osoby pojedyncze	Data zgonu
Stepańska Huta Stepań Derażne	Okolo 2000 osób łącznie ze wszystkich miejscowości		21–22 IV 1943 rok
Tajkury k. Zdobunowa		Wdowa po zabitym wcześniej Stanisławie Pawelskim	
Powiat kostopolski, majątek Butejki		Żona i córka właściciela majątku, Kalisz, Jucewiczówna	7 II 1943
Wieś Niemile (pow. kostopolski)	176 osób		Początek 1943 roku
Pogranicze wsi Hulcza Czeska i Włosciańska		Szczygłowski	IV 1943 rok
Klepaczów k. Łucka	42 osoby, w tym Wanda Markowska i Krystyna Markowska (dziewczynki w wieku od 2 lat), Teofila Markowska (ok. 70 lat)		
Gaj	Od 700–900 osób		Koniec 1943 roku
Miasteczko Ksielin (pow. horochowski)	Ponad 60 osób		11 VIII 1943

Poryck		Ks. Szawłowski	11 VIII 1943
Bar na Podolu	200 osób (w tym 50 dzieci powyżej 14 lat)		1943
Kolonia Dębina	100 osób		1943
Równe		Karolina i Michał Boguccy	
Równe		Michał Kropaczew, Bolesław Kropaczew, synowie Jana Kropaczewa, komendanta Obwodu Równe (miasto)	
Równe		Sikorski wraz z dwoma synami	1941
Równe		Władysław Łaszczyk	1943
Zdobunów		Rodzina Syndelarzy (rodzice i córka	1943
Łuck		Rodzina Spisackich (matka, trzy córki, syn Oktawian)	1943

**ŻOŁNIERZE 27 DYWIZJI AK POMORDOWANI PRZEZ NIEMCÓW,
WG OPRACOWANIA WINCENTEGO ROMANOWSKIEGO)²⁸⁹**

Imię i nazwisko	Stopień wojskowy – pełniona funkcja	Miejsce i data zgonu
Lech Łada „Żagiew”		
Władysław Łaszczyk		Rozstrzelany przez Niemców
Jan Kropaczew	Komendant obwodu Równe (miasto)	Rozstrzelany wraz z synem
() Ryba „Żyła”	komendant Obwodu Równe	
Karolina Bogacka		
Ryszard Kowalski (vel Ryszard Małyk)	Żołnierz wojska Polskiego, oficer AK, od 1943 roku komendant Obwodu Zdobunów	Aresztowany przez Gestapo w połowie sierpnia 1943 roku został rozstrzelany wraz z grupą więźniów w więzieniu w Równem

**IMIENNY WYKAZ NIEKTÓRYCH OSÓB
POMORDOWANYCH NA WOŁYNIU**

† Ks. Wacław Majewski (z parafii Mielnica) – zamorowany wraz z kilkunastoma mieszkańcami Mielnicy (aptekarz, kierownik szkoły, właściciel młyna, naczelnik poczty z rodziną). Rozstrzelani zostali w lesie k. Wielicka.²⁹⁰ Na mogile postawiono tumboczkę.²⁹¹ Po ekshumacji w 2006 roku szczątki przeniesiono na cmentarz w Mielnicy.

† Hyps Stanisław – pochodził z miejscowości

Piński Most, zginął bez wieści (w wieku 32 lat) w 1943 roku podczas organizowania się Ukraińskiej Powstańczej Armii – jej oficerowie stacjonowali w ukraińskiej wsi Wołczak i wynajmowali na podwozy młodych polskich mężczyzn. Stanisław Hyps był jednym z nich.²⁹²

† Jesienią 1942 roku milicjant ukraiński Bondar (pochodzący z miejscowości Józefówka) zamordował kilku Żydów ukrywających się w grotach k. wsi Zalesie.

- † Leśniczy Nowosielski z Tajkur.
- † () Chamiec, brat właściciela majątku Antonówka pod Sarnami.
- † Jesienią 1942 roku w Józefówce zamordowano Bodiakowskich (ojca i syna).
- † 1943 roku – zginął Zdzisław Pawłowski, tłumacz j. niemieckiego współpracujący z Wołyńską ekspozyturą AK. Pracował w biurze gebeitslandwirta Seilera w Zdobunowie. Wraz z nim poległ jego współpracownik () Kaczorowski. Zginęli rozstrzelani wraz z Niemcami (którzy wyjechali po żywność) przez partyzantów radzieckich.²⁹³
- † Joanna Kopcińska, mgr., Helena Poniatowska, mgr., nauczycielki z Krzemieńca, rozstrzelane w lipcu 1941 roku.
- † Adam Baczyński, inżynier, rozstrzelany przez Niemców w więzieniu w Równem w listopadzie 1943 roku.²⁹⁴
- † Selma Meerbaum – Eisinger, zmarła w obozie pracy w Michajłówce w wieku 18 lat (16 grudnia 1942 roku). Pozostał po niej zachowany w rękopisie zbiorów wierszy (57), który opublikowany został w 1994 roku.²⁹⁵
- † Rumel Zygmunt – poeta, parlamentarzysta Podziemnego Państwa Polskiego, komendant Batalionów Chłopskich zamordowany przez członków UPA 11 lipca 1943 roku w Kustyczach k. Turzyska – został rozszarpany końmi wraz Krzysztofem Markowiczem, oficerem do zadań specjalnych i Witoldem Dobrowolskim.²⁹⁶
- † Marian Orliński – zawodowy oficer piechoty, z jego inicjatywy powstał w Ostrogu Oddział Harcerski. Jako jeden z pierwszych rozpoczął w Ostrogu działalność konspiracyjną przybierając ps. „Jerzy”. Zginął w styczniu 1944 roku w pobliżu wsi Sady (pow. Dubno) podczas próby pertraktacji z oddziałem nacjonalistów ukraińskich aby pozwolono im wyjść z okrążenia bez walki. Oddział, w którym znalazł się Orliński prowadzony był przez Franciszka Pukackiego „Gzysa” na koncentrację oddziałów AK pod Kowlem.²⁹⁷
- † Stanisław Pawelski – żołnierz AK, zakłuty w Sa mostrzałach k. Korca przez członków UPA.²⁹⁸
- † Burzyński Leszek ps. „Hel” – Zginął w lutym 1944 roku w walce z Ukraińcami w miejscowości

Twerdynie podczas wykonywania zadań w 27 Dywizji AK.²⁹⁹

- † Jerzy Szulc, Kazimierz Waśkowski, () Szymański – harcerze pochodzący z Ostroga. Zginęli z rąk Ukraińców pod Twerdyniami.
- † W 1943 roku w Krzemieńcu zginęła z rąk nacjonalistów ukraińskich Halina Chojnakówna, harcerka II Żeńskiej Drużyny Harcerskiej w Krzemieńcu. W Krzemieńcu zginęła także Zofia Woszczatyńska-Sierzycka, przyboczna hufcowa i drużynowa. Ukraińcy zamordowali ją wraz z mężem, dziećmi i rodzicami.
- † W. Drozdowski, L. Łokkay, T. Strzelecki – harcerze Hufca Sarneńskiego, zginęli z rąk Gestapo.
- † Maria Zdobnicka – harcmistrzyni, nauczycielka Liceum Krzemienieckiego. Rozstrzelana w niemieckim więzieniu w Krzemieńcu (luty 1943 r.).

DZIAŁACZE POLITYCZNI/ HARCERZE/ ŻOŁNIERZE AK

- † Jerzy Gołębiowski – członek Gromady Zrzeszenia Starszo-Harcerskiego w Łucku, zginął w obronie Warszawy we wrześniu 1939 roku.
- † Wacław Brandt (ur. 1907 roku) – zastępowy I Kowelskiej Drużyny Harcerskiej. Brał udział w kampanii wrześniowej, zginął podczas bombardowania Zamościa 12 września 1939 roku.³⁰⁰
- † Władysław Nekrasz (1893–1940) – inżynier, rolnik, harcmistrz Kręgu Starszo-Harcerskiego w Kowlu (1920–1935), brał udział w obronie Lwowa. Ranny w 1939 roku w walkach pod Stanisławowem jako oficer rezerwy został internowany do Starobielska, a następnie zamordowany w Katyniu w 1940 roku.³⁰¹
- † Jan Malczewski – podharcmistrz, członek Gromady z Łucka, 302 więzień Kozielska, zamordowany przez NKWD.
- † [Urban] Antoni Wawrzynowicz (ur. 16 IX 1911) – sędzia grodzki, harcerz Hufca Sarneńskiego, zamordowany w Katyniu.³⁰³
- † Jan Dutkiewicz – członek komendy Hufca Harcerskiego w Kowlu w latach 1921–1925. Oficer rezerwy, zaangażowany w działalność konspiracyjną – pełnił funkcję łącznika pomiędzy Komendą Lubelską a Komendą Główną Obrońców Polski, kolportował także pismo konspira-

cyjne „Polska Żyje”. Zamordowany w Auschwitz w 1941 roku.³⁰⁴

- † Tadeusz Wawrzynowicz – sędzia grodzki, harcerz Hufca Sarneńskiego, zamordowany w Katyniu.
- † Stanisław Szczepanowski – mierniczy przysięgły w Lublinie, komendant Hufca Harcerskiego w Kowlu. Jego staraniem zorganizowano komórkę Komendy Głównej Obrońców Polski w Lublinie. Stanisław Szczepanowski ps. „Szary” uczestniczył także w ukryciu obrazu Jana Matejki „Grunwald” w Lublinie. Zginął w Auschwitz w grudniu 1941 roku.
- † Roman Machniak – harcerz Hufca Kowelskiego, rozstrzelany w Kowlu w 1942 roku.
- † Ludomir Łoziński – drużynowy II Męskiej Drużyny Harcerskiej w Krzemieńcu (1935–1937), rozstrzelany w Krzemieńcu w lipcu 1941 roku.
- † Józef Kwiatkowski – komendant Hufca Kowel, brał czynny udział w Ruchu Oporu. Aresztowany i zamordowany przez Gestapo we Lwowie (1942).
- † Kaczorowski, Pawłowski – harcerze z drużyny harcerskiej (gimnazjalnej) w Zdobunowie, rozstrzelani przez Niemców.
- † Jan Iglatowski – podharczmistrz, komendant Hufca Kowel (1920–1930), drużynowy VII Drużyny Harcerskiej Żeglarskiej w Lublinie, zginął 17 września 1939 roku podczas obrony Lublina.
- † Burzyński Leszek ps. „Hel” – zginął w lutym 1944 roku w walce z Ukraińcami w miejscowości Twerdynie podczas wykonywania zadań w 27 Dywizji AK.³⁰⁵
- † Jerzy Szulc, Kazimierz Waśkowski, () Szymański – harcerze pochodzący z Ostroga. Zginęli z rąk Ukraińców.
- † Hanna Wierzbicka – zastępowa I Żeńskiej Drużyny Harcerskiej w Kowlu (1940).
- † Zofia i Irena Noskowskie, Maria Walasek-Rychlińska – (nauczycielka ze wsi w pow. dubieńskim). W szkole, w której pracowała jej żona pełnił obowiązki kierownika), zginęła wraz z mężem i dzieckiem.³⁰⁶
- † Jerzy Michałowski, drużynowy z Łucka, zginął podczas bombardowania miasta.

KALENDARZ ZBRODNI WOŁYŃSKICH

- 16 grudnia 1939** – w Jeziercach policja ukraińska dokonała pacyfikacji i zamordowała ok. 300 osób.
- 1941** – w Dubnie Niemcy rozstrzelali przebywających w więzieniu Polaków (ok. 250 osób).
- 8 sierpnia 1941** – w Zdobunowie Niemcy rozstrzelali ok. 2000 przedstawicieli inteligencji (Żydów, Polaków i Rosjan) na podstawie sporządzonych wcześniej list przez policję ukraińską.
- 4–5 lipca 1942** – z rąk UPA zginęło 60 mieszkańców Dermanki.
- 11 lipca 1942** – nacjonaści ukraińscy zamordowali w Kisielinie 90 Polaków. W roku 2006 Włodzimierz Sławosz Dębski (syn zamordowanych Leopolda i Anisji Dębskich) opublikował monografię Kisielina *Było sobie miasteczko*, na jej podstawie nakręcono film pod takim samym tytułem (2009 rok).³⁰⁷
- 16 grudnia – 1942** – w Jeziercach policja ukraińska dokonała pacyfikacji i zamordowała ok. 360 osób.
- 1943** – w kościele w Kołkach Ukraińcy spalili 40 osób.
- 9 lutego 1943** – w Parośli (pow. Sarny) zginęło 195 osób.³⁰⁸
- 25–26 marca 1943** – Ukraińcy wymordowali we wsi Lipinki ponad 182 osoby.³⁰⁹
- 27 marca 1943** – w Kolonii Kadobyszcze zabito siekierami 19 Polaków.
- Kwiecień 1943** – w Janowej Dolinie Ukraińcy zamordowali ponad 600 osób.³¹⁰
- 29 kwietnia 1943** – Niemcy spalili wieś Mołotków, zginęło 617 osób.
- 24–25 maja 1943** – nacjonaści ukraińscy wymordowali ponad 100 osób we wsi Niemilia.
- 1 maja 1943** – bojówka UPA zamordowała 30 osób w miejscowości Tajkury.
- 24–25 maja 1943** – w wiosce Niemilia bojówka UPA z udziałem Ukraińców wymordowała ponad 1000 osób.
- Lipiec 1943** – w kościele w Wyzgrodku nacjonaści ukraińscy zamordowali 150 osób, razem z nimi ks. Konstantego Turzańskiego. Kościół, w którym schronili się Polacy wysadzili w powietrze.

11 lipca 1943 – w Porycku nacjonałiści ukraińscy zamordowali ok. 220 osób, część spłonęła żywcem w podpalonym kościele, zginął także ks. Bolesław Szawłowski.

11 lipca 1943 – w kolonii Orzeszyn Ukraińcy wymordowali ponad 300 osób, wieś podpalono. W Orzeszynie mieszkała wówczas ze swoimi rodzicami Katarzyną i Antonim oraz bratem Bolesławem Zofia Olszczyk (Szwal). Orzeszyn był kolonią, w większości zamieszkiwali go legioniści Piłsudskiego, weterani 1920 roku, w tej liczbie dziadek Zofii i jego synowie –

*Tego dnia (11 lipca 1943 roku) w Orzeszynie rozegrała się wielka tragedia. Ukraińcy najpierw zamordowali mężczyzn, którym kazali jechać do lasu furmankami. Postawili ich w rzędzie, dwa kroki przed starymi sowieckimi okopami i wpakowali w nich serię z karabinu maszynowego. Nie wycelowali zbyt dobrze, bo część przerażonych Polaków rozpięchła się i wbiegła między drzewa. W efekcie części skazańców udało się uratować życie. Ciała pozostałych oprawcy wrzucili do dołów śmierci. Potem przyszła kolej na mieszkańców wsi – starców, kobiety, dzieci. W tej grupie znaleźli się moi ukochani rodzice. Mama i tata.*³¹¹

11 lipca 1943 – UPA napadła na 99 polskich wsi mordując nawet zgromadzonych podczas Mszy Św. w kościołach: Poryck, Chrynów, Koniuchy, Krymno, Zabłocie, Kisielin. W kościołach poniosło śmierć 500 osób, w tym dzieci przystępujące do Pierwszej Komunii Świętej oraz księża.³¹²

12 lipca 1943 – oddział UPA podpalił wieś Rudnia, i wymordowała 140 osób.

14 lipca 1943 – w Kołodnie Ukraińcy zamordowali ok. 500 osób oraz 60 Ukraińców, którzy sprzeciwiali się dokonywanym mordom.³¹³

Lipiec 1943 – w koloniach Gaj, Sucha Łoza i Skolenice Ukraińcy wymordowali od 600–1000 Polaków.

29 sierpnia 1943 – nacjonałiści ukraińscy zamordowali w Mielnicy ok. 100 Polaków.

30 sierpnia 1943 – nacjonałiści ukraińscy wymordowali mieszkańców wsi Ostrówek i Wola Ostrowiecka – zginęło 1150 osób.

1943 (latem) – w Zagajach nacjonałiści zamordowali 260 osób.

9 listopada 1943 – nacjonałiści ukraińscy wymordowali ok. 300 Polaków z Lubieszowa.

13 listopada 1940 – w Kolonii Obórki Ukraińcy zamordowali 37 osób, domostwa których zostały spalone.

16 listopada 1943 – Hutę Stepańską zaatakowały oddziały nacjonalistów. Polacy w liczbie 10000 osób zgromadzeni w Hucie z całego Zaslucza odparli atak z pomocą partyzantów radzieckich pod dowództwem kpt. Kotłarowa oraz partyzantów AK, którymi dowodził Władysław Kochański „Bomba”.

24 grudnia 1943 – we wsi Kotłów (pow. Złoczów) Ukraińcy zamordowali 7 polskich rodzin.

Luty 1944 – na Wiśniowiec napadła banda UPA, która zamordowała 300 osób zgromadzonych w miejscowym kościele, w tym wiele kobiet i dzieci oraz przeora Karmelitów O. Gleczmana.³¹⁴

24 grudnia 1944 – banda UPA napadła na wieś Ihrowce pod dowództwem Iwana Szemuczyszyna, zabito 89 osób.

POMORDOWANI KSIĘŻA Z DIECEZJI ŁUCKIEJ

Podczas II wojny światowej w diecezji łuckiej zginęło 21 księży, 4 zostało ciężko rannych, m.in. zginęli:

- † o. Ludwik Wrodarczyk z Okop – został ukrzyżowany przez Ukraińców,
- † ks. Stanisław Dobrzański – obcięto mu głowę siekierą (wraz z nim zginęło 967 osób z parafii Ostrówki),
- † ks. Karol Baran – został przepiłowany w poprzek ciała w drewnianym korycie (w miejscowości Korytnica),
- † ks. Zawadzkiemu poderznęto gardło, w ostatniej chwili uratowali go parafianie,
- † ks. Bolesław Szawłowski zginął z grupą 500 osób w kościele w Porycku,
- † ks. Hieronim Szczerbicki, proboszcz w Teslukach, ks. Jerzy Cimiński w Derdekalach – zostali żywcem wrzuceni do studni w Wolkowyjach,
- † ks. Jan Kotwicki – został zabity przy ołtarzu w Chrynowie, wraz z nim zginęło 200 osób.³¹⁵

Poniatowski Adam Stanisław

(1808–1872), właściciel Zosina (folwarku położonego w odległości 3 km od Cepcewicz Wielkich). Jeden ze współorganizatorów powstania styczniowego na Wołyniu. W roku 1863 aresztowany i zesłany na Sybir.³¹⁶

Potocki Jan

Urodził się 8 marca 1761 roku w Pikowie na Podolu. Pisarz, pierwszy polski archeolog, podróżnik historyk i etnograf, autor *Rękopisu znalezionego w Saragossie*, fabuła którego osadzona została w XVIII wieku, a ukazuje losy kapitana służącego w gwardii króla Hiszpanii.³¹⁷

Powiatowe Komitety Nadawcze

Ustanowione zostały celem rozdzielania ziem pomiędzy osadników wojskowych, którzy postanowili osiedlić się na Wołyniu. W skład Komisji wchodził: starosta jako przewodniczący, po jednym przedstawicielu z trzech ministerstw: Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Skarbu i Spraw Wojskowych oraz Głównego Urzędu Ziemskiego, a także z głosem doradczym dwóch miejscowych rolników, reprezentujących wielką i drobną własność. Z chwilą powołania komisji do akcji przystąpiło Ministerstwo Spraw Wojskowych powołując Sekcję Osad Żołnierskich, a przy Dowództwach Okręgów Generalnych Komisje Kwalifikacyjne, typujące żołnierzy na przyszłych osadników.³¹⁸

Prasa wołyńska (1918–1939)³¹⁹

W dwudziestoleciu międzywojennym na Wołyniu ukazywało się wiele różnego rodzaju gazet i czasopism o treści społeczno-politycznej, kulturalnej, religijnej, oświatowej. Swoje organy prasowe posiadała młodzież (głównie szkolna), organizacje społeczne, instytucje, ukazywały się także czasopisma i gazety ukraińskie i żydowskie, co obrazuje poniższe zestawienie.

Pieczętka Magistratu Miasta Zdobunowa (Portal Społecznościowy Zdobunów – Wołyn do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь)

PRASA O TREŚCI SPOŁECZNO-POLITYCZNEJ

Nazwa czasopisma/ gazety	Miejsce i rok wydania
Biuletyn Regionu Lubomelskiego	Krzemieniec, 1937–1939
Codzienny Głos Wołynia	Równe, 1927
Droga Pracy	Krzemieniec, 1937–1939
Dziennik Urzędowy Województwa Wołyńskiego	1921–1928
Dziennik Wołyński	Łuck 1922–1924
Echo Kresów Wschodnich	
Echo Rówieńskie	Równe, 1924
Gazeta Kresowa	Równe, 1922
Gazeta Wołyńska	Łuck
Głos Wołynia	Łuck, 1938, Równe 1927?
Gromada Wołyńska	Łuck, 1939
Kurier Wołyński	Łuck, 1922, 1938
Młoda Wieś – Молоде Село	Równe, 1929–1930
Wieś Wołyńska	
Wołyn	Łuck, 1933–1939
Wołyński Dziennik Wojewódzki	Łuck, 1928–1939
Wołyńskie Słowo	
Wspólna Praca Спільна Праця	
Ziemia Kowelska	Kowel 1938

Ziemia Lubomelska	Luboml 1936 –
Ziemia Wołyńska	1919, 1920, 1928–1932
Życie Kostopolskie	Kostopol
Nasz Tygodnik	
Nasza Praca	Zdołbunów 1936–193[?]
Ostatnie Wiadomości Krzemienieckie	Krzemieniec, 1932
Piskłę Wołyńskie	Włodzimierz Wołyński, 1932
Pobudka	Kowel, 1932
Pobudka Wołyńska	Łuck, 1938
Polak Kresowy	Łuck 1919–1922
Przegląd Wołyński	Łuck 1924–1932
Samorząd Kowelski	Kowel, 1928–1939
Samorząd Krzemieniecki	Krzemieniec, 1922–1932
Wiadomości Urzędowe Zarządu Miejskiego w Równem	Równe, 1936–1939
Wołyńskie Słowo	
Życie Kostopolskie	Kostopol, 1938–1939
Życie Krzemieniecki	Krzemieniec
Życie Wołynia	1924–1928
Echo Rówieńskie	Równe, 1931–

PRASA ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH, OŚWIATOWA I MŁODZIEŻOWA

Nazwa czasopisma/ gazety	Miejsce i rok wydania
Biuletyn Strażacki	Krzemieniec, 1937–1939
Biuletyn Związku Wołyńskiego Gminnych Kas Pożyczkowo-Oszczędnościowych	Łuck, 1935–1939
Czasopismo Spółdzielni Rolniczych	Łuck, 1930 – ?
Dziennik Urzędowy Kuratorium Szkolnego Wołyńskiego	1924–1932, 1937–1939

Dziennik Urzędowy Kuratorium Szkolnego Łuckiego	1932–1937
Echo Szkolne	Równe, od 1929 – ?
Głos Nauczycielstwa Wołyńskiego	Równe, 1935–1939
Głos Robotnika	Janowa Dolina, 1934–1939
Harcierz Wołyński	Kowel
Harcierz Zdołbunowski	Zdołbunów, przed 1925
Liceum Krzemienieckie	Krzemieniec, 1932
Młody Krajoznawca	Łuck
Nasz Widnokrąg	Krzemieniec, 1926–1939
Wołyńska Młodź	Równe, 1933–1939
Wołyńskie Wiadomości Młynarskie	1939
Wołyńskie Wiadomości Rzemieślnicze	Łuck, 1935–1939
Wołyńskie Wiadomości Techniczne	1925–1939
Wszystko co mamy, Ojczyźnie oddamy (pismo harcerskie)	Łuck, przed rokiem 1925
Znicz	Łuck, 1934–1939
Skiba	Łuck, 1928–1929, 1932–1938
Sprawy Pedagogiczne (?)	Krzemieniec, 1932–1937
Strażak Wołyński	Równe, 1932 –
Tygodniowe Wiadomości Policyjne	Łuck
Życie Liceum Krzemienieckiego	Krzemieniec

PRASA UKRAIŃSKA

Tytuł	Miejsce i rok wydania
Будовничий Церкви	Krzemieniec
Волинське Слово	Równe, 1921–1930
Досвітна Зоря	Włodzimierz Wołyński, 1923–1927

Євангельський Голос	Krzemieniec
Вселенной Шум	Równe, 1928–1930
Казачья Воля	Łuck, 1936–1937
Сільський Світ	Łuck, 1928–1932
Українська Нива	Łuck, 1928
Український Дзвін	Równe, 1923–1928

PRASA CZESKA

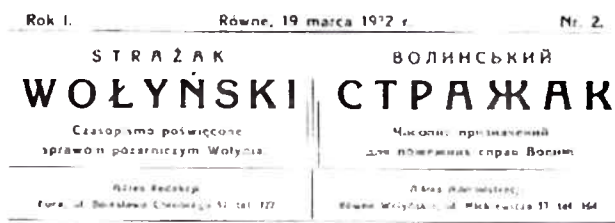
Tytuł	Miejsce i rok wydania
Hlas Volyne	Kwasilów, 1926–1937
Krajanske Listy	Łuck

PRASA ŻYDOWSKA

Tytuł	Miejsce i rok wydania
Unzer Leben	Kowel, 1936–1939
Wołyner Leben	Równe, 1924–1931
Wołyner Najles	Równe, 1933–1939
Wołyner Presse	Łuck, 1928–1939
Wołyner Cajtung	Równe, 1931–1939
Wołyner Sztime	Równe, 1927–1931
Kowler Sztyrne	Kowel, 1927–1939
Kremenicer Sztime	Krzemieniec, 1931–1933

Prechtł Józef, ks. trynitarz

Wykonał freski i obrazy w kościele po trynitar-skim w Beresteczku (1770 r.), kilka obrazów w katedrze w Łucku. Zniszczeniu uległy wyko-nane przez niego freski w kościele Trynitarzy w Łucku. Przed 1929 rokiem 30 obrazów jego pędzla ukazujących życie św. Feliksa Wale-zego i Jana z Matty, założycieli Zakonu Trynitar-zy znajdowało się w klasztorze OO. Trynitarzy w Łucku. Prace ks. Józefa Prechtla znajdowa-ły się również w pałacu Czackich w Boremlu, zniszczonym w 1831 roku.³²⁰

Strazak

Strona tytułowa *Strazaka Wołyńskiego* (Portal Społecznościowy Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь)

Preyssowie Michał i Teresa

Ziemiańskie zamieszkujące w okolicy osady Dederkały, w 172 (?) roku fundowali w osadzie kościół.

Publikacje ks. Władysława Bukowińskiego na łamach „Życia Katolickiego”³²¹

Zbiór publikacji bł. ks. Władysława Bukowińskiego, które zamieszczał na łamach „Życia Katolickiego” w latach 1936–1939 wydany został w opracowaniu Marii Kalas i ks. Witolda-Yosifa Kovaliva nakładem Ośrodka „Wołanie z Wołynia” zatytułowanym *Na pograniczu dwóch światów. Publicystyka 1936–1939*.

Tytuł artykułu	Numer i data wydania gazety
Na pograniczu dwóch światów	Nr 32 z dnia 9 sierpnia 1936, s. 497–498
Walka o niepodległość Polski a katolicyzm. Z powodu cudu nad Wisłą	Nr 34 z dnia 2 sierpnia 1936, s. 531
Na rozpoczęcie nowego roku szkolnego	Nr 37 z dnia 13 września 1936, s. 578–579
Co mówią nam w Wołyniu Targi Wołyńskie	Nr 39 z dnia 27 września 1936, s. 610–611
Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej	Nr 40 z dnia 4 października 1936, s. 626–627
Wychowanie z miłością	Nr 41 z dnia 11 listopada 1936, s. 643–644
Dookoła Rodziny i Szkoły Polsce	Nr 42 z dnia 18 października 1936, s. 658–659
Tęsknota za Królestwem Chrystusowym	Nr 43 z dnia 25 października 1936, s.
Poświęcenie nowego kościoła na Karłowszczyźnie kolo Osady Krechowieckiej	Nr 44 z dnia 1 listopada 1936, s. 691–692
Obchód 15-lecia Koła Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwo Szkół Powszechnych w Sarnach	Nr 45 z dnia 8 listopada 1936,
Zjazd Spółdzielców w Łucku	Nr 46 z dnia 15 listopada 1936, s. 730
W sprawie wychowania społecznego	Nr 48 z dnia 29 listopada 1936, s. 754–755
O katolickie wychowanie społeczne	Nr 49 z dnia 6 grudnia 1936, s. 771
O świętowaniu Świąt	Nr 52 z dnia 27 grudnia 1936, s. 829
Wychowanie państwowe, czy wychowanie narodowe	Nr z dnia 1 stycznia 1937 roku, s. 3–4
Ci, o których nie wolno nam zapominać	Nr 3 z dnia 17 stycznia 1937, s. 33–34
O Wychowaniu w czystości	Nr 4 z dnia 24 stycznia 1937, s. 50–52
Wychowanie chłopców, a wychowanie dziewcząt	Nr 6 z dnia 7 lutego 1937, s. 82–83
Korespondencje. Radziwiłłów	Nr 9 z dnia 28 lutego 1937, s. 138–139
Początek zbożnego dzieła. Reportaż z Perespy	Nr 12 z dnia 21 marca 1937, s. 179–181
Blask Jasnej Góry nad Wołyniem (Ziemiaństwo-Nauczycielstwo-Karłowszczyzna)	Nr 17 z dnia 25 kwietnia 1937, s. 259–260
Testament Jedności Narodowej	Nr 18 z dnia 2 maja 1937, s. 274–275
Korespondencja. Górka Olszańska i Iwańczyce Nowe	Nr 20 z dnia 16 maja 1937, s. 313–314
Jedziemy na wystawę do Liskowa	Nr 21 z dnia 23 maja 1937, s. 324–326
Zapisujemy się na członków Polskiego Czerwonego Krzyża	Nr 23 z 6 czerwca 1937, s. 357
Ostatnie Encykliki Papieskie na tle obecnej chwili dziejowej	Nr 25 z dnia 20 czerwca 1937, s. 386–388
Te, co kochają Kresy	Nr 25 z dnia 20 czerwca 1937, s. 388
Co potępiły ostatnie Encykliki Papieskie	Nr 26 z dnia 27 lipca 1937, s. 403–404
Listy z Wielkich Dni. Od specjalnego wysłannika „Życia Katolickiego”. Kongres się udał (I)	Nr 28 z dnia 11 lipca 1937, s. 436–438

Tytuł artykułu	Numer i data wydania gazety
Listy z Wielkich Dni. Od specjalnego wysłannika „Życia Katolickiego”. Jakich katolików potrzeba naszym czasom (II)	Nr 29 z dnia 18 lipca 1937, s. 450–451
Listy z Wielkich Dni. Od specjalnego wysłannika „Życia Katolickiego”. Jakich cnót potrzeba współczesnym katolikom (III)	Nr 31 z dnia 1 sierpnia 1937, s. 482–483
Listy z Wielkich Dni. Od specjalnego wysłannika „Życia Katolickiego”. Drogi kręte, a droga prosta (IV)	Nr 32 z dnia 28 sierpnia 1937, s. 499–500
Bój, co wytyczył nam granice	Nr 33 z dnia 15 sierpnia 1937, s. 513–514
Listy z Wielkich Dni. Od specjalnego wysłannika „Życia Katolickiego”. Zew do pracy (V)	Nr 33 z dnia 15 sierpnia 1937, s. 514–515
Powrót do jednolitości życia	Nr 34 z dnia 22 sierpnia 1937, s. 529–530
Z ufnością wkraczamy w nowy rok szkolny	Nr 36 z dnia 5 września 1937, s. 561–562
O twórczą myśl katolicką w Polsce	Nr 36 36 z dnia 5 września 1937, s. 562–564
Rodzice niech chodzą do szkoły	Nr 37 z dnia 12 grudnia 1937, s. 578–579
Dookoła ostatnich Zjazdów	Nr 40 z dnia 3 października 1937, s. 626–628
Trochę o D. I. A. K [Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej], a więcej o pracy instruktorskiej	Nr 41 z dnia 10 października 1937, s. 643
Doniosłe uchwały w palącej sprawie	Nr 42 z dnia 17 października 1937, s. 659–660
Nowa placówka o dużym znaczeniu	Nr 42 z 17 października 1937 roku, s. 668
Sprawa najgłębiej patriotyczna	Nr 43 z 24 października 1937 roku, s. 673–674
O przebudowę od podstaw	Nr 45 z 7 listopada 1937 roku, s. 706–707
Akademia ku czci św. Wincentego à Paulo w Łucku	Nr 46 z dnia 14 listopada 1937 roku, s. 729
Sprawiedliwość czy miłosierdzie	Nr 47 z dnia 21 listopada 1937, s. 737–738
Dar serdeczny	Nr 47 z dnia 21 listopada 1937, s. 744–745
O starych i nowych obyczajach	Nr 49 z dnia 5 grudnia 1937 roku, s. 770–772
Wieś polska źródłem siły narodu	Nr 51 z dnia 19 października 1937, s. 802–803
Dzień Kupca polskiego a zakupy świąteczne	Nr 51 z dnia 19 grudnia 1937 roku, s. 868
O zdrowy ustrój wsi polskiej	Nr 1 z dnia 2 stycznia 1938 roku, s. 24
Pomoc zimowa na Wołyniu	Nr 2 z dnia 9 stycznia 1938 roku, s. 24–25
Zagadnienie stanu średniego w Polsce	Nr 3 z dnia 16 stycznia 1938 roku, s. 34–35
Drogi Spolszczenia	Nr 4 z 23 stycznia 1938 roku, s. 52–53
Na tydzień trzeźwości	Nr 5 z dnia 30 stycznia 1938 roku, s. 68–69
Trzeźwość warunkiem dobrobytu	Nr 6 z dnia 6 lutego 1938 roku, s. 84–85
Znamienne obrady i niezbędna działalność	Nr 12 z dnia 20 marca 1938 roku, s. 182–183

Tytuł artykułu	Numer i data wydania gazety
Z działalności łuckiego oddziału K. S. K [Katolickiego Stowarzyszenia Kobiet]	Nr 15 z dnia 10 kwietnia 1938 roku, s. 235
Wielkie wskazania błog.[osławionego] Andrzeja Boboli	Nr 16 z 9 kwietnia 1938 roku, s. 244–246
W obronie czci narodu	Nr 18 z dnia 1 maja 1938 roku, s. 274–275
W Dniu Święta Narodowego przemówienie wygłoszone na otwarciu uroczystej akademii w dniu 3-go maja [1938 r.] w Łucku	nr 19 z dnia 8 maja 1938 roku, s. 293–294
O „Tereskach” w Łucku	Nr 20 z dnia 15 maja 1938 roku, s. 312–313
Fundament zjednoczenia	Nr 27 z dnia 3 lipca 1938 roku, s. 417–418
Tam, gdzie robotnicy dają dobry przykład	Nr 29 z dnia 17 lipca 1938 roku, s. 457
Praca a bezrobocie	Nr 30 z dnia 24 lipca 1938 roku, s. 465–466
O zapłatę sprawiedliwą	Nr 31 z 31 lipca 1938 roku, s. 481–482
Z zagadnień polskiej polityki zagranicznej	Nr 32 z dnia 27 lipca 1938 roku, s. 497–498
Czytając życiorys Pasterza–Jubilata	Nr 37 z dnia 11 września 1938 roku, s. 586–587
Nasz pasterz wobec Akcji Katolickiej – „Spójnia”. Organ Akcji Katolickiej diecezji łuckiej Nr 9 z dnia [] września 138 roku, s. 214–217	
Między dawnymi a nowymi laty	Nr 39 z dnia 25 września 1938 roku, s. 620
Jasieniec, wieś polska	Nr 44 z dnia 30 października 1938 roku, s. 708–709
Wymiana zboża siewnego	Nr 32 z 6 sierpnia 1939 roku, s. 510
Zainteresowanie rolnika kredytami zbożowymi	Nr 32 z 6 sierpnia 1939 roku, s. 511
Wspieranie przygotowania moralnego do obrony kraju. Odezwa Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej w Łucku do wszystkich Członków Akcji Katolickiej na Wołyniu	Nr 36 z dnia 3 września 1939 roku, s. 563–564

Radziwiłł Edmund

Ostatni właściciel Ołyki. W okresie międzywojennym otworzył w miasteczku spółdzielnię mleczarską (z udziałem Ukraińców). Produkowane tutaj wyroby wysyłano za granicę. Z jego inicjatywy powstało w Ołyce przedszkole dla dzieci pracujących kobiet.³²² Edmund Radziwiłł pełnił obowiązki wójta gminy Ołyka (1936–1939). Kiedy NKWD aresztowało Edmunda, od stryczka uratowali go Ukraińcy, pomimo tego i tak został aresztowany i wywieziony do Kozielska. Na skutek interwencji włoskiego dworu królewskiego darowano mu życie.

Rodzina Pasternaków

Edward (1907–1986), jego rodzicami byli Katarzyna i Stanisław Pasternakowie, i Janina z d. Słomiana (1913–2002), jej rodzice to Jan i Józefa Słomiani. Ślub wzięli w 1928 roku, mieszkali w Bolesławicach. Z małżeństwa tego urodziło się czworo dzieci, z tym że jeden z chłopców zmarł po porodzie, pochowany został we Włodzimierzu Wołyńskim. Pozostali to: Stefan (1932–1990), Halina (18 V 1933 roku), Jerzy (1935–1962). Pasternakowie prowadzili mleczarnię, w której zatrudniali parobków. W mleczarni pracowały także siostry zakonne. W 1941 roku uciekli wszyscy do Piask Luterskich. Zamieszkali w Siedliszczkach, później przenieśli się do Szczepieszyna, gdzie Halina z Pasternaków Bielecka mieszka do dziś.³²³

Rodzina Pasternaków z Włodzimierza Wołyńskiego (1941) – u góry od prawej Halina obok Stefan matka Janina z d. Słomiana siedzą – od prawej Jerzy ojciec Edward Pasternak (1907–1986). Własność Haliny z d. Pasternak Bieleckiej. Fot. wykonana przed ucieczką z Wołynia w 1941 roku

Rumel Zygmunt

W 1935 roku zdał maturę w Krzemieńcu, następnie studiował polonistykę na Uniwersytecie Warszawskim. Brał udział w wojnie obronnej 1939 roku. Po powrocie do Warszawy włączył się w działalność konspiracyjną – od 1940 roku kierował punktem łączności Batalionów Chłopskich znajdującym się w sklepie przy Placu Narutowicza w Warszawie. Jako emisariusz BCh często jeździł na Wołyń, gdzie organizował od podstaw siatkę konspiracyjną, nawiązał również kontakt z członkami Wołyńskiego Związku Młodzieży wiejskiej. Jesienią 1941 roku został mianowany komendantem BCh Okręgu VIII Wołyń. 10 lipca 1943 roku spotkał się jako przedstawiciel Podziemnego państwa Polskiego z dowódcą UPA stacjonującym w Kustyczach. Zginął rozstrzelany przez Niemców.³²⁴

Rzeki Wołynia

Rzeki przepływające przez Wołyń to:

Ślucz – Największy dopływ Horynia.³²⁵

Korczyk – Dopływ Śluczy, nad tą rzeką położony jest Korzec.

Wilija i Ujście – Mniejsze dopływy Horynia.

Turia – nad którą położony jest Kowel i Niesuchoże, źródła Turii znajdują się koło Kisielina.

Stochód – wypływa koło Kisielina,

Styr – wypływa w granicach dawnego województwa tarnopolskiego.³²⁶ Nad Styrem położone są: Beresteczko, Boreml, Targowica, Łuck, Rożyszcz, Sokół, Kołki³²⁷ i Czartorysk.

Horyń – największa, a zarazem najdłuższa rzeka Wołynia. W roku 1810 zbudowano śluzy na Horyniu pod Tuczyńem, Aleksandrią i Kozłinem, które miały umożliwić spławność rzeki. Śluzy funkcjonowały do roku 1887, po czym je rozebrano.³²⁸

Zygmunt Rumel. Fot. Wikimedia Commons

Sanguszko Roman Damian, książę

Właściciel Sławuty, opiekun miejscowej i okolicznej ludności, której zapewniał prace, a ponadto fundował szpitale, domy starców dla swoich podopiecznych. W 1907 roku utworzył Ordynację Zasławską. Zamordowany w 1917 roku przez bolszewików.

Sicz Świniarzyńska

Baza wypadowa ukraińskich nacjonalistów w latach 1942–1944 zlokalizowana w Lasach Świniarzyńskich położonych na zachód od miejscowości Świniarzyn, na południowy zachód od Kupiczowa.³²⁹

Sieniuta Paweł Krzysztof

W 1612 roku po przejściu z kalwinizmu na katolicyzm fundował kościół i klasztor OO. Dominikanów w Lechowcach bogato go uposażając.

Stankiewicz Marian

Pochodził z Brzeżan. Porucznik 5 pułku legionów polskich, poległ podczas I wojny światowej 20 października 1915 roku pod Jabłonką. Pochowany został w Jablonce Borowej.³³⁰

„Stary Detiuk”

Pseudonim profesora Liceum Krzemienieckiego Antoniego Andrzejewskiego, botanika i pamiętnikarza. Do dziś istnieje w Krzemieńcu ulica *Staro Detiuka*, nazwana tak na cześć profesora.³³¹

Stecki Erazm Julian

(1819–1863), ziemianin, marszałek szlachty powiatu łuckiego, właściciel wsi Horodyszcze i Górki Polonnej pow. łucki).³³²

Stoiński Statoriusz

Arianin, głosił swoje nauki w zborze założonym przez Pawła Krzysztofa Sieniutę w Lachowcach (1626). Arianie przebywali w Lachowcach do 1644 roku, po czym na mocy wyroku Trybunału Lubelskiego zostali usunięci, a Statoriusz Stoiński został „odsądzony od czci i szlachectwa”.³³³ Zbór arianów znajdował się także w należącej do rodziny Sieniutów Tychomli, został zniszczony podczas najazdu Tatarów w 1705 roku.³³⁴

Strumeński Mychajło, ks.

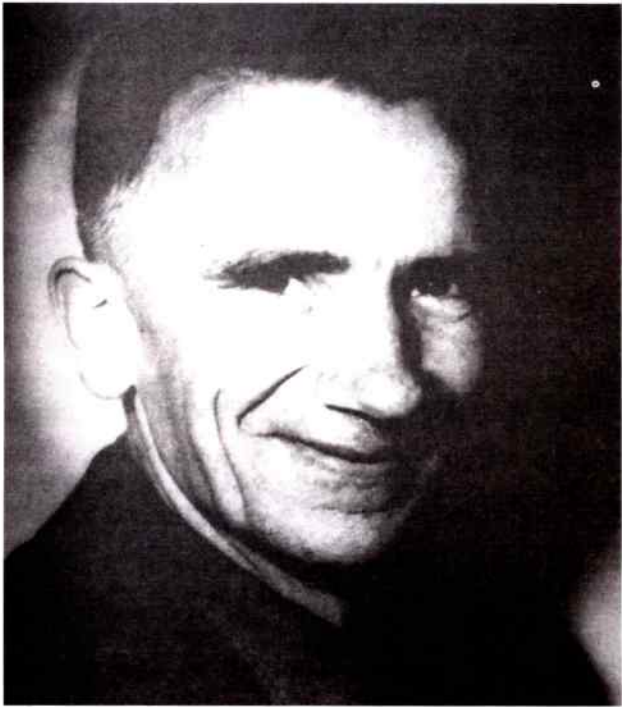
Prowadził szeroko zakrojoną akcję na rzecz otwarcia zamkniętych świątyni w okolicach Starokonstantynowa. Aresztowany 28 lipca 1937 roku podczas terroru bolszewickiego został rozstrzelany (po uprzednim przesłuchaniu) 16 września tegoż roku w Proskurowie Chmielnickim. Rehabilitowany w latach 90 ubiegłego wieku.³³⁵

Szajdak Stefan

(14 XII 1910 – 6 III 2004 Środa Wielkopolska), od 1934 roku mieszkał na Wołyniu (Łuck, Równe, Kiwerce), do końca sierpnia 1939 roku pracował jako nauczyciel. W latach 30 XX wieku na Wołyniu wspólnie z Wacławem Iwaniukiem, Czesławem Janczarskim oraz Zygmunt Rumlem założył Grupę Poetycką „Wołyń”. W okresie późniejszym dołączyli do nich: Józef Łobodowski, Władysław Milczarek, Zuzanna Ginczanka, Jan Śpiewak. W roku 1938 rozpoczął zaoczne studia na wydziale Humanistycznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Lublinie – wojna przerwała dalszą naukę.³³⁶

Szkolnictwo na Wołyniu (1858–1862)

W 1858 roku – na Wołyniu znajdowało się 79 zakładów wychowania publicznego:³³⁷

Stefan Szajdak (fot. ze zbioru *Wiersze Wybrane*, Biały Dunajec–Ostróg 2015)

Nazwa szkoły/pensji	Ilość uczniów
Gimnazjum (Równe, Żytomierz)	881 (łącznie w obydwu placówkach)
4 szkoły powiatowe	244 uczniów
32 szkółki parafialne	419 uczniów
21 szkółek dla włościan w majątkach skarbowych	522 uczniów
1 wzorcowa pensja dla kobiet	23 uczące się

1 prywatna pensja dla kobiet	22 uczące się
1 seminarium prawosławne	321 uczniów
4 powiatowe szkoły dla prawosławnego duchowieństwa	582 uczniów
1 seminarium katolickie	41 uczniów
1 szkoła rabińska [rabinacka]	188 uczących się
11 szkółek skarbowych żydowskich	176 uczących się

W roku 1862 na Wołyniu funkcjonowały:³³⁸

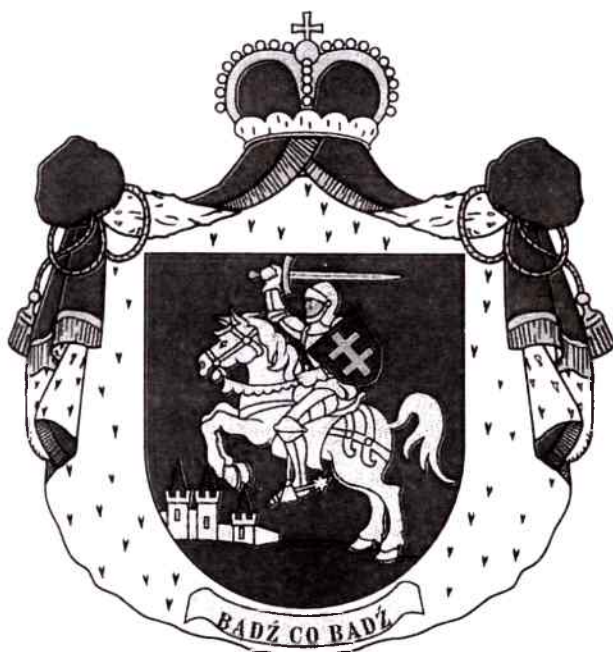
Nazwa szkoły	Ilość uczniów	Ilość nauczycieli
Gimnazjum (Żytomierz, Równe)	946 (łącznie w obydwu)	39
1 szkoła mierniczo-taksatorska przy gimnazjum w żytomierskim	33	3
4 szkoły powiatowe	263	35
1 seminarium katolickie	47	10
1 seminarium dla duchowieństwa wschodniego obrządku w Krzemieńcu	400	12
4 powiatowe szkoły dla duchowieństwa wschodniego	679	21
1 szkoła rabinów w Żytomierzu	222	16
12 szkółek skarbowych dla dzieci żydowskich	247	39
1 szkoła rzemieślnicza dla młodzieży żydowskiej w Żytomierzu	22	5
1 pensja żeńska wzorowa w Żytomierzu	44	
2 pensje żeńskie dla dziewcząt żydowskich	70	7
28 szkółek elementarnych	421	34
1 ochronka dla sierot w Żytomierzu	76	3
22 szkółek włościańskich skarbowych	901	22
1 szkółka więzienna	27	2
15 szkółek ewangelickich	514	22
1 szkółka mahometańska	7	1
1 254 szkółki przy plebaniach obrządku wschodniego	12 003	1 254

Szpitala i domy opieki (przysiężki) na Wołyniu w XIX wieku³³⁹

W roku 1863 na terenie Wołynia znajdowało się 12 szpitali miejskich dla chorych oraz 2 przysiężki [domy opieki] zlokalizowane w Żytomierzu – jeden dla kalek (w omawianym roku znalazło tutaj opiekę 132 mężczyzn i 75 kobiet), drugi dla dzieci, gdzie znajdowało opiekę 60 chłopców i 73 dziewcząt. W Żytomierzu funkcjonował także szpital dla Żydów, w którym mogło znaleźć pomoc 40 osób. Drugi szpital przeznaczony dla ludności żydowskiej w ilości 20 osób znajdował się w Konstantynowie.

Ponadto funkcjonowało 12 szpitali dla włościan (1 szpital w majątkach skarbowych i 11 szpitali w majątkach obywatelskich), przysiężki [domy opieki] dla Żydów w: Żytomierzu, Dubnie, Krzemieńcu, Łucku i Równem. Żydowskie szpitale i przysiężki utrzymywane były z ofiar.

Towarzystwo Dobroczynności (Chewra Cda-ka) utrzymywało w Żytomierzu przysiężki dla kalek oraz szkołę rzemieślniczą dla 20 chłopców, w Żytomierzu z ofiar publicznych utrzymywana była także bursa dla 20 ubogich uczniów.

CZARTORYSKI

Herb Czartoryskich, Fot. Archiwum

Szumbarska Bohotwinowa z Czartoryskich Zofia

Żona Wacława Bohotwina Szumbarskiego, założycielka drukarni starosłowańskiej w Rachmanowie. W 1618 roku wydrukowano tutaj cyrylicą „Uczitielnoje Jewanhelje”.³⁴⁰ Księżna sprowadziła także do Rachmanowa znakomitego kaznodzieję O. Kiriłłę Trankwiliona Stawrowickiego, który przygotowywał się do pracy kaznodziejskiej na górze Athos.³⁴¹

Targi Wołyńskie

Organizowane były od 1930 roku w Równem. Pawilony wystawowe na Targach posiadali:

- Φ Wołyńska Izba Rolnicza i Rzemieślnicza,
- Φ Bazar Przemysłu Ludowego (prowadzony przez Związek Kół Gospodyń Wiejskich, Związek Spółdzielni Mleczarskich i Jajczarskich),
- Φ Komunalna Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa w Równem,
- Φ Miasto Równe,
- Φ Zdrojowisko Wołyńskie w Hucie Stepańskiej (borowinowo-solarskie uzdrowisko pod nazwą „Słone Błoto” utworzono w 1930 roku).³⁴²

We wrześniu 1938 roku Targi otwierał ówczesny wojewoda wołyński Aleksander Hauke-Nowak w obecności prezydenta m. Równe Stanisława Wołka oraz dyrektora Targów Tadeusza Górnickiego. Zachowana z tej uroczystości fotografia dostępna jest w Narodowym Archiwum Cyfrowym.³⁴³

Teatr Szlachty Wołyńskiej

Prowadzony przez Józefa Ignacego Kraszewskiego w Żytomierzu, funkcjonował w latach 1857–1859. W teatrze wystawiano sztuki dramatyczne w języku polskim, rosyjskim i hebrajskim.³⁴⁴ Sam J. I. Kraszewski był autorem wielu sztuk teatralnych grywanych nie tylko w prowadzonym przez niego teatrze, ale również w innych teatrach amatorskich, m.in. utwór *Stare dzieje*, w którym zawarł swoje poglądy na kwestię uwłaszczenia chłopów.

Teleżyńska Jadwiga

(1906–2001), urodzona w Łucku. Pracowała tutaj jako instruktorka Kół Gospodyń Wiejskich. Podczas II wojny wstąpiła do AK, pomagała wówczas proboszczowi w Łucku w opiece nad mieszkańcami parafii. Swoją ofiarność przyplaciła czteroletnim pobylem w łagrach. Po zakończeniu działań II wojny światowej wyjechała do Wrocławia. Pracowała na Uniwersytecie Wrocławskim, utrzymywała korespondencję z ks. Władysławem Bukowińskim,³⁴⁵ a także brała aktywny udział w pracach stowarzyszeń katolickich.³⁴⁶

„Teresinek”

Łucki sierociniec prowadzony w okresie międzywojennym przez siostry zakonne Benedyktynki Misjonarki, współzałożycielem którego był ks. Antoni Chmielewski.³⁴⁷

„Tereski”

Szkolne Kółka „Teresek” (grup uczennic, które za swoją patronkę przyjęły św. Teresę). W Warszawie w okresie międzywojennym ukazywało się dla nich czasopismo zatytułowane *Platki Róż św. Teresy*. „Tereski” z Łucka prowadziły korespondencję z „Tereskami” z Warszawy, Świdra i Kiwerc. W 1938 roku Kółko „Teresek” w Łucku liczyło 64 osób, w tej liczbie 42 dziewczynki były uczennicami szkoły nr 4 w Krasnem (wieś w obwodzie rówieńskim), a 22 szkoły nr 8 w Łucku.

Traktat Ryski

Podpisany został w Rydze 18 marca 1921 roku przez Polskę, Rosję Radziecką i Ukrainę Radziecką, tym samym zakończono wojnę polsko-radziecką (bolszewicką) 1919–1920 ustanawiając granice pomiędzy Polską Rosją i Ukrainą. Granica ta podzieliła ziemie ukraińskie i białoruskie pozostawiając po stronie polskiej Zachodnią Ukrainę i Zachodnią Białoruś. Podpisując traktat Rząd Polski nie wziął pod uwagę pozostających na tych terenach Polaków, tym samym zostali oni skazani na represje ze strony Stalina: byli gnębieni i rozstrzeliwani przez Czekę.³⁴⁸

Turno Stefan (Szczepan)

Starosta pietrzykowski, mieszkał w majątku Mizocz (powiat dubieński) należącym do rodziny Dunin-Karwickich. W zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie (dział rękopisów) zachował się jego Dziennik z lat 1811–1820 oraz Zapiski historyczno – polityczne z lat 1811–1817 (sygn. 6438).³⁴⁹

Herb rodziny Turno. Fot. Wikimedia Commons

Uczestnicy zjazdu monarchów w Łucku

Zjazd monarchów w Łucku odbył się w 1429 roku, przybyło nań 15 000 gości. Na zjeździe dyskutowano nad sprawami politycznymi, gospodarczymi i wyznaniowymi o wymiarze europejskim. Książę Witold ubiegał się o koronę litewską, ale jego plany nie zostały zrealizowane.³⁵⁰ Spośród monarchów udział w zjeździe wzięli:

- Φ Król Polski – Władysław II Jagiełło,
- Φ Król niemiecki (późniejszy cesarz) – Zygmunt Luksemburski,
- Φ Król duński – Eryk VII,
- Φ Wielki książę moskiewski – Wasyl Wasyliewicz,
- Φ Wielki mistrz Zakonu Krzyżackiego – Russdorf,

Wielki książę Witold na Zjeździe w Łucku, obraz autorstwa Jonasa Mackieviciusa (www.visitLutsk.com)

- Φ Wielki mistrz kawalerów Mieczowych – Zygfryd,
- Φ Legat papieski,
- Φ Metropolita kijowski i całej Rusi – Focjusz,
- Φ Chanowie Tatarów perykowskich.³⁵¹

Ukraińska lekcja historii

Poniższy tekst został przetłumaczony z podręcznika do historii Ukrainy dla klas 7–8. Obrazuje sytuację na Ukrainie po zawarciu unii polsko-litewskiej w 1569 roku –

Większość ziem Ukrainy znalazła się pod władzą Polski. Nastąpił ciężki socjalny i narodowy ucisk ludności ukraińskiej przez polskich właścicieli ziemskich. Polscy magnaci i szlachta zagarnęli ziemskie bogactwo Ukrainy. Oprócz tego król Rzeczypospolitej zajęta i zawojowaną ziemię ukraińską rozdawał swoimi uniwersalami magnatom i szlachcie. Ukrainę zamieszkali i rozgrabili cudzoziemcy. Ukraiński naród prowadził ciągłą walkę przeciwko polsko-szlacheckiemu panowaniu. I chociaż unia lubelska zniszczyła na Ukrainie resztki narodowej tradycji i autonomii, które zachowały się z czasów państwa litewskiego, dobrą sprawą było to, że Polska nie zjednoczyła pod swoją władzą całą Ukrainę. Zostały zniesione granice, które oddzielały zachodnią Ukrainę od wschodniej.

Teraz Ukraina stanowiła jedną całość, co sprzyjało zespoleniu całego narodu. Galicja i Chełmszczyzna, które posiadały duże doświadczenie w walce z Polską, Wołyn i Naddnieprze, gdzie

zachowała się tradycje narodowe z czasów litewskich, stanęły razem do walki przeciw panowaniu szlacheckiej Polski.³⁵²

Na temat tego ucisku i zawłaszczenia przez polską szlachtę śpiewano na Wołyniu pieśni, fragment jednej z nich zamieszczono we wspomnianym podręczniku:

*Ой до Вісли та до Києва,
Пробитіи шляхи.
Завладили та несправедливо,
Нашили краєм ляхи.*³⁵³

Utwory wystawiane przez uczniów Kolegium Jezuickiego w Ostrogu w latach 1639–1750³⁵⁴

Nazwa utworu	Data wystawienia	Na czyją cześć utwór został napisany/wystawiony
Dramat pasyjny	29 marca 1630	
Dialog na cześć św. Stanisława Kostki	30 maja 1630	
Dramat na cześć św. Stanisława Kostki	13 listopada 1630	
Dramat (bez nazwy)	5 kwietnia 1639	Wystawiony na cześć biskupa łuckiego Andrzeja Gembickiego
Tryumf Zakonu w pierwszym swym wieku (sztukę odegrano po polsku)	3 lipca 1640	Wystawiony na rocznicę 100-lecia istnienia Towarzystwa Jezusowego
De Beliazarii mutabli fortuna (tragedia)	Marzec 1642	
Dialog o Męce Pańskiej w Wielkim Poście	Kwiecień 1642	
„Akcja” o Stanisławie Kostce	1670	
„Indiarum Apostolus”	Grudzień 1683	Dla uczczenia św. Franciszka Ksawerego
Sztuka przestrzegająca przed karnawałowym obżarstwem (bez tytułu)	Luty 1684	
Dialog o siedmiu grzechach głównych	31 marca 1684	
Dramat (bez nazwy)	14 maja 1687	
„Akcja publiczna” (zapustna)	23 lutego 1688	
Dramat wytworny	26 listopada 1688	Na cześć św. Katarzyny („Pallas chrześcijańskiej”)
Sztuka „De Extremo Iudicio”	Początek lutego 1690	
„De Passiona Christi”	Marzec 1690	
Dialog pióra prof. gramatyki Jana Dmochowskiego, albo Stefana Rogowicza, obydwaj uczyli w tym czasie gramatyki	Przed Bożym Ciałem 1696	
Dialog zapustny napisany przez prof. retoryki	Luty 1697	

Dramat napisany przez prof. gramatyki J. Dmochowskiego	5 kwietnia (Wielki Piątek) 1697	
Dramat prof. retoryki Wojciecha Marcycha	13 czerwca (oktawa Bożego Ciała) 1697	
Dramat prof. retoryki Wojciecha Marcycha	9 grudnia 1697	Na cześć Najświętszej Maryi Panny
Dramat zapustowy	1699	
Dialog „De Passione Salvatoris”	17 kwietnia 1699	
Dramat umoralniający (na zapusty)	Luty 1701	
Dramat „tryumfujący”	Listopad 1701	Z okazji odebrania Turkom Kamieńca Podolskiego
Tragedia, autorstwa prof. retoryki	1702	
Dialog ukazujący tryumf religii katolickiej na Wołyniu	1702	Na cześć nowego biskupa łuckiego Aleksandra [Wyhowskiego]
Dramat (bliżej nieokreślony)	1708	
Dramat w wykonaniu uczniów klasy gramatyki	Styczeń 1714	
Dramat pasyjny przygotowany przez klasę retoryki	Marzec 1714	
Spektakl odegrany pod gołym niebem przy dużym udziale szlachty i zgromadzonych gości	Czerwiec 1714	
Dramat „Fortuna Lechici Orbis a rubina Jesu nimine armisque puerorum vindicata”	Maj 1719	
Sztuka „Corona plurium regnorum terrestrium”	1724	
Dramat „Vocalis fama avitae tubae Miączynsciorum domus”	1726	Sztuka poświęcona Antoniemu i Piotrowi Mączyńskim, dobrodziejom Zakonu OO. Jezuitów
Dramat „Novennium Hannibolis Boleslai Krivousti”	1727	
Przedstawienie ku czci św. Franciszka	23 czerwca 1738	
Sztuka „Theatrum umbratilis eruditionis in tragoedia Aedipi exercitae”	1742	Dedykowana Adamowi [] Pogroszewskiemu, podśódkowi podolskiemu
Tragedia Morela Tymoklia (1658) w przekładzie prof. filozofii, etyki i retoryki Franciszka Pruszyńskiego	1750	Z okazji ślubu Jana Kajetana Jabłonowskiego z Anną Sapięą

Wesele Kaszowskich

Miało miejsce w 1694 roku – podczas przyjęcia weselnego Henryka Kaszowskiego (nie wiadomo jakie było nazwisko rodowe jego żony) na zamku w Wysocku wpadli Tatarzy, którzy uprowadzili nowożeńców wraz z gośćmi weselnymi w jasyr, a zamek zrównali z ziemią.³⁵⁵

Wizytatorzy nauki religii w szkołach średnich i powszechnych w Diecezji Łuckiej (1935)³⁵⁶

Nazwisko księdza	Dekanat
Sielawa Władysław	Łucki
Zwoliński Jerzy	Berestecki
Studziński Edward (?)	Krzemieniecki
Woronowicz Stanisław	Dubieński
Staniszewski Artur	Horochowski
Paják Jan	Korecki
Kaczorowski Piotr	Kostopolski
Tokarzewski Marjan	Kowelski
Jastrzębski Stefan	Lubomelski
Praszyński Józef	Ostrogski
Syrewicz Ludwik	Równieński
Wawrzyniec Danik	Włodzimierski
Świderski Jan	Sarneński
Orynt Piotr	Włodzimierski

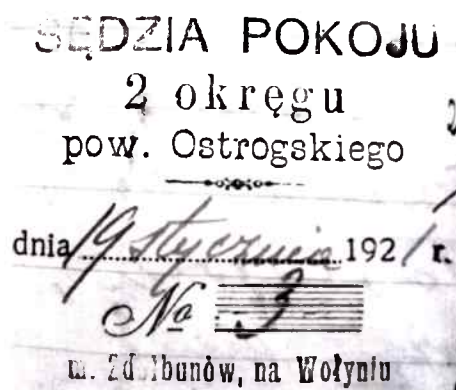
Województwo wołyńskie

Utworzone zostało po pokoju ryskim w 1921 roku,³⁵⁷ jego stolicą został Łuck. Na terenie województwa znalazły się powiaty: łucki, rówieński, krzemieniecki, dubieński, włodzimierski, kowelski, lubomelski, horochowski, kostopolski i żdobunowski. Dodatkowo utworzono powiaty koszyrski i sarneński, które włączono do województwa poleskiego (powiat sarneński w 1931 roku).

Na rozparcelowanych gruntach, które przed I wojną światową należały do Rosjan osiedlano osadników wojskowych przybywających z całej Polski. Ziemię nadawano na mocy uchwały sejmowej za zasługi w walkach o niepodległość Polski.

Wołyń (ukr. Волинь)

Kraina historyczna w dorzeczu górnego Bugu oraz dopływów Dniepru: Prypeci, Styru, Horynia i Słuczy, obecnie część Ukrainy (obwody wołyński i rówieński, zachodnia część żytomierskiego oraz północne części tarnopolskiego i chmielnickiego). Według Jana Długosza nazwa pochodzi od zamku Wołyń nad Bugiem (obecnie Gródek koło Hrubieszowa). Według Nestora³⁵⁸ nazwa wywodzi się od plemienia słowiańskiego Wołynian. Patronem Wołynia jest św. Jacek. Główne miasta: Łuck, Kowel, Dubno, Równe, Krzemieniec, Nowogród Wołyński, Włodzimierz Wołyński, Ostrog, Owrucz, Zasław, Starokonstantynów.³⁵⁹

Mapka województwa wołyńskiego, przedruk z *Ilustrowanego Przewodnika po Wołyniu* (Łucka 1929), autorstwa Mieczysława Orłowicza

Pieczętka Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia (Portal Społecznościowy Zdobunów – Wołyn do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Зодобунів – Волинь)

Pieczętka Sędziego Pokoju ze Zdobunowa (Portal Społecznościowy Zdobunów – Wołyn do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Зодобунів – Волинь)

W 1566 zostało utworzone województwo wołyńskie ze stolicą w Łucku. W 1569 roku na mocy unii lubelskiej Wołyn został przyłączony w całości przez króla Zygmunta II Augusta do Korony Królestwa Polskiego. Obejmował tereny województwa wołyńskiego oraz część kijowskiego prowincji małopolskiej.

Po II rozbiorze Wołyn został podzielony nową granicą między Rzeczpospolitą a Cesarstwem Rosyjskim. Po III rozbiorze w 1795, istniał jako gubernia wołyńska ze stolicą w Żytomierzu.

Po upadku powstania listopadowego na polską ludność zamieszkującą na Wołyniu spadły surowe represje ze strony Rządu Rosji, który: zamknął polskie szkoły, klasztory, parafie i zmuszał katolików do konwersji na prawosławie.³⁶⁰

Podczas I wojny światowej, w latach 1915–1916, zachodnia część Wołynia została zajęta przez Austriaków, ale w roku 1916 Rosjanie odbili te tereny. W okresie I wojny światowej w latach 1915–1916 na terenie Wołynia toczyły się ciężkie walki pozycyjne. Uczestniczyły w nich I, II i III Brygada Legionów Polskich, m.in. pod Kostiuchnowką.

Pierwsze walki polsko-ukraińskie toczyły się o Włodzimierz Wołyński, który w okresie listopad 1918 – styczeń 1919 parokrotnie przechodził z rąk do rąk, kolejnym ważnym etapem wojny były starcia mające na celu opanowanie Kowla, z którego ewakuowali się Niemcy. Po opanowaniu linii Włodzimierz Wołyński – Kowel, strona polska ograniczała się głównie do utrzymania panowania nad tym obszarem, a zarazem

do powstrzymywania działań wojsk ukraińskich, które miały na celu usunięcie Polaków z zajmowanych miejscowości. Latem 1919 roku na obszarze Wołynia doszło do otwarcia frontu kolejnej wojny, tym razem polsko-bolszewickiej, zakończonej zwycięstwem Polski.

Po zakończeniu I wojny światowej zachodnia część Wołynia na mocy Traktatu Ryskiego z 18 marca 1921 została prawnie przyłączona do Polski, lecz faktycznie należała do RP od maja 1919. Wołyn administrowany był przez Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich do czasu utworzenia odrębnego województwa wołyńskiego ze stolicą w Łucku, co nastąpiło w 1921. Powstałe wówczas województwo istniało do końca II RP. Wschodnia część Wołynia pozostała w ZSRR, gdzie w 1923 utworzono trzy wołyńskie okręgi: korosteński, nowogrodzki, szepetowski.³⁶¹

Wołyńskie Stowarzyszenie Techników

Powstało 21 maja 1921 roku. Zebranie organizacyjne w Łucku na którym wybrano prezesa i zarząd odbyło się pod przewodnictwem inż. Feliksa Korabińskiego. W skład Zarządu weszli: Adolf Fedorowicz, Jan Suszyński, Antoni Kuczyński, Mikołaj Grigoriew, Henryk Lange, Stanisław Sierpiński. Pierwszym prezesem został Damian Wojnarowski (1921–1923), kolejni to: Henryk Lange (1923–1928), Emmanuel Kajewski (1928–1935), Franciszek Księżpolski (1932–1934), Wacław Gordziałkowski (1935–1939), Julian Wąsowski (1939). Liczba członków w poszczególnych latach

wynosiła: 1925 (89), 1928 (131), 1939 (51).

Cele i zadania Stowarzyszenia:

- ☐ nacjonalizacja i modernizacja urządzeń technicznych,
- ☐ popieranie przemysłu kresowego poprzez ekspertyzy techniczne,
- ☐ fachowe oceny wyrobów technicznych,
- ☐ pomoc w zakresie naukowej organizacji pracy.

Organem prasowym stowarzyszenia było pismo *Wołyńskie Wiadomości Techniczne*, ukazywało się w latach 1925–1939 jako kwartalnik i jako miesięcznik, średni nakład w latach trzydziestych wynosił 400 egzemplarzy. W 1925 roku z inicjatywy Stowarzyszenia odbył się w Łucku I Zjazd Inżynierów Techników Województwa Wołyńskiego.³⁶²

Wołyńskie Towarzystwo Krajoznawcze i Opieki nad Zabytkami

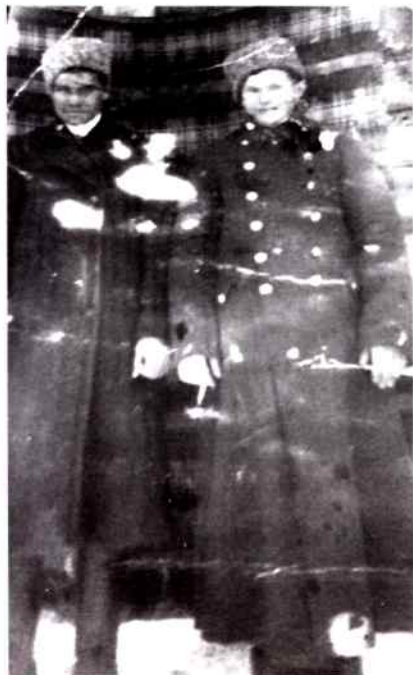
Powstało w 1927 roku w Łucku. Obowiązki prezesa pełnił inż. Franciszek Księżpolski. 5 lipca 1933 roku Polskie Towarzystwo Krajoznawcze przejęło nowo powstałą organizację pod swoją opiekę. Zorganizowano wówczas 9 oddziałów Wołyńskiego Towarzystwa Krajoznawczego, które istniały w: Dubnie (20 osób), Kowlu (28), Kostopolu (54),

Krzemieńcu (40), Łucku (64), Ostrogu (40), Równem (20), Sarnach (63), Włodzimierzu Wołyńskim (20). Oddział Towarzystwa w Kostopolu w 1932 roku wydał dwie serie pocztówek z widokami kamieniołomów w Janowej Dolinie, w roku 1935 oddział w Łucku opublikował serię 15 widokówek z zabytkami Wołynia (Dubno, Ostrog, Korzec, Łuck, Ołyka). Staraniem Towarzystwa w 1937 roku ukazały się kolejna serie pocztówek z Wołynia w ilości 21, fotografie których wykonał Jan Bulhak. Pocztówki wykonano w drukarni „Grafika” w Wilnie.³⁶³

Wspomnienia o Rodzinie Lipińskich

Nazywam się Teresa Lipińska-Stybel. Urodziłam się w 1949 roku w Teratynie w pow. hrubieszowskim, i tam spędziłam większą część mojego życia. Co ja mogę napisać? Na pewno to, że spełniłam marzenie moich śp. Rodziców Antoniego i Janiny (z. d. Kramczyńska) Lipińskich, którzy marzyli o tym, żeby kiedyś choć raz stanąć na Wołyńskiej Ziemi, w miejscu, gdzie się urodzili, chodzili do szkoły, spędzili młodość...

Moja śp. Mama urodziła się w Werbie pow. Włodzimierz Wołyński w 1924 roku, i tam mieszkała z Rodzicami Rozalią (z Kalityńskich)

Władysław Kramczyński z bratem (1918), zbiory Teresy Stybel

Rozalia (z Kalityńskich) i Władysław Kramczyński (u góry) oraz Janina i Kazimierz Kramczyński (na dole), zbiory Teresy Stybel

Janina (z Kramczyńskich) i Antoni Lipiński w dniu ślubu (styczeń 1944), zbiory Teresy Stybel

Janina (z Kramczyńskich) i Antoni Lipiński z gośćmi weselnymi w dniu ślubu (styczeń 1944), zbiory Teresy Stybel

Kazimierz Kramczyński, zbiory Teresy Stybel

Mirosława Stybel przy grobie swojej prababci Rozalii z Kalityńskich Kramczyńskiej na cmentarzu we Włodzimierzu (2019 rok), fot. Teresa Stybel

i Władysławem Kramczyńskimi oraz bratem Kazimierzem do roku 1936. Później przenieśli się do Włodzimierza.

Tata, śp. Antoni Lipiński urodził się w 1910 roku w Turii, pow. Włodzimierz Wołyński. Mieszkał tam z Rodzicami Janem i Michaliną oraz z czworgiem rodzeństwa.

W latach trzydziestych (ubiegłego wieku) mieszkali we Włodzimierzu. Tata służył w wojsku w 19 Pułku Ułanów Wołyńskich³⁶⁴ w Ostrogu. Młodość więc spędzili we Włodzimierzu. W styczniu 1944 roku wzięli ślub w kościele farnym pw. św. Joachima i Anny we Włodzimierzu. Z rzezi ocaleli, bo mieszkali w mieście, ale i tam zaczęło być niebezpiecznie.

Z mojej Rodziny ok. 50 osób zginęło z rąk UPA w Werbie, Antonówce i innych miejscowościach. W kwietniu 1944 roku musieli uciekać z Wołynia. Mój dziadek Władysław zaopiekował się 5 synami swojej siostry zamordowanej wraz ze szwagrem w Werbie. Moi Rodzice i Dziadek przyjechali razem na zachodnią stronę Bugu i zamieszkali na Ziemi Hrubieszowskiej. Babcia Rozalia zmarła w lutym 1944 roku i została pochowana na cmentarzu we Włodzimierzu, a wuj Kazimierz poszedł do partyzantki – do 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK. Słuch o nim zaginął. Odnalazł się w 1961 roku.

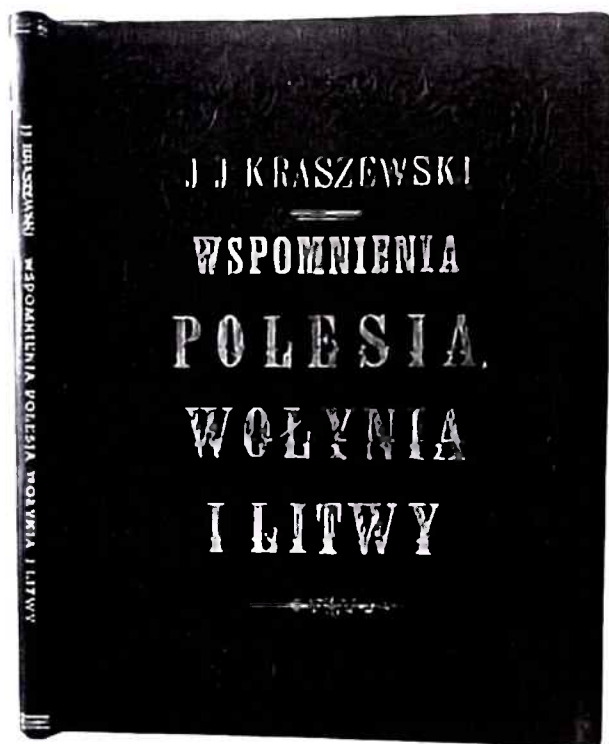
Dziadek ze strony Ojca wraz z babcią i dziećmi, wtedy już dorosłymi także w kwietniu znaleźli się po zachodniej stronie Bugu. Zamieszkali w różnych miejscowościach. Po 75 latach dzięki pomocy p. Zofii i Oksany, które opiekują się polskim cmentarzem we Włodzimierzu odnalazłam grób śp. Babci Rozalii. Dziękuję, że mogłam stanąć nad jej grobem zapalić znicze, położyć kwiaty.

Odwiedziłam Werbę i Turię. Chodziłam po Ziemi moich przodków. Targały mną różne uczucia i radości i wielkiego smutku, że tak potoczyły się losy mojej Rodziny, a wiele tysięcy naszych Rodaków zostało zamordowanych w okrutny sposób przez bandy UPA.

Wołyńska Ziemia jest przesiąknięta polską krwią. Na pewno chodzimy po miejscach, deptamy bezimienne mogiły ludzi, którzy tam zostali zakopani, bo trudno mówić o pochówku. Jeżdżę na Wołyn ze swoją rodziną oraz z członkami Stowarzyszenia „Wołyński Rajd Motocyklowy”. Sprzątamy polskie cmentarze, a w okolicy Wszystkich Świętych wozimy i zapalamy znicze zebrane w Polsce w ramach akcji „Światelko Pamięci”. Prowadzimy też akcję „Kresowa Paczka”. Zebraną żywnością obdarowujemy Polaków na Wołyniu. Niesamowite uczucie, jak się widzi radość obdarowywanych. robię to z potrzeby serca, bo uważam, że jestem to winna swoim Przodkom.³⁶⁵

Dzieci ze szkoły powszechnej w Turii ok. 1925 roku, czwarty od prawej u góry – Antoni Lipiński, zbiory Teresy Stybel

Okładka jednego z wydań książki Kraszewskiego z 1961 roku.
Fot. Archiwum

Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy

Historyczno-krajoznawczy opis zinwentaryzowanych przez J. I. Kraszewskiego³⁶⁶ zabytków Wołynia. Praca została wydana w 1840 roku w Wilnie. Wydanie kolejne ukazało się w Paryżu w 1860 roku, zawierało ilustracje wykonane przez Autora.³⁶⁷

Zaborol

Miejscowość położona 7 km. na zachód od Łucka, w przeszłości należała do Stefana Czarneckiego (poł. XVIII w.), który posiadał tutaj renesansowy pałacyk, przebudowany wg projektu Henryka Itara. w wieku XIX przebudowany po raz kolejny. W roku 1929 pałacyk stanowił własność rodziny Szlemer.

Zabytki Wołynia (stan na rok 1929)³⁶⁸

Poniższy wykaz zabytków na terenie Wołynia opracowany został na podstawie *Ilustrowanego Przewodnika po Wołyniu* autorstwa Mieczysława Orłowicza (Łuck, 1929). Wiele z nich uległo zniszczeniu podczas działań II wojny światowej. Informacje odnośnie obecnie istniejących zabytków na Wołyniu znajdują się w przewodniku Grzegorza Rąkowskiego *Przewodnik po Ukrainie Zachodniej. Część I Wołyń* (Pruszków 2005) oraz na stronach internetowych:

Wołyń atrakcje, Wołyń – magia miejsc.

Nazwa obiektu	Miejscowość	Fundator/data fundacji/ budowy
Cerkiew murowana	Aleksandria	1842, fundacji hr. Fryderyka Lubomirskiego
Kaplica katolicka	Anatolia	1816
Kościół Farny	Beresteczko	1711, Jan Kazimierz
Kościół potrynitarski (wewnątrz freski i obrazy ks. Józefa Prechtla)		Beresteczko
Kościół	Bereźnica	1726
Renesansowa Brama Miejska	Bereźne	XVI w, Bogusław Skirmunt
Cerkiew	Bereźne	1845, Korzeniowscy
Cerkiew drewniana	Bilcze	1701, fundacja rodziny Zagórskich
Dwór	Bienduga	XIV w., Sieniuta Lechowicki
Kościół drewniany		

Nazwa obiektu	Miejscowość	Fundator/ data fundacji/ budowy
Kościół	Boreml	1782
Pałac Czackich, zburzony w 1831 roku	Boreml	
Cerkiew drewniana	Boreml	1774, Franciszek Czacki, strażnik koronny
Pałac, w 1787 roku dwukrotnie podejmowano w nim Stanisława Augusta	Bubnów	Strojnownicy
Murowana cerkiew	Burzemiec	1793, archimandryta żydaczynski Florian Korsak
Cerkiew drewniana	Bystrzyce	1734
Drewniana kaplica katolicka	Chołoniewicze	1754
Cerkiew drewniana	Chołopy	1788
Cerkiew	Chorów	Poł. XVIII w., Jan Małachowski, kanclerz wielki koronny
Kościół poddominikański	Czartorysk	1639
Pałac Radziwiłłów rozebrany przez Rosjan w XIX wieku	Czartorysk	
Cerkiew murowana	Czterwertnia	1600
Cerkiew murowana	Dąbrowica	1861, hr. Ignacy Pleter
Kościół popijarski (obrazy autorstwa ks. Łukasza Hübla z poł. XVIII w.), w 1832 roku kościół zamieniono na farny	Dąbrowica	1740
Kościół	Derażno	1804, rodzina Podhorodeckich
Kościół poreformacki	Dederkały	1760
Kościół Bernardynów	Dubno	1620
Zamek książąt Ostrogskich	Dubno	
Synagoga	Dubno	XVI w.
Pałace Lubomirskich	Równe, Dubno	W 1929 roku pozostawały w ruinie
Brama Łucka	Dubno	XVI w.
Kościół pokarmelicki	Drogostaje	1697
Gotycka baszta ceglana (pozostałość po zamku)	Drohobuż	
Cerkiew pobazylińska	Drohobuż	1786
Cerkiew drewniana	Dzikuszyn	1775, Chodkiewiczowie
Cerkiew	Glińsk	1757
Cerkiew	Gródek	1740, metropolita Atanazy Szeptycki
Kościół barokowy	Holoby	1711–1728, Józef Jeruzalski, podstoli podlaski
Cerkiew drewniana	Hołownica	1841, ks. Józef Czartoryski

Nazwa obiektu	Miejscowość	Fundator/data fundacji/ budowy
Kaplica	Horodno	XVII w.
Kościół, uległ zniszczeniu podczas pożaru w 1810 roku, odbudowany	Horodziec	1800
Cerkiew	Horyngrad	1815, ks. Gabryel Czetwertyński
Cerkiew z klasztorem Bazylianów. Klasztor uległ kasacie w 1834 roku, w cerkwi (stan na 1929 rok) zachował się portret fundatorki,	Hoszcza	1629, Regina z Hoyskich księżna Sołomerecka
Młyn drewniany jednopiętrowy z mansardowym dachem	Hoszcza	XVIII w.
Kościół drewniany	Hruszwica	1809
Cerkiew drewniana	Hruszwica	1767, Kawiński
Zamek Siemaszków (w niecałe 100 lat później został zniszczony przez Szwedów	Hubków	1613
Cerkiew drewniana	Hulcza	1779, Ignacy Podhorodecki
Dwór Strzelnickich (w XIX w. popadł w zaniedbanie)	Ilpiboki	Poł. XVIII w.
Kościół barokowy poddominikański	Jałowice	1669, Dołput-Osaykowski
Kościół Poddominikański	Jałowice	1669
Kościół pobernardyński, zniszczony podczas I wojny światowej	Janówka	
Kościół i klasztor Dominikanów. Klasztor funkcjonował do 1832 roku, kościół do 1944 roku.	Kamień Koszyrski	Adam Sanguszko
Kościół barokowy z cudownym obrazem Matki Boskiej, który jest kopią obrazu w Olyce przywiezionego z Padwy przez Radziwiłłów, wykonaną przez Antoniego Samołowca z Łucka, został zniszczony w 1770 roku	Kazimierka	1670
Kościół	Kisielin	1691–1720
Cerkiew drewniana	Kisorycze	1784
Zamek Czartoryskich	Klewań	
Kościół Farny, w 1901 roku został odrestaurowany	Klewań	1610, ks. Jerzy Czartoryski
Synagoga murowana, barokowa	Klewań	1775, Józef Grocholski
Cerkiew	Klewań	1777, ks. Adam Czartoryski
Budynki urzędowe	Przedmieście Chmielnik w Łucku (dzielnica willowa)	zbudowane w latach 1926–1928 wg projektu inż. Bursche
Kościół drewniany, uległ zniszczeniu podczas I wojny światowej	Kołki	1664, Fundacji Samuela Leszczyńskiego, oboźnego koronnego
Cerkiew drewniana	Kniahinin	1737

Nazwa obiektu	Miejscowość	Fundator/data fundacji/ budowy
Kościół z obrazem św. Antoniego (słynącego cudami)	Korytnica	1867
Klasztor Franciszkanów (przebudowany w XVIII w.)	Korzec	1620, Jan Karol ks. Korecki
Pałacyk ks. Józefa Czartoryskiego	Korzec	1788
Cerkiew św. Mikołaja	Korzec	1836, książęta Czartoryscy
Klasztor Bazylianów (w latach 20 XX wieku zajęty przez Rosjan na koszary)	Korzec	1616, książęta Koreccy
Kościół Farny	Korzec	1633
Kościół Pofranciszkański		1620
Cerkiew drewniana	Kosmaczów	
Dworzec kolejowy	Kowel	XVIII w.
Kościół drewniany (odnowiony w 1854 roku)		
Cerkiew drewniana	Kowel	XIX wiek, po roku 1945 zamknięta, reaktywowana w 1990 roku
Cerkiew św. Andrzeja, zamieniona w XIX wieku na kaplicę katolicką		
Sobór Zwiastowania	Kowel	1898, zamknięty w 1961, reaktywowany w 1991 roku
Kościół poddominikański	Kozin	Poł. XVIII w., hr. Jan Tarnowski
Zamek królewski (ruiny)	Krzemieniec	
Kościół pw. Kościół św. Ignacego Loyoli i Stanisława Kostki	Krzemieniec	I. poł. XVIII w.
Kościół Pofranciszkański, zamieniony na cerkiew	Krzemieniec	1606
Kościół Pojezuicki, w XIX wieku przebudowany na cerkiew	Krzemieniec	1730, Wiśniowieccy
Kaplica królowej Bony przy kościele Ojców Franciszkanów	Krzemieniec	1539
Kościół murowany	Krymno	1784. ks. Faliszewski
Kaplica	Kuraż	1815
Pałac Steckich (obrabowany podczas I wojny światowej)	Kustyń	
Kościół pobernardyński z dwoma wieżami	Kustyń	Budowany w latach 1732–1760
Kościół drewniany	Litwiż	1615, ks. Janusz Ostrogski
Cerkiew	Lubitów	
Synagoga murowana	Luboml	1521
Sukiennice		I poł. XIX w., Biernaccy
Kościół (istnieje do dziś)	Luboml	1412, Władysław Jagiełło
Synagoga	Luboml	1521
Cerkiew murowana	Łobaczówka	1855, fundacji Andrzeja Artura Zamoyskiego

Nazwa obiektu	Miejscowość	Fundator/data fundacji/ budowy
Kościół	Łokacze	1771
Kościół Bernardynów (drewniany)	Łuck	1643, Agnieszka ze Staniszewskich Horaimowa
Kościół Bazylianów (murowany), w 1867 zamieniony na cerkiew prawosławną, później na sobór	Łuck	1754, ks. Karol Radziwiłł, wojewoda wileński, Stanisław Pruszyński, kasztelan żytomierski
Gmach Banku Polskiego	Łuck	1927, projektował inż. Szczęka
Katedra, po pożarze w 1781 została przebudowana		Łuck
Kolegiata św. Piotra i Pawła	Łuck	XVII w.
Zamek Lubarta	Łuck	XIV w.
Cerkiew św. Pokrowy (wielokrotnie przebudowywana)	Łuck	
Cerkiew św. Dymitra (rozebrana w roku 1893),	Łuck	1132, ks. Mściśław
Kościół dominikanów z klasztorem po roku 1864 kościół został rozebrany. Klasztor w 1725 roku był rezydencją biskupa rzymskokatolickiego łuckiego, w 1850 roku uległ kasacie	Łuck	1380, Władysław Jagiełło i Witold
Kościół bazylianów z klasztorem, w 1875 roku klasztor zamieniono na więzienie, z kościoła pozostała kaplica	Łuck	Ks. Albrecht Radziwiłł
Cerkiew Teodozjusza Czernichowskiego	Łuck	1906
Zamek (ruiny i wieża)	Łuck	XV w., ks. Lubart
Sobór św. Trójcy	Łuck	1752, został wzniesiony na miejscu dawnego kościoła drewnianego, który istniał już w 1586 roku
Cerkiew Podwyższenia Pańskiego	Łuck	1887
Cerkiew św. Jerzego	Łuck	
Klasztor Dominikanów (uległ kasacie przez Rosjan)	Łuck	1390, Władysław Jagiełło
Cerkiew Bazylianów (cerkiew unicka), po przebudowie w 1880 roku pod wezwaniem Podwyższenia św. Krzyża	Łuck	1647, szlachta wołyńska
Cerkiew Opieki Matki Bożej	Łuck	Pobudowana przed rokiem 1583 przez wnuków Włodzimierza Wielkiego 1898, pełniła rolę świątyni wojskowej II Brygady 11 Dywizji Piechoty Armii Rosyjskiej

Nazwa obiektu	Miejscowość	Fundator/data fundacji/ budowy
Kościół Trynitarzy, (znajdowały się w nim freski ks. Józefa Prechtla), uległ kasacie przez Rosjan. Rozebrany w 1868 roku, pozostał klasztor w którym w roku 1863 mieściło się więzienie dla powstańców. Tutaj więziony był Erazm Stecki, ostatni marszałek łucki. W roku 1929 klasztor jeszcze istniał	Łuck	1729, Paweł Nykowski
Cerkiew Pokrowy, w 1929 roku pełniła funkcję cerkwi parafialnej	Łuck	
Kościół Bonifratrów, uległ zniszczeniu po pożarze w 1845 roku	Łuck	1647, kanonik Baltazar Tyszko
Synagoga	Łuck	Pobudowana w latach 1626–1629 za pozwoleniem Zygmunta III Wazy
Cerkiew	Łysin	1840, fundowana przez księdza Zawadzkiego, który wystawił ją by zachować kościół dla katolików
Kościół, znajdował się tutaj obraz Jezusa, namalowany przez artystę ze szkoły włoskiej (nie jest znane jego nazwisko). Przywiózł go na Wołyń gen. Wincenty Szeptycki, który otrzymał obraz od Napoleona	Łysin	1800
Kościół św. Anny Cerkiew św. Paraski Synagoga	Maciejów	Maciejowscy
Dawna brama miejska przerobiona na dzwonnice kościelną	Maciejów	
Synagoga	Maciejów	XVI w.
Kościół, znajdował się w nim malowany na blasze obraz Matki Boskiej, który miał Jan Sobieski w obozie podczas wyprawy pod Wiedeń. Kościół został zniszczony w 1916 roku przez Niemców	Mielnica	1802, Grocholscy
Kościół Popijarski o dwóch wieżach	Międzyrzec Korecki	1702–1725
Zamek książąt Ostrogskich	Międzyrzec Ostrogski,	XV w.
Cerkiew zamkowa (Ostrogskich), po roku 1612 przebudowana na kościół Franciszkanów	Międzyrzec Ostrogski	
Cerkiew parafialna	Milanowicze	XVI wiek
Pałac Dunin-Karwickich, obrabowany podczas I wojny światowej	Mizocz	1780
Cerkiew	Młynów	1830, Aleksander Chodkiewicz
Kościół	Młynów	1786, Aleksander Chodkiewicz

Nazwa obiektu	Miejscowość	Fundator/data fundacji/ budowy
Cerkiew drewniana	Mogilany (nazwa tej miejscowości, jak głosi miejscowy przekaz pochodzi od znacznej ilości mogił z czasów walk z Tatarami zlokalizowanych w tej okolicy)	1794
Pałac Chodkiewiczów, projektował Efraim Schröger	Młynów	1780
Cerkiew murowana	Mokwin	1848, Józef (?) Trzebuchowski
Kaplica katolicka	Mokwin	1750, rodzina Lubomirskich
Cerkiew drewniana, fundowana przez Dzierzbickich	Myck	1759
Kościół drewniany	Nabruska	1727, Dorota Rzeczycka
Kościół (miniatura bazyliki św. Piotra w Rzymie) Cerkiew drewniana	Niemowicze	1881
Kościół, w roku 1802 odnowiony i powiększony staraniem Antoniego Sobolewskiego i Józefa Majewskiego	Nieśwież	1612
Kościół poddominikański (odrestaurowany w 1808 roku. W roku 1832 zamieniony na parafialny, odrestaurowany w 1808 roku. W roku 1832 zamieniony na parafialny)	Niewierków	1698, Mikołaj Rokszycki
Cerkiew	Niskienicze	1653, ks. Adam Kisiel
Cerkiew drewniana	Nowomalin	1761, hr. Oskar Sosnowski
Cerkiew drewniana	Obarów	1781
Kolegiata św. Trójcy	Ołyka	1635–1640, ks. Albrecht Stanisław Radziwiłł
Zamek Radziwiłłów	Ołyka	XVI w.
Kolegiata św. Trójcy	Ołyka	I poł. XVII w.
Kościół drewniany	Ołyka	1588, ks. Stanisław Radziwiłł, do wybudowania kościoła został zachęcony przez Piotra Skargę, który namówił księcia do porzucenia kalwinizmu.
Kolegiata (w której znajduje się obraz Zwiastowania, dzieło animowanego artysty kolońskiej szkoły z XV w)	Ołyka	1635–1640, Stanisław Albrecht Radziwiłł
Cerkiew Bohojawlenia na zamku Ostrogskich	Ostróg	XVI w.
Kościół zbudowany wg projektu Benedykta Molli, w 1887 roku rozebrano jego ruiny	Ostróg	1624

Nazwa obiektu	Miejscowość	Fundator/data fundacji/ budowy
Brama Tatarska	Ostróg	XVI w.
Wieża Łucka		
Synagoga	Ostróg	XVI w.
Kościół drewniany	Płoska	1776
Cerkiew murowana pw. Uspienia Bogarodzicy,	Poczajów	1597, Anna z Kozińskich Hojska, sędzina ziemski łucki
Cerkiew o kilkunastu wieżach i kopułach	Podhubce	
Kościół	Podłużne	Pocz. XIX w, fundacji ks. Michała Radziwiłła
Kościół Cerkiew	Poryck	1759–1774, Michał i Konstancja z Wielhorskich Czaccy
Kościół, uległ zniszczeniu podczas I wojny światowej	Poryck	1759–1774, jezuita Andrzej Ahorn
Kościół drewniany	Przewały	1464, Maciej Górka (?)
Cerkiew drewniana	Ptycza	1864
Cerkiew drewniana	Pustomyty	1876
Cerkwie	Radziwiłłów	1856, 1874
Kościół	Ratno	1784
Cerkiew drewniana	Rozważ	1781, Łomolewski
Kościół neogotycki, budowany przy finansowym wspieraniu ks. Romana Sanguszki	Równe	1899
Sobór prawosławny z 6 kopułami fundowany przez cara Aleksandra III		1890–1899
Pałac Lubomirskich, zniszczony podczas I wojny światowej	Równe	1738
Cerkiew drewniana	Rudka	1771, Józef Strzelnicki
Klasztor	Rzeszuck	1732, fundowany przez kasztelana Kazimierza Stanisława Steckiego i jego żonę
Cerkiew drewniana	Sarny	1725, Antoni Pruszyński
Cerkiew drewniana	Sielec	1849, Michał Korzeniowski
Kościół, w którym znajdowały się obrazy: Św. Trójcy, Matki Boskiej i Św. Józefa darowane przez Beatę z Potockich Czacką	Sielec	1668, księżna Helena Sapieżanka
Kościół	Skurcze	1803, Zagórski
Cerkiew murowana	Smordwa	1787, Józef Ledóchowski
Cerkiew drewniana	Snowidowicze	XVI

Nazwa obiektu	Miejscowość	Fundator/data fundacji/ budowy
Kościół	Sokul	1784
Pałac Stępkowskich		
Dwór	Stawki	1800
Cerkiew murowana		
Kościół	Stepań	1806, fundacji hr. Stanisława Worcela
Ruiny zamku książąt Ostrogskich	Stepań	Pocz. XVI w.
Cerkiew drewniana	Strzelsk	1829
Kościół pojezuicki	Suraż	1730 (zajęty na cerkiew)
Kościół	Swojczów	1607, kasztelan Jan Łahodowski
Kościół potrynitarski	Szumbar	1727
Kościół Franciszkański	Szumsk	1653
Zamek Malińskich	Szumsk	XVI w.
Kościół (w roku 1929 w kościele znajdował się jego portret)	Tajkury	1710, Wawrzyniec Peplowski, wojewoda podolski
Zamek książąt Wiśniowieckich, został rozebrany po pożarze w 1825 roku	Tajkury	XVI w.
Cerkiew drewniana	Tomaszgród	1788, rodzina Czetwertyńskich
Kościół	Tuczyn	1796, rodzina Walewskich
Cerkiew Przemienienia Pańskiego, Cerkiew św. Paraskewy	Tuczyn	1730 1741, obydwie fundowane przez ks. Stanisława Lubomirskiego
Kościół murowany	Tuczyn	1796, rodzina Walewskich
Cerkiew murowana	Tudorów	1740, rodzina Wyszpolskich
Cerkiew drewniana	Tur	1773
Dwór Tadeusza Krzyżanowskiego	Turyczany	1806
Kościół		1700, ks. Teofila Lubomirski
Cerkiew murowana zniszczona podczas I wojny światowej	Turzysk	XVII w.
Cerkiew drewniana		1662
Cerkiew drewniana		1859
Cerkiew drewniana	Tymno	1754
Cerkiew (wcześniej unicka), odnowiona w 1870 jako prawosławna	Udryck	1714, Jezuici z Wysocka
Kościół pobernardyński	Warkowicze	1729
Cerkiew drewniana		
Monaster OO. Bazylianów (zamknięty w 1872 roku)	Werchy	1742, fundacja rodziny Raczyńskich

Nazwa obiektu	Miejscowość	Fundator/data fundacji/ budowy
Cerkiew drewniana	Wielick	1785
Kościół drewniany	Wiszenki	1771
Pałac Wiśniowieckich, zniszczony podczas I wojny światowej	Wiśnicz	1720
Pałac Wiśniowieckich i Mniszachów	Wiśniowiec	XVIII w.
Kościół po karmelicki (w roku 1863 został zamieniony na cerkiew)	Wiśniowiec	1645–1725
Cerkiew św. Bazylego	Włodzimierz Wołyński	Koniec XIV w.
Cerkiew św. Mikołaja	Włodzimierz Wołyński	1780
Kościół Farny (do 1920 roku przechowywano w nim insygnia koronne), Katedra prawosławna (Uspienski Sobór), restaurowana w 1895 roku, Pałac biskupów unickich (pozostała tylko wieża), Cerkiew św. Bazylego	Włodzimierz Wołyński	Budowany w 1554, odnowiony w 1752 Koniec XIV w.
Kościół Jezuitów wystawiony wg projektu jezuitę Michała Radziwińskiego, w XIX wieku został przerobiony na cerkiew	Włodzimierz Wołyński	1718
Kościół	Włodzimierzec	1827
Pałac Platerów wraz z kaplicą, w roku 1917 został zniszczony i obrabowany	Worobin	1772
Kościół	Wyszogródek	1760
Cerkiew drewniana	Wyżwa	1838
Cerkiew drewniana	Zabłocie	1795
Kościół	Zabłoće	1760–1763
Cerkiew	Zahajce	1705
Klasztor Bazyliański (po kasacji zamieniony na monaster prawosławny)	Zahajce Małe	1636
Zamek	Zbaraż	XVII w.
Cerkiew	Zdołbica	1877
Kościół pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła	Zdołbunów	XIX w.
Ruiny warowni gotyckiej	Zimno (nazwa wsi wzięła się stąd iż w przeszłości była tutaj zimowa rezydencja carów rosyjskich)	XV w.

Nazwa obiektu	Miejscowość	Fundator/data fundacji/ budowy
Murowany klasztor z 6 wieżami (w 1929 roku pozostały tylko 2 wieże), Cerkiew trzynawowa, Cerkiew murowana pw. św Trójcy	Zimne	1495, Czartoryscy XV w.
Cerkiew drewniana Kościół barokowy	Złoczówka	1873 1609, Adam Prusinowski
Ruiny zamków	Żukow Stary, Hoszcza,	
Cerkiew i klasztor bazylianów (uległ kasacie w 1832 roku)	Żydyczyn	1726

Zieliński Bolesław

Pierwszy prezydent Łucka. Stanowisko objął 1 grudnia 1923 roku. Dał się poznać jako dobry gospodarz i organizator życia społecznego miasta. Jego staraniem w Łucku wybudowano:

1924 –

- ⊕ cztery studnie artezyjskie,
- ⊕ założono pierwsze na Wołyniu laboratorium chemiczno-bakteriologiczne pracą którego kierował Łucjan Olszewski,
- ⊕ oddano do użytku (w obrębie Zamku Lubarta) budynek na potrzeby Szkoły Powszechnej im. Stanisława Jachowicza,
- ⊕ staraniem prezydenta otwarto pierwszą powszechną szkołę żydowską z polskim językiem wykładowym,
- ⊕ nad rzeką Głuszec zbudowano most żelazno-betonowy.

1924/1925 – położono nowe chodniki

1925 –

- ⊕ rozpoczęto budowę sierocińca,
- ⊕ na koszt miasta funkcjonowało Seminarium Nauczycielskie,
- ⊕ pobudowano Teatr Miejski im. Juliusza Słowackiego, była to pierwsza, stała zawodowa scena polska. W rok później zmieniono nazwę na Wołyński Teatr Polski z siedzibą w Łucku,
- ⊕ Bolesław Zieliński wydał napisaną wspólnie z pracownikami Magistratu w Łucku pracę *Łuck w świetle cyfr i faktów*, w rok później ukazał się jego album *Łuck w obrazach*.³⁶⁹

Zjazd Literatów Wołyńskich

Odbył się w 1936 roku w siedzibie Redakcji *Życia Katolickiego* w Łucku pod przewodnictwem wojewody wołyńskiego Henryka Józewskiego. W obradach Zjazdu brał udział b. redaktor naczelny gazety ks. Zygmunt Chmielnicki.

Zjazd monarchów w Łucku 1429. Wyciąg z historii Witolda

Rozprawa autorstwa Józefa Ignacego Kraszewskiego opublikowana w 1838 roku. Opisuje w niej zjazd monarchów jaki miał miejsce w Łucku w 1429 roku, a dostojnych gości podejmował wielki książę litewski Witold.

Zofiówka

Osada położona nad Horyniem, w 1929 roku mieszkało tutaj ok. 100 Holendrów (menonitów), którzy zostali sprowadzeni na te tereny przez marszałka Wacława Borejko. Trudnili się hodowlą bydła i wyrobem serów.³⁷⁰

Życie Katolickie

Gazeta przeznaczona dla mieszkańców Kresów Wschodnich, wydawana w Łucku w latach 1930–1931. Obowiązki redaktora naczelnego (1930 – 3 IX 1939) pełnił ks. Zygmunt Chmielnicki.³⁷¹

W roku 1934 na łamach *Życia Katolickiego* debiutował Czesław Janczarski, prowadził tutaj także *Kolumnę Grupy Literackiej „Wołyń”*, gdzie debiutujący poeci publikowali swoje utwory. W 1936 roku w Zespole Redakcyjnym znalazł się ks. Władysław Bukowiński, który na łamach gazety publikował także artykuły swojego autorstwa.

Drugim obok *Kolumny...* działem literackim gazety był kącik poświęcony dzieciom. Jego nazwy były różne w zależności od tego kto redagował teksty: *Szkatułka cioci Kazi*, w maju 1930 roku był *Kącik Tereski*, przeznaczony jak podaje Maria Kalas³⁷² dla członkiń Kólek św. Teresy³⁷³ w styczniu 1931 roku redagowany był dział *Jagusia wśród dzieci*.

Z Redakcją „Życia Katolickiego” współpracowała Zofia Kossak-Szczucka, która wyraziła zgodę na bezpłatny przedruk jej prac.³⁷⁴

Stałym współpracownikiem był także Stefan Chmielnicki (1905–1982), satyryk, dziennikarz, powieściopisarz.³⁷⁵ *Życie Katolickie* pod. red. ks. Zygmunta Chmielnickiego ukazywało się od 1930 roku, do roku 1939 pełnił obowiązki redaktora naczelnego.³⁷⁶

Żydzi na Wołyniu

Żydzi mieszkający na Wołyniu posługiwali się swoją odmianą języka Żydów Aszkenazyjskich zwaną „jidysz wołyński”. W latach 80 XIX wieku posiadali 4007 kramów, straganów i sklepów. Obsługiwali także stacje pocztowe przy traktach pomiędzy: Kijowem, Żytomierzem, Równem i Brodami.³⁷⁷ Miejscowości, w których zamieszkiwali to:³⁷⁸

Beresteczko – w 1929 roku Dom Zajezdny w Beresteczku prowadził Icek Manusiewicz. Zachowała się synagoga z XVIII wieku, opustoszo-
na i zdewastowana.

Boremel – miasteczko zamieszkane przez 2 tys. Żydów (do 1942 r., kiedy zostali wymordowani przez Niemców).

Bereźce – w okresie międzywojennym określano jako „żydowskie miasteczko”, w 1929 roku zamieszkiwało tutaj 7000 osób, większość z nich stanowili Żydzi.

Bereźnica – przed 1939 rokiem znajdowały się tutaj 4 synagogi. Podczas II wojny światowej Niemcy wymordowali ok. 1000 Żydów, pozostałych wywieziono do getta w Sarnach, gdzie zginęli.

Czartorysk – miasto należące do Czartoryskich, w okresie międzywojennym zamieszkiwała tutaj spora ilość ludności żydowskiej.

Dąbrowica – w 1929 roku liczyła 6000 mieszkańców, w przeważającej większości Żydów. Hotele w miasteczku prowadzili: M. Gotlib, S. Gotlib, R. Gidengorg, S. Genzel. Kawiarnię posiadał Gierstein. W mieście znajdowały się trzy synagogi.

Drużkopol – we wrześniu 1942 roku Niemcy wymordowali ok. 500 Żydów.

Dubno – w 1649 roku z rozkazu Chmielnickiego Kozacy zamordowali w Dubnie 1500 Żydów.³⁷⁹

Hubkow k. Ludwilpoła – zachował się cmentarz żydowski.

Kisielin – w 1942 roku Niemcy zamordowali kilku set Żydów.

Klewań – w okresie międzywojennym obok stacji kolejowej znajdowało się lotnisko, do którego przyjeżdżali Żydzi głównie z Równego. W 1929 roku było to największe lotnisko na Wołyniu. Dom noclegowy prowadził Gorenstein i Honik.³⁸⁰

Latem 1941 roku w Klewaniu miał miejsce pogrom Żydów – zginęło ponad 700 osób.

Kołki – w 1649 roku Kozacy Chmielnickiego zamordowali w Kołkach wielu Żydów, do roku 1929 krążył wśród mieszkańców miasteczka przekaz o tym, jak miejska grobla była usłana ich trupami. W roku 1929 Żydzi stanowili 60% obywateli miasteczka.³⁸¹

Korzec – na ogólną liczbę ludności 5000 w roku 1929, większość stanowili Żydzi. () Wajmel prowadził w Korcu hotel. W Korcu zachował się największy na Wołyniu cmentarz żydowski, najstarszy nagrobek pochodzi z XVII wieku.

Kostopol – w sierpniu 1942 roku Niemcy i Ukraińcy wymordowali w lesie pod Kostopolem 18000 Żydów z getta w Równem. Latem 1944 roku nacjonaliści ukraińscy zamordowali w Kostopolu ok. 2000 Żydów, we wrześniu ok. 1400 żydowskich kobiet i dzieci.

Kowel – w 1929 roku żyło tutaj 26 000 osób, w przeważającej części Żydów. Fajnsztajn, jako właściciel firmy wydobywał granit z kamieniołomów w Klewsowie k. Sarn.

Krzemień – w 1777 roku w Krzemieńcu mieszkali m.in. Fiszel Izraelowicz, Józef Ankielewicz, Jankiel Buniowicz, Herszek Moszkowicz, Moszek Zyskielowicz.³⁸² W 1779 roku mieszkali tutaj na przedmieściu zwanym „Karsawar” m.in. Gerszon Józefowicz, Szmul Jonowicz, Moszko Gerszonowicz, Lejzer Markiewicz, Mirła Herszkowicz, Rachela Herszkowicz, Szloma Moszkowicz.³⁸³ W roku 1929 Sznajder (imię nieznane) prowadził w Krzemieńcu restaurację. W mieście zachowała się synagoga z XIX wieku, obecnie budynek dworca autobusowego. W latach

1939–1944 w Krzemieńcu wymordowano 800 Żydów, pozostałe 7000 wywieziono do obozu pracy przymusowej.³⁸⁴

Kuniów – w 1901 roku znajdowało się tutaj kilka bóżnic.

Luboml – w 1768 roku starością lubomelską była Antonina z Potockich Rzewuska, to ona wraz z komisarzem starostwa lubomelskiego Michałem Szkiłńskim oskarżyła Berka Lewkowicza, arendarza wsi Hołowno o świętokradstwo. Sąd miejski w Lubomlu zasądził Berka na łamanie kołem. Na skutek interwencji doradców, król Stanisław August anulował wyrok tego sądu przekazując sprawę do Asesorskiego Sądu Koronnego do ponownego rozpatrzenia.³⁸⁵ W 1929 roku na starym cmentarzu żydowskim w Lubomlu rosło 5 okazałych, ponad 500 letnich dębów.

Ludwilpoł – w 1929 roku liczył 2000 mieszkańców, z czego połowę stanowili Żydzi. Funkcjonował Dom Noclegowy prowadzony przez Głuzmana, znajdowały się 2 drewniane i 2 murowane synagogi.

Lokacze – w sierpniu 1942 roku Niemcy wymordowali mieszkających tutaj Żydów (ilość nieznana).

Łuck – w 1775 roku Żydzi, którzy posiadali w mieście dwory zostali zobowiązani do uczestnictwa w budowie umocnień i mostu miejskiego „wedle rozkazania Naszoho hospodarskoho”.³⁸⁶

Maciejów – w 1929 roku Mandelbaum prowadził w Maciejowie hotel, Mojżesz Gayer restaurację.

Międzyrzec Ostrogiński – w październiku 1941 roku Niemcy zamordowali ok. 1,5 tys. osób.

Mielnica – przed I wojną światową znajdowała się tutaj synagoga.

Milatin – w 1929 roku znajdowały się tutaj 2. synagogi.

Mizocz – 13 października 1942 r. – w Mizoczcu już nie było Żydów.

Młynów – w 1929 roku mieszkało tutaj 750 Żydów.

Ostróg – w pocz. XIX wieku rabinem w Ostrogu był Chaim ben Dow ha-Kohen Rappaport, który pełnił funkcję przewodniczącego sądu rabinicznego w Ostrogu.

Poryck – we wrześniu 1942 roku Niemcy zamordowali ok. 1 tys. Żydów.

Powiat krzemieniecki – w roku 1926 na terenie powiatu zamieszkiwało 14000 Żydów.

Rokitno – w 1929 roku prowadzili tutaj hotele: Rechil Fuchman, Mindel Zaks, Aron Litwak, cukiernię prowadził Szejn. w Rokitnie zachowała się

(częściowo) cmentarz żydowski oraz cmentarz żołnierzy polskich poległych w latach 1919–1920.

Rożyszcze – w 1939 roku Żydzi stanowili ok. 60% ogółu mieszkańców.

Równe – mieszkali tutaj: dziadek Amosa Oza, izraelskiego noblisty – Gierc Jefremowicz Mussman, który posiadał młyn, jego córka Fania Mussman (matka Amosa Oza), Estera Wejner, Fania Wajsmann, Menachem Gelehter, nauczyciel w gimnazjum „Tarbutu”, jest autorem książki *Ha-Gimnazja ha iwrit „Tarbut” be Rowno (Gimnazjum hebrajskie „Tarbutu” w Rownem)*, wydanej nakładem Komitetu Absolwentów Gimnazjum, Jerolim 5733 (1973), Herc Meir Fisiuk kierował zakładem produkującym drożdże i piwo. Żydzi mieszkający w Równem mówili po hebrajsku i po rosyjsku.³⁸⁷

Głównym chirurgiem w miejscowym szpitalu był dr Segal, ortopeda Josef Kopiejka. Funkcje rabinów pełnili: Mosze Rottenberg i Simcha Herc. Ponadto: rodzina Fisiuk – warzyła piwo (w celach handlowych), rodzina Twiszor zajmowała się rzemiosłem, członkowie rodziny Sztrauch wyrabiali mydło, rodzina Goldberg dzierżawiła lasy, a rodzina Sztajnber prowadziła wytwórnię zapalek.³⁸⁸

W 1943 lub 1944 w Równem m.in. zginęli: dr Issachar Reis (kierownik gimnazjum), Icchak Berkowski, Eliezar Buslik (prowadził w gimnazjum „Tarbutu” w Równem lekcje kultury żydowskiej), Fanka Zajdman (uczyła geografii, biologii i gimnastyki), Szmul Zajdman (malarz), Mosze Bergman (uczył historii powszechnej oraz dziejów Polski).³⁸⁹

Sarny – w 1929 roku na 6000 mieszkańców przeważającą część stanowili Żydzi. Goldman prowadził tutaj kosztowną restaurację, Aron Szrejń cukiernię.

Serniki – we wrześniu 1942 roku wymordowano ok. 1,3 tys. Żydów

Stepań – w 1929 roku na 3000 mieszkańców połowę stanowili Żydzi, Cwyj prowadził tutaj restaurację, Gleich jadłodajnię.

Torczyn – w 1929 roku 80% ludności stanowili Żydzi, znajdowały się 4 synagogi.

Turzyśk – w 1929 roku na 2800 mieszkańców 90% stanowili Żydzi. Fryzberg prowadził w Turzyśku restaurację. W 1942 roku Niemcy i Ukraińcy wymordowali ok. 1100 Żydów, pozostałych wywieziono do getta we Włodzimierzu Wołyńskim.

Uściług – do wybuchu II wojny światowej postrzegany był jako miasteczko żydowskie.

Włodzimierzec – w okresie międzywojennym na 2000 mieszkańców połowę stanowili Żydzi.

Wysock – w 1929 mieszkało tutaj 4000 osób, połowa to Żydzi.

Wyżwa – w 1929 roku na 3000 mieszkańców połowę stanowili Żydzi.

Zasław – w roku 1787 spłonęła miejscowa mykwa. W latach 20 XIX wieku obowiązki rabina w Zasławiu pełnił Arie Lejb Belechower, w roku 1860 został przewodniczącym sądu rabinicznego.³⁹⁰

Zofiówka – wielu z zamieszkujących tutaj Żydów trudniło się rolnictwem (1929 rok).

Żytyń – osiedle położone w odległości 9 kilometrów od Równego, znajdowała się tutaj cukrownia Jana Blocha znana pod nazwą „Żytyń-Horodyszcze”, funkcjonowała do roku 1914, po czym rozpoczął się powolny upadek.

W początkach XIX wieku na Wołyniu zaczęły powstawać drukarnie żydowskie,³⁹¹ oprócz wymienionych poniżej drukarnie żydowskie istniały w: Sudylkowie i Połonnem. W Berdyczowie prowadził księgarnię Aron Zantberg.³⁹² Najwięcej wydawano kalendarzy, które stanowiły swego rodzaju „niezbędnik” w każdej żydowskiej rodzinie, ponieważ –

Obok dat z hebrajskimi nazwami miesięcy zawierały daty chrześcijańskiego kalendarza,

☐ *daty urodzin panującej dynastii Romanowów,*

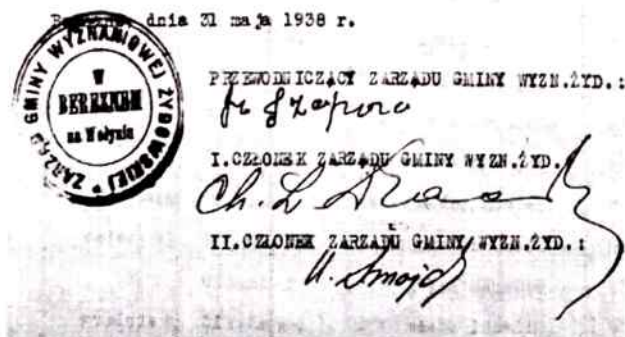
☐ *dni postów, świąt i uroczystości żydowskich,*

☐ *fragmenty Tory na każdy dzień tygodnia (oraz dodatkowe czytanie w szabat),*

☐ *daty świąt katolickich, protestanckich i prawosławnych,*

☐ *daty najważniejszych jarmarków w całej Europie Wschodniej, ponieważ jarmarki odbywały się głównie w sztetlach (żydowskich miasteczkach) w kalendarzach drukowanych w wołyńskich drukarniach podawano daty jarmarków w takich miejscowościach jak: Tulczyn, Ostróg, Korzec, Międzybóż, Biała Cerkiew, Szepetówka, Starokonstantynów.*

*W kalendarzach Żydzi zapisywali także wydarzenia z życia swojej rodziny: daty urodzin, ślubów, śmierci.*³⁹³

Pieczętka Gminy Żydowskiej w Bereznem (Portal Społecznościowy Zdobunów – Wołyń do sierpnia 1939 r. i od września 1991 r. Здобунів – Волинь)

Kramy żydowskie w Kowlu, niemiecka pocztówka z okresu pierwszej wojny światowej (Portal Społecznościowy Kresy na starych fotografiach)

Nazwa miejscowości/ rok założenia	Drukowane dzieła/ rok wydania	Pracownicy
Sławuta, 1790, drukarnia założona przez Mosze Szapira na mocy pozwolenia Stanisława Augusta Poniatowskiego	1822, wydano Misznę	W roku 1835 w drukarni pracowali: Lejzer Protagain (intrologator), Szmuel Aba Szapira oraz Pinchas Szapira
Korzec	1776, książki chasydzkie 1815, zbiór opowiadań chasydzkich (w jęz. jidysz) z założyciela ruchu – Baal Szem Towie i jego uczniach zatytułowany „Sziwchej habesz” 1797, wydano dzieło Arona ben Zebi Hirscha „Keter Szem Tow” („Korona Dobrego imienia”)	Rabbi Pinchas
Poryck		XIX w., miejscowi Żydzi prowadzili działalność drukarską
Żytomierz	1843 – wydrukowano 4000 egzemplarzy Pięcioksięgu, 2200 publikacji z zakresu etyki, ok. 3000 egzemplarzy modlitewników i śpiewników, ok. 4000 modlitewników pogrzebowych, ok. 30000 kalendarzy. 1847 – wydano 48 tytułów różnych publikacji, 1848 – 39 tytułów (w sensie jeden tytuł jedna książka – nie są znane tytuły tych prac), 1849 – 21 tytułów, 1850 – 29 tytułów, 1851 – 16 tytułów, 1852 – 18 tytułów	

Nazwiska Żydów mieszkających na Wołyniu (XIX–XX w.)³⁹⁴

XIX wiek – Husiatyn (Jankiel Zamo), Felsztyn (Mejlach Zutel, Rojza Hejlowicz).

Lata 20 XIX wieku – w Humaniu mieszkało 8 544 mężczyzn i 9 019 kobiet pochodzenia żydowskiego. W Białej Cerkwi mieszkali: Lejb i Dawid Senderowie – wynajmowali część

domu ze spichrzem dla przyjezdnych kopców [prowadzili mały zajazd?].

1822 – w Białej Cerkwi mieszkali: Jos/Jose Indiktor, Duwid Rutgaiser, Owsiej Czerkaski, Mechiel Pruger, Cal Rapapport, Menasze Gracz, Zawel Welmic, Aron Bederenkes.

1836 – z rozkazu cara Mikołaj I zamknięto drukarnię w Sławucie.

Nazwiska Żydów mieszkających na Wołyniu w świetle dokumentów archiwalnych w zbiorach Archiwum Państwowego w Lublinie³⁹⁵

Rok	Nazwisko i imię	Miejscowość
1670	Rafał, arendarz	Horochów
1671	Wigdorowicz Fajbus, Hulkowicz Lewko, Hulkowicz Lejbko	Kowel
1685	Janowicz Jakub (senior, członek Zarządu Gminy Żydowskiej)	Luboml
1671	Wuf Lejba	Poryck
1671	Doktor Izrael, Zowelowicz Majer, Sukiennik Zawel, Aptekarz Lejzor, Zowelowicz Majer, Szkolnik Froim	Włodzimierz [Wołyński]

Wykaz ludności żydowskiej pomordowanej³⁹⁶ w gettach³⁹⁷

Data utworzenia i nazwa miejscowości w której znajdowało się getto	Data zagłady największej ilości Żydów	Ilość pomordowanych osób
Beresteczko	Sierpień 1942	Niemcy wymordowali ok. 3 000 Żydów.
Boreml	Czerwiec 1942	Niemcy z policją ukraińską wymordowali ok. 1 000 Żydów. Egzekucji dokonano w okolicach wsi Nowosiółki
1941, Derażne	Sierpień 1942	Wymordowano wszystkich mieszkańców
Dubno	Maj, październik 1942	Niemcy z policją ukraińską wymordowali ok. 8 000 osób
Getto k. Staromylska	13 października 1942	
1941, Horochów	Wrzesień 1942	Niemcy wymordowali ok. 3,8 tys. Żydów
1941, Kamień Koszyrski		W roku 1942 wymordowali z pomocą policji ukraińskiej 2,4 tys. więźniów
Kowel	Lipiec–sierpień 1942	W getcie Niemcy wraz z policją ukraińską wymordowali ok. 30 000 osób
1942, Krzemieniec	Sierpień 1942	Góra Kuliczówka k. Krzemieńca, rozstrzelano ok. 13. tys. osób
Lubieszów	1942	Niemcy przy udziale policji ukraińskiej wymordowali ok. 800 Żydów

Ludwilpol, sierpień 1942		Niemcy wraz z policją ukraińską wymordowali ok. 1 000 Żydów z miejscowego getta. rozstrzelani zostali w lasach za Słuczą
Łuck, grudzień 1941	Lipiec–sierpień 1942	Niemcy wymordowali ok. 4 000 osób, w sierpniu policja ukraińska wymordowała pozostałych więźniów getta. Łącznie zginęło ok. 15 000 Żydów mieszkających w Łucku.
Maniewiczze	Sierpień 1942	Niemcy z pomocą policji ukraińskiej zamordowali ok. 1 000 osób
Mielnica	Wrzesień 1942	W getcie Niemcy wymordowali ok. 700 Żydów
1942, Młynów		Zgromadzono ok. 3 000 osób (z młynowa i okolic), 9 października 194 roku wszyscy zostali rozstrzelani
Poczajów		W sierpniu 1942 roku zginęło w getcie 700 osób
Pohost Zarieczny	Sierpień 1942	W miejscowym getcie Niemcy wymordowali ok. 2 000 Żydów
Ratno	1942	Niemcy wymordowali ok. 1 000 Żydów przebywających w getcie
Rokitno		Getto zlikwidowano 26 sierpnia 1942 roku. Na miejscu zginęło 400 osób, 600 przewieziono do getta w Sarnach
Rożyszcze	1943	Podczas likwidacji getta zginęli pozostali przy życiu Żydzi
Sarny	1942, lipiec	Niemcy z policją ukraińską zlikwidowali sarnieńskie getto – zamordowano ponad 10,5 tys. osób (byli to Żydzi z Sarn i okolicznych miejscowości). Około 3,5 tys. Żydów zbiegło, ale większość została ujęta przez Niemców i rozstrzelana
Serniki	1942, wrzesień	Wymordowano ok. 1,3 tys. Żydów
Stepań		1944, we miejscowym getcie Niemcy zamordowali ok. 300 Żydów
Szumsk, 1942		Niemcy utworzyli getto, a sierpniu tego roku wraz z policją ukraińską wymordowali ok. 3,6 tys. osób
1942, Targowica		W październiku wywieziono Żydów do Ostrożca, później do Młynowa, gdzie zostali rozstrzelani
1942, Torczyn	Sierpień 1942	Około 2 000 osób
Wiśnicz	Jesień 1942	Policja ukraińska pod nadzorem Niemców wymordowała 5 tys. osób. Egzekucje przeprowadzano w zalesionym wąwozie za miastem.
Włodzimierzec	28 października 1942	Wymordowano zatrzymanych w getcie ok. 2 400 osób
Zdobunów	13 października 1942	Niemcy i policja ukraińska wymordowali ok. 1 000 Żydów

BIBLIOGRAFIA

Opracowania

- M. Buber, *Opowieści chasydów*, przeł. P. Hertz, Poznań 1985.
- W. Bukowiński, *Na pograniczu dwóch światów*. Publicystyka 1936–1939, „Wołanie z Wołynia” Białý Dunajec – Ostróg 2016.
- M. Dębowska, *Kościół Lubomelski*, wyd. Biblioteka „Wołanie z Wołynia”, Białý Dunajec – Ostróg 2018.
- J. Endrukajtis, *Korzec krótki zarys historii miasta oraz informacje dla turystów i wycieczek*, Korzec 1936 (pdf).
- S. Kardaszewicz, *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia*, Warszawa 1913.
- J. Majka, *Przewodnik po Kresach. Ukraina. Białoruś, Litwa*, Kraków 2014.
- S. Orgelbrand, *Encyklopedia Powszechna*, t. IX, Warszawa 1901.
- M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik po Wołyniu*, Łuck 1929.
- Polska Macierz Szkolna na Wołyniu*, Wydawnictwo Wołyńskiego Zarządu Wojewódzkiego Polskiej Macierzy Szkolnej, Równe 1938.
- A. Prusiewicz, *Zamki i fortece na Wołyniu*, Łuck 1922.
- F. Radziszewski, *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych [etc.] w Królestwie Polskim, Galicji, w Księstwie Poznańskim i zachodnich guberniach państwa Rosyjskiego*, Kraków 1875.
- G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie Zachodniej cz. I Wołyń*, Pruszków 2005.
- W. Romanowski, *Kainowe dni, „Wołanie z Wołynia”* Białý Dunajec – Ostróg 2016.
- J. Wieliczka-Szarkowa, *Czarna Księga Kresów*, Kraków 2011.
- A. Wojnowicz, *Monografia Łucka* (1922).
- Życie religijne pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i lwowska. Zakony*, red. ks. Z. Zieliński, Katowice 1992.

Czasopisma

- Muzyka 1968 Nr 1.
- U. Oettingen, *Śmierć legionistów na Wołyniu w latach I wojny światowej*, [w:] „Problemy współczesnej tanatologii. Medycyna – antropologia kultury – humanistyka”, t. IX, Wrocław 2005.
- U. Oettingen, *Pole bitwy w czasie walk pod Kostiuchnowką w lipcu 1916 roku w świetle żołnierskich relacji*, [w:] „Czas daleki – czas bliski”, Kielce 2007.
- U. Oettingen, *Śmierć Tadeusza Ostrowskiego „Ostera” na Wołyniu w 1916 roku (w świetle raportu bojowego)*, [w:] „Almanach Historyczny” 2008, t. 10.
- Wołanie z Wołynia / Волянн́я з Воли́ні*. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 2 (111) – B Rok 19 Marzec–Kwiecień 2013.
- Wołanie z Wołynia / Волянн́я з Воли́ні*. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 4 (149) – B Rok 25 Lipiec–Sierpień 2019.
- Wołanie z Wołynia / Волянн́я з Воли́ні*. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 1 (143) – B Rok 25 Styczeń–Luty 2017.
- Wołanie z Wołynia / Волянн́я з Воли́ні*. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 6 (133) – B Rok 25 Listopad–Grudzień 2016.
- Wołanie z Wołynia / Волянн́я з Воли́ні*. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 4 (137) – B rok 23 Lipiec–Sierpień 2017.
- Wołanie z Wołynia / Волянн́я з Воли́ні*. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 4 (149) – B rok 25 Lipiec–Sierpień 2019.

PRZYPISY KOŃCOWE

- ¹ *Akademia Ostrogska*, Wikipedia – wolna encyklopedia, wgląd grudzień 2019.
- ² Ks. V.-Y. Kovaliv, *Polskie Biblioteki i Archiwa w kulturze Wołynia od końca XVIII w. po dzień dzisiejszy* (cz. 1/2) [w:] „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 6 (115) – B Rok 20 Listopad–Grudzień 2013, s. 26–31.
- ³ Ks. V.-Y. Kovaliv, *Polskie Biblioteki i Archiwa w kulturze Wołynia od końca XVIII w. po dzień dzisiejszy* (cz. 1/2) [w:] „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 6 (115) – B Rok 20 Listopad–Grudzień 2013, s. 32–45.
- ⁴ Tamże, s. 33.
- ⁵ Obóz w Berezie Kartuskiej w swym założeniu był obozem koncentracyjnym, w którym osadzano przeciwników rządu sanacyjnego, zwłaszcza komunistów. Jako taki funkcjonował od 1934 roku. Ostatnich więźniów zwalniano z chwilą wybuchu II wojny światowej. Nazwę wziął od miasta Bereza Kartuska położonego nad rzeką Jasioldą, które do roku 1939 należało do Rzeczypospolitej Polskiej, obecnie Bereza Kartuska znajduje się na terenie Białorusi.
- ⁶ G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie Zachodnie cz. I. Wołyń*, Pruszków 2005, s. 146.
- ⁷ *Zgon śp. Marii hr Brzozowskiej* [w:] „Miesięcznik Diecezjalny Łucki” nr 1 (Rok XII) styczeń 1936, s. 16–18.
- ⁸ J. Grocholski, *Niezwykła podróż na Studium Teologii* [w:] *Wspomnienia wojenne kapelanów wojskowych 1939–1945*, red. ks. Julian Humeński, Warszawa 1974, s. 96.
- ⁹ Antoni Chomicki, *Wikipedia – wolna encyklopedia*. Wgląd listopad 2019.
- ¹⁰ A. Ratna, *W służbie Bogu, kościołowi i Wołyńowi* [w:] „Kurier Galicyjski” 16 grudnia 2008 – 16 stycznia 2009 nr 23–24 (75–76), s. 43.
- ¹¹ M. Kalas, *Czesław Janczarski – poszerzenie obrazu*, „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej nr 4 (149) – B Rok 25 Lipiec–Sierpień 2019, s. 16.
- ¹² Swoje utwory publikował także w: „Na Szerokim świecie”, „Kurierze Literacko-Naukowym”, „Kamienie”, „Głosie Nauczycielstwa Wołyńskiego” i „Znizu”. Stefan Bardczak w roku 1935 ukończył Państwowe Seminarium Nauczycielskie w Ostrogu, był nauczycielem szkoły powszechnej w Kostopolu (lub okolicach), od roku 1936 członkiem Grupy Poetyckiej „Wołyń”. W roku 2019 Stowarzyszenie Ośrodek „Wołanie z Wołynia” wydało niepublikowane dotąd wiersze Stefana Bardczaka „Wołyń bogaty”.
- ¹³ Cz. Janczarski, *Ruch poetycki na Wołyniu* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 4 (149) – B Rok 25 Lipiec–Sierpień 2019, s. 56, przypis 3.
- ¹⁴ *Wołyń i jego mieszkańcy w r. 1863. Krótkie opisanie guberni Wołyńskiej pod względem jeograficznym i statystycznym przez F[ortunata] [N]owickiego*, Drezno. Druk i nakład J. I. Kraszewskiego 1870, s. 6.
- ¹⁵ Dow Ber z Międzyrzecza [w:] „Kalendarz Żydowski 1985–1986”, Warszawa, s. 117.
- ¹⁶ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik po Wołyniu*, Łuck 1929, s. 87–88.

- ¹⁷ G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie...*, dz. cyt., s. 266–267.
- ¹⁸ *Wołyń i jego mieszkańcy w r. 1863...*, dz. cyt., s. 86–89.
- ¹⁹ J. I. Kraszewski, *Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy*, t. I, Wilno 1846, s. 26–38, pdf, wgląd grudzień 2019.
- ²⁰ Nakładem Ośrodka „Wołanie z Wołynia” ukazała się praca ks. Adama Zelgi poświęcona życiu i działalności bp. Z. S. Felińskiego – *Arcybiskup Zygmunt Szczęśny Feliński 1822–1895. Szedł do świętości, tracąc, ufny Bożej Opatrzności*, Białý Dunajec – Ostróg 2015.
- ²¹ Tarbut, *Żydowskie Stowarzyszenie Kulturalno Oświatowe* (tarbut – z hebr. kultura).
- ²² A. Oz, *Opowieść o miłości i mroku*, przeł. I. Kwiatkowski, Warszawa 2005, s. 248.
- ²³ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt., s. 311–313.
- ²⁴ Tamże, s. 313.
- ²⁵ *Wiadomości Literackie*, tygodnik społeczno-kulturalny wydawany w latach 1924–1939 w Warszawie, red. naczelny Mieczysław Grydzewski.
- ²⁶ J. Kowalczyk, *Niezapomniane wrażenia* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 2 (135) – B Rok 3 Marzec–Kwiecień 2017, s. 30.
- ²⁷ Zuzanna Ginczanka, *Wikipedia, wolna encyklopedia*, wgląd grudzień 2019.
- ²⁸ J. Kowalczyk, *Niezapomniane wrażenia...*, dz. cyt. s. 30.
- ²⁹ P. Solarzski, *Edwarda Góry Pożegnanie z Wołyniem* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej, Nr 2 (123) – B Rok 21 Marzec–Kwiecień 2015, s. 21–26.
- ³⁰ Tamże, s. 26–31.
- ³¹ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt. s. 182.
- ³² J. I. Kraszewski, *Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy*, dz. cyt., s. s. 107–109, pdf, wgląd styczeń 2020.
- ³³ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt., s. 79.
- ³⁴ J. Borzęcki, *Obrona Huty Stepańskiej* [w:] „Kurier Galicyjski” 16 lipca – 15 sierpnia 2013 Nr 13–14 (185–186), s. 30–31.
- ³⁵ „Kłym Sawur” – Dmytro Kłaczkiwski (ukr. Дмитро (Роман) Семенович Клячківський), ukraiński działacz nacjonalistyczny, pułkownik Ukraińskiej Powstańczej Armii, pierwszy dowódca UPA – Północ, jeden z inicjatorów i główny dowódca kierujący rzezią wołyńską, żył w latach 1911–1945 wg Dmytro Kłaczkiwski, *Wikipedia, wolna encyklopedia*. Wgląd lipiec 2017 r.
- ³⁶ Wieś na Ukrainie (ukr. Скулин) – w rejonie kowel-skim obwodu wołyńskiego, zajmująca powierzchnię 3,97 km², położona na wysokości 178 m n.p.m, wg Skulin, *Wikipedia, wolna encyklopedia*, wgląd lipiec 2017 r.
- ³⁷ KGB – Komitet Bezpieczeństwa Państwowego przy Radzie Ministrów ZSRR, radziecki resort ochrony bezpieczeństwa ZSRR. Stosował inwigilację ludności, zwalczanie rzeczywistych i domniemyanych przeciwników Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, zwalczanie niezależnego obiegu informacji itp. Komitet istniał od marca 1954 do października 1991. Wg, KGB, *Wikipedia, wolna encyklopedia*. Wgląd lipiec 2017 r.
- ³⁸ Niezwykle bestialskie działania ukraińskich rezunów/ryzunów (nazwę taką od słowa „ryzaty” nadali im Polacy mieszkający na Kresach) na Wołyniu opisuje w swoich wspomnieniach Feliks Trusiewicz, *Duszo-hubka*, Białý Dunajec–Ostróg 2016, s. 174–180, 201, 211, 230. Wspomnienia zostały wydane przez Instytut Badań Kościelnych w Łucku w ramach serii wydawniczej Biblioteka „Wołania z Wołynia”, T. 107.
- ³⁹ Z odręcznego zapisu (jaki otrzymałam) nazwiska w cudzysłowie nie wiadomo, czy był to rzeczywiste oddział podlegający bezpośrednio rozkazom Petro Diaczenki (ukr. Петро Дяченко, ps. „Kwitka”) ukraińskiemu wojskowemu, dowódcy Ukraińskiego Legionu Samoobrony, 3 pułku piechoty Ukraińskiej Armii Wyzwoleńczej, czy jeden z wołyńskich dowódców powstańczych przybrał takie pseudonim na cześć znanego wodza, chociaż w dalszej części przekazanego tekstu w jęz. ukraiński to samo nazwisko występuje bez cudzysłowa, a więc był to najprawdopodobniej sam Petro Diaczenko. [Uwaga moja RSG].
- ⁴⁰ Kim był Kłym Sawur tłumaczy Grzegorz Motyka (*Wołyń, 43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie*, polityka historyczna, Wydawnictwo Literackie Sp. z o. o, 2016 ul. Długa 1, 31–147 Kraków), s. 51–52.) – *Część Polaków, którzy dotąd nie padli ofiarą napadów, faktycznie opuściła zagrożony teren, ale wielu z nich zatrzymało się w najbliższym wołyńskim mieście. Pozostali przystąpili zaś energicznie do organizowania samoobrony, odpierając czasem skutecznie napór UPA. W tej sytuacji Dymytr Kłaczkiwski „Kłym Sawur” postanowił zmienić nieco taktykę. Jeśli dotąd „antypolska akcja” była prowadzona w sposób pełzający, stopniowo ogarniając kolejne miejscowości, to na przełomie maja i czerwca 1943 roku zapadła decyzja o wymordowaniu wszystkich Polaków.*

- ⁴¹ Własowcy, nazwa żołnierzy, podwładnych Andrieja Własowa (190–1946), generała radzieckiego, który podczas wojny przeszedł na stronę Niemców obejmując dowództwo nad oddziałem żołnierzy odznaczających się szczególnym okrucieństwem. W 1946 roku Andriej Własow został skazany na karę śmierci i stracony. Wg *Encyklopedia Popularna A–Z*, oprac. Zespół Redaktorów Encyklopedii Państwowego Wydawnictwa Naukowego, Warszawa 1966, s. 1211.
- ⁴² Mieszkańcy Polesia Wołyńskiego.
- ⁴³ Swołocz, w jęz. rosyjskim oznacza to samo, co padlina. Relacja Olgi Tychonczuk (czerwiec 2016 r.).
- ⁴⁴ Banderowcy, w ścisłym znaczeniu: członkowie frakcji rewolucyjnej Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, a także potoczna nazwa stosowana przez Polaków i Żydów na określenie Ukraińców, którzy brali udział w ludobójstwie Polaków na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej oraz dokonywali pogromów antyżydowskich, wg *Banderowcy, Wikipedia, wolna encyklopedia*. Wgląd, lipiec 2017 r.
- ⁴⁵ Jedno z najbardziej wysuniętych na północ miast na świecie.
- ⁴⁶ Walki w tym rejonie toczyły się także w takich miejscowościach jak: Старий Загорів (Stary Zahorów), Вовчак (Wowczak). Relacja Тетяни, Осипчук, czerwiec 2016.
- ⁴⁷ Panichida lub panachida (z grek.: παννυχίς, παννυχίς, παννυχίδης – „całonocna”) – w Kościołach chrześcijańskich obrządku wschodniego nabożeństwo żałobne, śpiewany odpowiednik łacińskiego requiem, przy obchodach szczególnych rocznic i wydarzeń, dnia urodzenia, na dzień imienin, oraz na okazję modlitwy za zmarłego w dniu jego pogrzebu, w trzeci, dziewiąty i czterdziesty dzień po śmierci i w kolejne rocznice. Odprawiane jest w cerkwi lub nad grobem, wg *Panichida, Wikipedia, wolna encyklopedia*. Wgląd lipiec 2016 r.
- ⁴⁸ Relacja Тетяни Осипчук, czerwiec 2016.
- ⁴⁹ M. Kalas, *Czestaw Janczarski – Poszerzenie obrazu* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 4 (149) – B Rok 25 Lipiec–Sierpień 2019, s. 11–19.
- ⁵⁰ *Słonko*: tygodnik dla dzieci, wydawany w Warszawie w latach 1934/1935–1938/1939 przez Józefa Włodarskiego przy współpracy z Janiną Porazińską.
- ⁵¹ *Czestaw Janczarski – Wikipedia, wolna encyklopedia*. Wgląd październik 2019.
- ⁵² Ukraińska Lista katyńska, Lista obywateli polskich zamordowanych przez NKWD na Ukrainie przekazana 5 maja 1944 roku Stefanowi Snieżko, zastępcy Prokuratora generalnego RP przez zastępcę szefa Służby Bezpieczeństwa Ukrainy gen. Andrija Chomicza, *Wikipedia – wolna encyklopedia*, wgląd grudzień 2019.
- ⁵³ *Bazaltowe, Wikipedia – wolna encyklopedia*, wgląd grudzień 2019. Jedna z polskich kobiet uratowała się ostrzeżona przed mającym nastąpić atakiem upowców przez sąsiadkę Ukrainkę, babcię Natalii Dowżanica – Kirlanaru. Relacja Natalii ze stycznia 2020 roku.
- ⁵⁴ S. Bardczak, *Rytm o Janowej Dolinie* [w:] „Wołyń bogaty. Wiersze”, „Wołanie z Wołynia” Biały Dunajec–Ostrog 2019, s. 28.
- ⁵⁵ J. Dunin-Karwicki, *Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości*, „Wołanie z Wołynia”, Biały Dunajec–Ostrog 2017, s. 119.
- ⁵⁶ A. Zitek, *Czeska mniejszość na Wołyniu w latach okupacji niemieckiej (1941–1944)* [w:] „Pamięć i Sprawiedliwość” Nr 2 (32) 2018, s. 513, pdf, wgląd grudzień 2019.
- ⁵⁷ N. Hanower, *Jewin Mecula*, przeł. M. Bałaban, Lwów 1912, s. 39–41.
- ⁵⁸ Г.Я. Сергієнко, В.А. Смолій, *Історія України (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Навчальний посібник для 7–8 класів середньої школи*, Київ „Освіта” 1993, c. 83.
- ⁵⁹ Koloman, z pochodzenia Węgier, mąż Salomei, córki Leszka Białego, który po pokonaniu pod Zawichostem Romana Mściśławowicza uważał Wołyń za swoje lenno i przekazał go córce i jej mężowi. W roku 1214 Koloman węgierski koronował się na króla halicko-włodzimierskiego, wg *Koloman Halicki – Wikipedia, wolna encyklopedia*, wgląd listopad 2019.
- ⁶⁰ B. Chlebowski, *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1892, s. 19.
- ⁶¹ *Ровно 700 років 1283–1983. Збірник документів і матеріалів*, Ровно 1983, c. 16.
- ⁶² Powstał na Rusi w początkach XV wieku, prawdopodobnie został napisany w Pskowie, ale stanowił kopię niezachowanego zwodu południowo-ruskiego z końca XIII wieku.
- ⁶³ П.А. Рычко, *Дорогами южной Ровеницины, Москва „Искусство” 1989 г.*, c. 16.
- ⁶⁴ Karaimi (hebr. קראים = karaim = czytający), mniejszość etniczna pochodzenia tureckiego, wyznająca karaimizm – religię wywodzącą się z judaizmu o wspólnych związkach z islamem i chrześcijaństwem.
- ⁶⁵ G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie Zachodniej cz. I Wołyń*, Pruszków 2005, s. 237.

- ⁶⁶ П.А. Рычков, *Дорогами Южной Ровеничины...*, dz. cyt., c. 74.
- ⁶⁷ Z *Kroniki parafialnej w Lubomlu* [w:] M. Dębowska, Kościół w Lubomlu, „Wołanie z Wołynia”, Biały Dunajec–Ostróg 218, s. 24.
- ⁶⁸ I. Schiper, *Studia nad stosunkami gospodarczymi Żydów w Polsce podczas średniowiecza*, Lwów 1911 s. 154.
- ⁶⁹ G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie Zachodniej...*, dz. cyt., s. 412.
- ⁷⁰ J. Dunin-Karwicki, *Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości*. Opowiadania historyczne, „Wołanie z Wołynia” Biały Dunajec–Ostróg 2017, s. 8.
- ⁷¹ Н.И. Теодорович, *Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии*, т. 2 Почаев 1889, c. 641.
- ⁷² T. Kempa, *W cieniu polsko-litewskiego sporu. Rola Rusinów w zawarciu unii 1569 roku* [w:] „Mówią wieki”. Numer specjalny 2/2019, s. 101.
- ⁷³ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik po Wołyniu*, Łuck 1929, s. 37.
- ⁷⁴ Tamże, s. 104.
- ⁷⁵ J. Dunin-Karwicki, *Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości...*, dz. cyt. s. 55.
- ⁷⁶ Biblia Ostrogska, *Wikipedia – wolna encyklopedia*, wgląd wrzesień 2019.
- ⁷⁷ П.А. Рычков, *Дорогами Южной Ровеничины...*, dz. cyt. c. 37.
- ⁷⁸ Г.Я. Сергієнко, В.А. Смолій, *Історія України (з найдавніших часів до кінця XVIII століття)*. Навчальний посібник для 7–8 класів середньої школи, Київ „Освіта” 1993, c. 99.
- ⁷⁹ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt., s. 225.
- ⁸⁰ Łuck, *katolicka stolica Wołynia*, *Kresy4.pl* wgląd wrzesień 2019.
- ⁸¹ Drugie Bractwo pod nazwą bractwo Trójcy Przenajświętszej zostało fundowane w 1753 roku przez Jana Peretyatkowicza, wg T. J. Stecki, *Miasto Równe: kartki z kroniki Wołynia*, Warszawa 1880, s. 44.
- ⁸² T. J. Stecki, *Miasto Równe: kartki z kroniki Wołynia*, Warszawa 1880, s. 46, pdf wgląd luty 2020.
- ⁸³ A. Olich, *W Horochowie będzie nowy kościół* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині” Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej nr 5 (150) – B Rok 25 Wrzesień–Październik 2019, s. 52.
- ⁸⁴ Samuel Eidsels, *Wikipedia, wolna encyklopedia*, wgląd grudzień 2019.
- ⁸⁵ П.А. Рычков, *Дорогами Южной Ровеничины...*, dz. cyt. c. 64.
- ⁸⁶ Tamże, s. 38.
- ⁸⁷ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt., s. 38–39.
- ⁸⁸ N.G. Krikun, *Naselenie Pravoberezhnoj Ukrainy v 1789 r.* [w:] „Problemy istoričeskoj demografii SSSR”, Tallin 1977, s. 94–102.
- ⁸⁹ П.А. Рычков, *Дорогами Южной Ровеничины...*, dz. cyt., c. 38.
- ⁹⁰ G. Rąkowski, *Przewodnik Po Ukrainie Zachodnie...*, dz. cyt., s. 211.
- ⁹¹ J. Długosz, *Rachunki kapeli nadwornej księcia Władysława Dominika Ostrogskiego w latach 1635–1642* [w:] „Muzyka” 1968, Nr 1, s. 73, 79.
- ⁹² M. Horn, *Żydowskie bractwa rzemieślnicze na ziemiach polskich, litewskich, białoruskich i ukraińskich w latach 1613–1850*, Warszawa 1998, s. 39.
- ⁹³ A. Soczyński, *Od Wielkiej Hłuszy po Hnilno* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині” nr 1 (143) – B Rok 25 Styczeń – Luty 2017, s. 45.
- ⁹⁴ G. Rąkowski, *Przewodnik...*, dz. cyt., s. 41.
- ⁹⁵ J. Długosz, *Rachunki kapeli nadwornej księcia Władysława Dominika Ostrogskiego w latach 1635–1642* [w:] „Muzyka” 1968 Nr 1, s. 73–79.
- ⁹⁶ M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. I. 1714–1757, Warszawa 1986, s. 433.
- ⁹⁷ П.А. Рычков, *Дорогами Южной Ровеничины...*, dz. cyt. c. 53.
- ⁹⁸ M. Horn, *Żydowskie bractwa rzemieślnicze...*, dz. cyt. 110.
- ⁹⁹ T. J. Stecki, *Miasto Równe: kartki z kroniki Wołynia*, Warszawa 1880, s. 46, pdf wgląd luty 2020.
- ¹⁰⁰ Z. Guldón, N. Krikun, *Przyczynek do krytyki spisów ludności żydowskiej z końca XVIII wieku*, [w:] „Studia Źródłoznawcze” t.23, 1978, s. 155.
- ¹⁰¹ T. J. Stecki, *Miasto Równe...*, dz. cyt. s. 25.
- ¹⁰² M. Horn, *Żydowskie bractwa rzemieślnicze...*, dz. cyt., s. 67.
- ¹⁰³ R. Frączek, *Pików – rękopis znaleziony w Saragossie* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині” Nr 4 (149) – B Rok 25 Lipiec–Sierpień 2019, s. 41.
- ¹⁰⁴ J. Majka, *Przewodnik po Kresach. Ukraina, Białoruś, Litwa*, Kraków 2014, s. 138.
- ¹⁰⁵ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt., s. 246.
- ¹⁰⁶ A. Ratna, *Dubno liczy na turystów z Polski* [w:] „Kurier Galicyjski” 12–25 lutego 2013 Nr 3 (175), s. 12.

- ¹⁰⁷ Ch. Shmeruk, *Historia literatury jidysz*, Ossolineum 1992, s. 53.
- ¹⁰⁸ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt., s. 296.
- ¹⁰⁹ M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. I. 1714–1757, Warszawa 1986, s. 882 przypis 6 do rozdz. III.
- ¹¹⁰ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt., s. 171.
- ¹¹¹ П.А. Рычков, *Дорогами Южной Ровеничины...*, dz. cyt. c. 35.
- ¹¹² J. Dunin-Karwicki, *Zamglonej i niedawno minionej przeszłości*, „Wołanie z Wołynia”, Biały Dunajec–Ostróg 2017, s. 70.
- ¹¹³ Y. Petrovsky-Shtern, *Sztetl. Rozkwit i upadek żydowskich miasteczek na Kresach Wschodnich*, Kraków 2014, s. 35.
- ¹¹⁴ O Tajkurach pisał także Władysław Milczarek w zbiorze opowiadań *Krasnogóry*, Warszawa 1980.
- ¹¹⁵ K.R. Prokop, *Cyryl Lubowidzki* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 3 (124) – B Rok 21 Maj–Czerwiec 2015, s. 46–48.
- ¹¹⁶ J.I. Kraszewski, *Wieczory wołyńskie*, Biały Dunajec–Ostróg 2015, s. 50, przypis 1.; publikacja oparta na I wydaniu Lwów 1859.
- ¹¹⁷ T.J. Stecki, *Miasto Równe: kartki z kroniki Wołynia*, Warszawa 1880, s. 36, pdf wgląd luty 2020.
- ¹¹⁸ J. Dunin-Karwicki, *Z zamglonej...*, dz. cyt., s. 79.
- ¹¹⁹ *Wołyn i jego mieszkańcy w r. 1863. Krótkie opisanie guberni Wołyńskiej pod względem jeograficznym i statystycznym przez F[ortunata] [N]owickiego*, Drezno. Druk i nakład J. I. Kraszewskiego 1870, s. 110–111.
- ¹²⁰ Tamże, s. 57.
- ¹²¹ Tamże, s. 28–29.
- ¹²² *Wołyn i jego mieszkańcy...*, dz. cyt., s. 24.
- ¹²³ J. Dunin-Karwicki, *Z zamglonej...*, dz. cyt. s. 114.
- ¹²⁴ Józef Dunin Karwicki poza zarządzaniem majątkiem Mizocz i działalnością społeczną także dużo pisał. Jego prace to: *Szkice obyczajowe i historyczne* (Warszawa 1891), *Wędrowki od źródeł do ujścia Horynia* (Kraków 1891), *Jak to in illo temporae bywało. Kartka z drugiej połowy XVIII w. wyjęta z papierów familijnych domu Duninów-Karwickich* (Kraków 1896), *Wspomnienia Wołyniaka* (Lwów 1897), *Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości* (Warszawa 1901).
- ¹²⁵ J. Klucińska, *Wspomnienie o Józefie Dunin Karwickim w 110 rocznicę jego śmierci* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 6 (151) – B Rok 26 Listopad–Grudzień 2019, s. 42–44.
- ¹²⁶ Napoleon Orda, ur. 26 kwietnia 1883 roku w Worocewiczach, malarz, pianista i kompozytor. Wykonał ponad tysiąc akwarel i rysunków przedstawiających zabytkowe miejsca na ziemiach polskich. Prace Napoleona Ordy powstawały w latach 1872–1880. Zmarł 11 lutego 1807 roku w Warszawie.
- ¹²⁷ M. Olbromski, *Prastara kresowa linia kolejowa* [w:] „Kurier Galicyjski” 16–29 października 2019 Nr 19 (335), s. 14–15.
- ¹²⁸ M. Olbromski, *Prastara kresowa linia kolejowa* [w:] „Kurier Galicyjski” 16–29 października 2019 Nr 19 (335), s. 14–15.
- ¹²⁹ M. Olbromski, *Prastara kresowa linia kolejowa* [w:] „Kurier Galicyjski” 16–29 października 2019 Nr 19 (335), s. 14–15.
- ¹³⁰ G. Rąkowski, *Przewodnik...*, dz. cyt. s. 386.
- ¹³¹ Perec Markisz – *Wikipedia, wolna encyklopedia*, wgląd styczeń 2020; Ch. Shmeruk, *Historia literatury jidysz*. Zarys, Ossolineum 1992, s. 90.
- ¹³² *Pamiętna Książka Wołyńskiej Guberni 1907 r.*, Część IV, s. 5
- ¹³³ *Calendar Liturgicum Diocesis Luceoriensis et Żytomiriensis*, Anno Domini 1898, pag. 52.
- ¹³⁴ J. Kraszyński, *Measef*, dok. 1, cz. 2, Petersburg 1902, s. 286–290.
- ¹³⁵ *Łuck. Przewodnik po mieście*, wyd. w języku polskim przy wsparciu Konsula Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku (brak roku wydania), s. 13.
- ¹³⁶ Poleszucy, grupa etniczna, która zamieszkiwała głównie bagna Polesia (obecnie zamieszkują na terenie Polski, Białorusi i Ukrainy). Poleszucy posługują się dialektem mieszanym języka ukraińskiego, białoruskiego i polskiego.
- ¹³⁷ Л. Мерзвинська, *Колодяжне – колиська Лесиного Таланту*. Путівник, Ковель 2011, с. 25.
- ¹³⁸ O działalności placówki Menachem Gelechter napisał pracę *Ha-Gimnasja ha iwrit „Tarbut” be-Rowno* (Gimnazjum hebrajskie „Tarbutu” w Równem) wydaną nakładem Komitetu Absolwentów Gimnazjum, Jerozolima 5733 (1973).
- ¹³⁹ A. Oz, *Opowieść i miłości i mroku. Autobiografia*, Warszawa 2005, s. 179.
- ¹⁴⁰ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt. s. 265–266.
- ¹⁴¹ Akta zespołów Legiony Polskie i Polski Korpus Posiłkowy oraz Wojskowego Biura Historycznego w Centralnym Archiwum Wojskowym, sygn. I.341.1.403, k. nlb., Wykaz strat z podziałem na oficerów

- i szeregowych według kampanii, w której polegli, i rodzaju śmierci.
- ¹⁴² Akcja Kulturalno-Oświatowa PMS w Łucku od 1917 roku. Zarys historyczny z okazji 10-lecia Szkoły Handlowej i Bursy, Łuck, Koło Okręgowe PMS 1931, s. 5.
- ¹⁴³ W. Mędrzecki, *Polacy i ich Wołyń 1921-1939* [w:] „Niepodległość i Pamięć” Nr 27/ 2008, s. 128, pdf, wgląd grudzień 2019.
- ¹⁴⁴ J. Stobniak-Smogorzewska, *Osadnictwo na Wołyniu 1921-1940* [w:] „Niepodległość i Pamięć” Nr 15/1 (27) [1], 2008, s. 153, pdf, wgląd grudzień 2019.
- ¹⁴⁵ Nazwą Rusini określano dawnych mieszkańców Rusi, stosowano ją także na określenie ludności prawosławnej oraz w odniesieniu do Ukraińców. Nazwa Ukraińcy pojawiła się dopiero w pocz. XIX wieku.
- ¹⁴⁶ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt., s. 26.
- ¹⁴⁷ *Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki Zawodowe. Województwo wołyńskie*, Warszawa 1926 nakładem Głównego Urzędu Statystycznego.
- ¹⁴⁸ *Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1923*, Warszawa 1924, s. 40.
- ¹⁴⁹ W.S. Kobylarz, *Osadnictwo wojskowe na Kresach II Rzeczypospolitej – w 75 rocznicę deportacji na Sybir* [w:] „Echo Polesia. Kwartalnik Polaków na Polesiu” Nr 1 (45) 2015, s. 12.
- ¹⁵⁰ M. Dębowska, S. Augustynek, *Misje Jezuitów na Wołyniu 1928–1939*, „Wołanie z Wołynia” Biały Dunajec–Ostróg 2019, s. 5 przypis 57.
- ¹⁵¹ A. Richter, Poślańcy. *Osadnictwo wojskowe na Kresach 1920–1924* [w:] „Karta” Nr 101 Jesień 2019, s. 15.
- ¹⁵² A. Kołakowska, *Na straży granic i honoru* [w:] „Biuletyn IPN” Nr 11 (168) listopad 2019, s. 3, 8, 11.
- ¹⁵³ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt. s. 217.
- ¹⁵⁴ J. Stobniak-Smogorzewska, *Osadnictwo na Wołyniu 1921-1940* [w:] „Niepodległość i Pamięć” Nr 15/1 (27) [1], 2008, s. 164, pdf, wgląd grudzień 2019.
- ¹⁵⁵ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt. s. 221.
- ¹⁵⁶ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt., s. 119.
- ¹⁵⁷ W. Piasecki, *Łuccy urzędnicy i architekci polskiego pochodzenia...*, dz. cyt.
- ¹⁵⁸ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt., s. 100.
- ¹⁵⁹ A. Richter, Pacyfikowani. *Represje wobec Ukraińców w Galicji Wschodniej (1930)* [w:] „Karta” Nr 101 Jesień 2019, s. 16.
- ¹⁶⁰ Bł. ks. W. Bukowiński, *Na pograniczu dwóch światów*. *Publicystyka 1936–1939*, Biały Dunajec–Ostróg 2016, s. 37, przypis 14.
- ¹⁶¹ W. Ormicki, *Z geografii gospodarczej Wołynia* [w:] „Rocznik Wołyński”, t. I, Równe 1930, s. 12.
- ¹⁶² M. Dębowska, *Kapituła kolegiacka w Ołyce 1919–1940*. Materiały, Kraków 2017, s. 104–105.
- ¹⁶³ Bł. ks. W. Bukowiński, *Na pograniczu dwóch światów...*, dz. cyt., s. 113, przypis 96.
- ¹⁶⁴ *Polska Macierz Szkolna na Wołyniu*, Wydawnictwo Wołyńskiego Zarządu Wojewódzkiego PSM, Równe 1938, s. 9.
- ¹⁶⁵ J. Bonkowicz-Sittauer, *Osadnictwo wojskowe*, [w:] „Rocznik Wołyński”, t. III, s. 517.
- ¹⁶⁶ Największe miasta na Wołyniu wg spisu ludności z dnia 9 grudnia 1931 roku, DAPO (Derżawnyj Archiw Riwnenskoj Oblasti) Państwowe Archiwum Obwodu Rówieńskiego, udostępniła Людмила Леонова dnia 18 grudnia 2019 roku.
- ¹⁶⁷ *Polska Macierz Szkolna na Wołyniu...*, dz. cyt. s. 25.
- ¹⁶⁸ R.M. Klisowski, *Ślady działalności harcistrza ks. Józefa Kuczyńskiego i grona jego znajomych*, cz. I [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині” Nr 6 (133) – B Rok 25 Listopad–Grudzień 2016, s. 11–12.
- ¹⁶⁹ M. Dębowska, S. Augustynek, *Misje Jezuitów na Wołyniu 1928–1939*, „Wołanie z Wołynia” Biały Dunajec–Ostróg 2019, s. 127, przypis. 98.
- ¹⁷⁰ U. Oettingen, *O cmentarzach legionowych na Wołyniu* [w:] „Przegląd Historyczno-Wojskowy.” 14(65)/3 (245) 2013 (recenzja pracy Adama Rafała Kaczyńskiego, *Cmentarze legionowe na Wołyniu*, Warszawa 2011), s.169 pdf wgląd listopad 2019.
- ¹⁷¹ Związek Osadników Wojskowych, *Sprawozdanie z działalności za okres od 1 października 1935 r. do 30 listopada 1937*, Warszawa 1937, s. 44.
- ¹⁷² Bł. ks. W. Bukowiński, *Na pograniczu dwóch światów...*, dz. cyt., s. 102, przypis 90.
- ¹⁷³ Derżawnyj Archiw Wołyńskiej Oblasti w Łucku (DAWO), f. 70, op. 1, sp. 362, a. 2–3, 7–9, *Sprawozdania wychowawcze klasy II b i V a za rok szkolny 1932/1933*; sp. 405, a. 24–25, *Księga zarządzeń dyrekcji do młodzieży, z roku szkolnego 1934/1935*; *Odezwa Komitetu „Polskiej Góry”*.
- ¹⁷⁴ J. Wieliczka-Szarkowa, *Czarna Księga Kresów*, Kraków 2011, s. 191, 194.
- ¹⁷⁵ J. Stobniak-Smogorzewska, *Osadnictwo na Wołyniu 1921-1940* [w:] „Niepodległość i Pamięć” Nr 15/1 (27) [1], 2008, s. 164, pdf, wgląd grudzień 2019.

- ¹⁷⁶ *Wołyń w liczbach*, Łuck 1939, s. 11.
- ¹⁷⁷ W. Mędrzecki, *Polacy i ich Wołyń 1921-1939* [w:] „Niepodległość i Pamięć” Nr 15/1 (27) [1], 2008, W. Mędrzecki, *Polacy i ich Wołyń 1921-1939* [w:] „Niepodległość i Pamięć” Nr 15/1 (27) [1], 2008, s. 148.
- ¹⁷⁸ Bł. ks. W. Bukowiński, *Na pograniczu dwóch światów...*, dz. cyt., s. 204, przypis. 147.
- ¹⁷⁹ R.M. Klisowski, *Ślady działalności harcmistrza ks. Józefa Kuczyńskiego...*, dz. cyt., s. 11–12.
- ¹⁸⁰ Ks. W. Bukowiński, *Popieramy budowę szkół powszechnych na Wołyniu*, „Życie Katolickie” Nr 40 z dnia 4 października 1936 r., s. 628.
- ¹⁸¹ *Polska Macierz Szkolna na Wołyniu...*, dz. cyt., s. 54.
- ¹⁸² G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie...*, dz. cyt., s. 122.
- ¹⁸³ M. Romer, Krzemieniec – *Miasto Ireny Sandeckiej. Juliusza Słowackiego* ?.. Też [w:] *Kurier Galicyjski* Nr 12 (64) z 30 czerwca 2008, s. 20–21.
- ¹⁸⁴ Relacja Stanisława Tylusa SAC z dnia 29 marca 2020 r.
- ¹⁸⁵ Relacja ks. Vitolda-Yosifa Kovaliva z dnia 29 marca 2020 roku.
- ¹⁸⁶ *Polska Macierz Szkolna na Wołyniu...*, dz. cyt., s. 20.
- ¹⁸⁷ Bł. ks. W. Bukowiński, *Na pograniczu dwóch światów...*, dz. cyt., s. 28, przypis 171.
- ¹⁸⁸ *Kronika z Wołynia* [w:] „Życie Katolickie” Nr 6 z dn. 7 lutego 1937.
- ¹⁸⁹ *Polska Macierz Szkolna na Wołyniu...*, dz. cyt., s. 23.
- ¹⁹⁰ *Polska Macierz Szkolna na Wołyniu...*, dz. cyt. s. 35.
- ¹⁹¹ Ks. W. Bukowiński, *Tam, gdzie robotnicy dają dobry przykład* [w:] „Życie Katolickie” Nr 29 z dnia 17 lipca 1938, s. 457.
- ¹⁹² *Polska Macierz Szkolna na Wołyniu...*, dz. cyt., s. 48.
- ¹⁹³ T. Marcinkowski, *Skarby pamięci* [w:] „Kurier Galicyjski” 26 marca – 15 kwietnia 013 Nr 6 (178), s. 7.
- ¹⁹⁴ M. Sebastiana (Julia) Moskwa SOB, *Zgromadzenie Sióstr Opatrzności Bożej* [w:] *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*, red. ks. Z. Zieliński, Katowice 1992, s. 431.
- ¹⁹⁵ Bł. ks. W. Bukowiński, *Na pograniczu dwóch światów...*, dz. cyt., s. 221, przypis 166.
- ¹⁹⁶ Ks. bp W. Urban, *Archidiecezja lwowska* [w:] *Życie religijne w Polsce...* dz. cyt., s. 497.
- ¹⁹⁷ <https://kresy24.pl/osadnicy-wojskowi-na-wolynii/>, wgląd styczeń 2020.
- ¹⁹⁸ Ks. bp W. Urban, *Archidiecezja lwowska* [w:] *Życie religijne w Polsce...*, dz. cyt. s.135
- ¹⁹⁹ L. Popek, Biskup Adolf Piotr Szelażek. *Pasterze diecezji łuckiej* [w:] „Ład” 1990, Nr 9.
- ²⁰⁰ G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie...*, dz. cyt. s. 282.
- ²⁰¹ Ks. bp W. Urban, *Archidiecezja lwowska* [w:] *Życie religijne w Polsce...* dz. cyt., s. 438.
- ²⁰² M. Sebastiana (Julia) Moskwa SOB, *Zgromadzenie Sióstr Opatrzności Bożej...*, dz. cyt. s. 431.
- ²⁰³ J. Wieliczka-Szarkowa, *Czarna Księga Kresów*, Kraków 2011, s. 235.
- ²⁰⁴ Ks. bp W. Urban, *Archidiecezja lwowska* [w:] *Życie religijne w Polsce...*, dz. cyt. s. 151.
- ²⁰⁵ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka 1942-1960*, Warszawa 2006, s. 165.
- ²⁰⁶ G. Motyka, *Wołyń ,43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna*, Kraków 2016, s. 47
- ²⁰⁷ *Modlitwa w Janowej Dolinie* (przedruk z Polskiej Agencji Prasowej), „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині” Nr 4 (137) – B rok 23 Lipiec–Sierpień 2017, s. 5. Wg Kresowej Księgi Sprawiedliwych 1939–1945. O Ukraińcach ratujących Polaków podanych eksterminacji przez OUN i UPA, autorstwa R. Niedzielki, wyd. Instytut Pamięci Narodowej (2007) Ukraińcy uratowali 2527 Polaków. Za udzielenie tej pomocy zginęło 384 Ukraińców.
- ²⁰⁸ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka 1942-1960*, Warszawa 2006, s.118–119.
- ²⁰⁹ O działalności głównego inicjatora rzezi wołyńskiej historyk Grzegorz Motyka pisze w książce *Cień Kłyma Sawura. Polsko-ukraiński konflikt pamięci* (2013).
- ²¹⁰ A. Zitek, *Czeska mniejszość na Wołyniu w latach okupacji niemieckiej (1941–1944)* [w:] „Pamięć i Sprawiedliwość” Nr 2 (32) 2018, s. 505, pdf, wgląd grudnia 2019.
- ²¹¹ Tamże, s. 506.
- ²¹² Ks. bp W. Urban, *Archidiecezja lwowska...*, [w:] *Życie religijne w Polsce...*, dz. cyt. s. 116.
- ²¹³ J. Majka, *Przewodnik po Kresach. Ukraina, Białoruś, Litwa*, Kraków 2014, s. 133.
- ²¹⁴ G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie Zachodniej...*, dz. cyt. s. 252.
- ²¹⁵ F. Trusiewicz, *Placówka samoobrony Polaków Przebraże* [w:] *Hawrylko, Biały Dunajec–Ostróg* 2017, s. 141–195.
- ²¹⁶ M. Fijałka, *27. Wołyńska Dywizja Piechoty AK*, Warszawa 1986, s. 61.

- ²¹⁷ Ks. J. Grocholski, *Niezwykła podróż na Studium Teologii* [w:] *Wspomnienia wojenne kapelanów wojskowych 1939–1945*, red. ks. płk. J. Humieński, Warszawa 1974, s. 97.
- ²¹⁸ Z. Drela, *Wspomnienia z Różyna* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej, Nr 3 (118) – B Rok 20 Maj–Czerwiec 2014, s. 18.
- ²¹⁹ G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie Zachodniej...*, dz. cyt., s. 270.
- ²²⁰ Serafin Kaszuba, Wikipedia – *wolna encyklopedia*, wgląd styczeń 2020
- ²²¹ Obecne rozmieszczenie klasztorów znajdzie Czytelnik w *Przewodniku po Ukrainie Zachodniej cz. I Wyłoń*, Grzegorza Rąkowskiego, Pruszków 2005.
- ²²² G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie Zachodniej...* dz. cyt, s. 144.
- ²²³ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik po Wołyniu*, Łuck 1929; J. Dunin Karwicki, *Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości. Opowiadania historyczne*, „Wołanie z Wołynia” Biały Dunajec–Ostróg 2017, s. 36–37.
- ²²⁴ В. Данилічева, *До історії репатріації етнічних Німців із Волині у 1939–1940* pp. [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 6 (151) – B Rok 26 Listopad–Grudzień 2019, s. 39–41.
- ²²⁵ G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie Zachodniej...*, dz. cyt. s. 9.
- ²²⁶ A. Zitek, *Czeska mniejszość na Wołyniu w latach okupacji niemieckiej (1941–1944)* [w:] „Pamięć i Sprawiedliwość” Nr 2 (32) 2018, s. 502–503, pdf wgląd grudzień 2019.
- ²²⁷ Związek Osadników Wojskowych na Kresach Wschodnich, którzy osiedlili się tam na mocy ustawy o nadaniu ziemi żołnierzom Wojska Polskiego z dnia 17 grudnia 1920 roku, tytułem wynagrodzenia za udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Ustawa weszła w życie 12 stycznia 1921 roku.
- ²²⁸ U. Oettingen, *O cmentarzach legionowych na Wołyniu* [w:] „Przegląd Historyczno-Wojskowy 14 (65)/3 (245) 2013 (recenzja pracy Adama Rafała Kaczyńskiego, *Cmentarze legionowe na Wołyniu*, Warszawa 2011), s. 171, pdf wgląd listopad 2019.
- ²²⁹ Szymon Konopacki, *Wikipedia – wolna encyklopedia*. Wgląd grudzień 2019 r.
- ²³⁰ A. Kołakowska, *Na straży granic i honoru* [w:] „Biuletyn IPN. Pismo o najnowszej historii Polski” NR 11 (168) listopad 2019, s. 6–7.
- ²³¹ Wiersz został opublikowany na łamach „Życia Katolickiego” Nr 40 z dnia 4 października 1936 roku. Znalazł się także w tomiku wierszy poety *Wołyn Bogaty. Wiersze*, opublikowanym przez Ośrodek „Wołanie z Wołynia” w 2019 roku z przedmową Marii Kalas, s. 39.
- ²³² M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt. s. 89.
- ²³³ G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie Zachodniej...*, dz. cyt. s. 379
- ²³⁴ M. Dębowska, S. Augustynek, *Misje Jezuitów na Wołyniu* „Wołanie z Wołynia”, Biały Dunajec – Ostróg, 2019, s. 75, przypis 131, s. 76, przypis 134, s. 81, przypis 9, s. 130, przypis 101, s. 78, przypis 31, s. 108, przypis 50, s. 127, przypis 87, s. 121, przypis 88, s. 144, przypis 118, s. 143, przypis 116, s. 142, przypis 114, s. 89, przypis 25, s. 96, przypis 36, s. 97, przypis 38, s. 108, przypis 63, s. 88, przypis 24, s. 145, przypis 119, s. 68, przypisy 118, 119, 120.
- ²³⁵ J. I. Kraszewski, *Wieczory Wołyńskie*, „Wołanie z Wołynia” Biały Dunajec – Ostróg 2015, s. 125, przypis. 4.
- ²³⁶ Władysław Bukowiński, *Wikipedia – wolna encyklopedia*, wgląd luty 2020 r.
- ²³⁷ bl. ks. W. Bukowiński, *Na pograniczu dwóch światów. Publicystyka 1936–1939*, Biały Dunajec – Ostróg 2016, s. 212, przypis. 155.
- ²³⁸ Parafia w Potasznii została utworzona w 1924 roku.
- ²³⁹ M. Dębowska, S. Augustynek, *Misje Jezuitów...*, dz. cyt. s. 83, przypis 10, s. 122, przypis 89, s. 132, przypis 104, s. 109, przypis 65, s. 67, przypis. 117, s. 66, przypis. 115, s. 69, przypis 121, s. 69, przypis 121, s. 134, przypis 105, s. 109, przypis 64, s. 108, przypis 61–62, s. 113, przypis 71, s. 116, przypis 82, s. 117, przypis 84–85, s. 115, przypis 78, s. 108, przypis 58, s. 86, przypis 21, s. 95, przypis 35,
- ²⁴⁰ M. Baliński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*, 1885, t. II, s. 845.
- ²⁴¹ ks. W. J. Śp. ks. prałat Aleksander Pierzchała proboszcz parafii Obryte [w:] „Miesięcznik Pastorski (Płock) Nr 8–9 1964, s. 213–214.
- ²⁴² M. Dębowska, S. Augustynek, *Misje Jezuitów...*, dz. cyt., s. 114, przypis 73, s. 90, przypis 29, s. 89, przypis 41, s. 91, przypis 31, s. 108, przypis 57, 64, s. 112, przypis 68, s. 121, przypis. 69, s. 100, przypis 44, s. 93, przypis 32. s. 116, przypis 67, s. 135, przypis 107, s. 120, przypis 87, s. 116, przypis 80,
- ²⁴³ L. Popek, *Diecezja łucka* (Aneks 2) [w:] *Życie religijne pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*, red. ks. Z. Zieliński, Katowice 1992, s. 501.
- ²⁴⁴ L. Popek, Biskup Adolf Piotr Szelażek. *Pasterze diecezji łuckiej* [w:] „Ład” 1990, Nr 9.

- ²⁴⁵ M. Dębowska, S. Augustynek, *Misje Jezuitów...*, dz. cyt., s. 128, przypis 99, s. 114, przypis 76, s. 135, przypis 107, s. 107, przypis 56.
- ²⁴⁶ M. Dębowska, S. Augustynek, *Misje Jezuitów...*, dz. cyt. s. 101, przypis 48.
- ²⁴⁷ G. Rakowski, *Przewodnik po Ukrainie...*, dz. cyt., s. 128
- ²⁴⁸ Zamek w Ostrogu – *Wikipedia wolna encyklopedia*, wgląd wrzesień 2019 r.
- ²⁴⁹ Zainteresowanych tą problematyką odsyłam do *Przewodnika Ilustrowanego po Wołyniu* Mieczysława Orłowicza, Łuck 1929, s. 56–61.
- ²⁵⁰ A. Cała, H. Datner-Śpiewak, *Dzieje Żydów w Polsce 1944–1968*. Teksty źródłowe, Warszawa 1997, s. 125 przypis 27.
- ²⁵¹ П. А. Рычков, *Дорогами Южной Ровеницины*, Москва „Искусство” 1989 г., c. 30.
- ²⁵² G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie Zachodniej...*, dz. cyt. s. 380.
- ²⁵³ S. Orgelbrand, *Encyklopedia Powszechna*, Warszawa 1901, t. IX, s. 4 11.
- ²⁵⁴ Государственная Публичная Библиотека им. Е. Салтыкова Щедрина (Петербург), отдел рукописей и редких книг, ф. 608, № 113, л. 3.
- ²⁵⁵ А.П. Рычков, *Дорогами южной Ровеницины...*, dz. cyt. c. 17.
- ²⁵⁶ T. Marcinkowski, *Skarby pamięci*, „Kurier Galicyjski” 6 marca – 15 kwietnia 013 Nr 6 (178), s. 26.
- ²⁵⁷ G. Rączyński, *Przewodnik po Ukrainie...*, s. 27.
- ²⁵⁸ П. А. Рычков, *Дорогами Южной Ровеницины...*, dz. cyt., c. 30
- ²⁵⁹ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt., s. 240.
- ²⁶⁰ W. Piasecki, *Łucy urzędnicy i architekci polskiego pochodzenia...*, dz. cyt.
- ²⁶¹ Jan Fitzke jest autorem prac: *Badania archeologiczne w Gródku pow. Łuck*, Warszawa 1938; *Stanowiska kultury wstęgowej na Wołyniu* [w:] „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, Kraków 1938, t. 43 Nr 1.; *Luboml przedbistoryczny* [w:] „Ziemia Wołyńska”, Łuck 1938 Nr 8–9.
- ²⁶² W. Skibiński, *Lata wołyńskie Józefa Ignacego Kraszewskiego* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 1 (122) – B Rok 21 Styczeń–Luty 2015, s. 23
- ²⁶³ T.J. Stecki, *Miasto Równe: kartki z kroniki Wołynia*, Warszawa 1880, s. 3.
- ²⁶⁴ П. А. Рычков, *Дорогами Южной Ровеницины...*, dz. cyt., c. 49.
- ²⁶⁵ Tekst opracowany na podst. fotografii nagrobków udostępnionych przez uczestniczki „Wołyńskiego Rajdu Motocyklowego”, październik 2019, Mirosławę i Teresę Stybel.
- ²⁶⁶ G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie Zachodniej...* dz. cyt., 252.
- ²⁶⁷ Г. Я. Сергієнко, В. А. Смолій, *Історія України (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Навчальний посібник для 7–8 класів середньої школи*, Київ „Освіта” 1993, c. 83.
- ²⁶⁸ Osada Krechowicka – Wołyń, wołyn.frechost>krechowiecka – 08, – wgląd październik 2019.
- ²⁶⁹ Bł. ks. W. Bukowiński, *Na pograniczu dwóch światów...*, dz. cyt., s. 52, przypis 32.
- ²⁷⁰ J. Stobniak-Smogorzewska, *Osadnictwo na Wołyniu 1921–1940* [w:] „Niepodległość i Pamięć” Nr 15/1 (27) [1], 2008, s. 171, 173, pdf, wgląd grudzień 2019.
- ²⁷¹ J. Bonkowicz-Sittauer, *Osadnictwo wojskowe*, [w:] „Rocznik Wołyński”, t. III, s. 517.
- ²⁷² M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik po Wołyniu*, Łuck 1929, s. 7
- ²⁷³ Dziennik Praw Państwa Polskiego 1919, nr 61, poz. 363.
- ²⁷⁴ O. Razyhrayev, *Organizacja Komendy Wojewódzkiej oraz Komend Powiatowych Policji Państwowej w województwie wołyńskim w latach 1921–1939* [w:] *Rocznik Europejskiego Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów* 2010, t. 6, s. 78–93.
- ²⁷⁵ O. Razyhrayev, *Działalność oraz organizacja Wydziału IV-D oraz Służby Informacyjnej na Wołyniu w latach 1920–1924* [w:] „Rocznik Europejskiego Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów” 2009, t. 4/5, s. 346–356; O. Razyhrayev, *Policja Polityczna w województwie wołyńskim w latach 1924–1926* [w:] „Na straży ładu i bezpieczeństwa. Formacje milicyjno – policyjne ziem polskich od czasów najdawniejszych od współczesności”, red. A. Duszyk, K. Latawiec, Radom 2009, s. 147–161.
- ²⁷⁶ E. Siemaszko, *Wielkanoc 1943 R. na Wołyniu*, „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”, Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 2 (111) – B Rok 19 Marzec–Kwiecień 2013, s. 23.
- ²⁷⁷ J. Busz, *O dialogu w sprawie wołyńskiej*, „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”, dz. cyt., Nr 2 (111) – B Rok 19 Marzec–Kwiecień 2013, s. 38.
- ²⁷⁸ M. Łysiak, *Hurby – bestialska zbrodnia* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”, dz. cyt. Nr 4 (149) – B Rok 25 lipiec–sierpień 2019, s. 10.

- ²⁷⁹ A. Kaźmierska, *1341 Sprawiedliwych* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”, dz. cyt., Nr 6 (115) – B Rok 20 Listopad–Grudzień 2013, s. 13–14.
- ²⁸⁰ PAP (Polska Agencja Prasowa), *Modlitwa w Janowej Dolinie* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”, dz. cyt., Nr 4 (137) – B Rok 23 Lipiec–Sierpień 2017, s. 3–5.
- ²⁸¹ Tamże.
- ²⁸² F. Trusiewicz, *Hawryłko*, „Wołanie z Wołynia” Biały Dunajec–Ostróg 2017, s. 144.
- ²⁸³ Tamże, s. 144.
- ²⁸⁴ Tamże, s. 123.
- ²⁸⁵ K. Pastuszek, *Wspomnienia z lat chłopięcych* [w:] F. Trusiewicz, *Hawryłko*, „Wołanie z Wołynia” Biały Dunajec–Ostróg 2017, s. 228.
- ²⁸⁶ F. Trusiewicz, *Hawryłko*, „Wołanie z Wołynia” Biały Dunajec–Ostróg 2017, s. 202.
- ²⁸⁷ K. Szalata, *Sesja Szkoły Katedralnej U[niwersytetu] O[otwartego] U[niwersytetu] K[ardynała] S[tefana] W[yszyńskiego]* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”, dz. cyt. Nr 4 (131) – B Rok 22 Lipiec–Sierpień 2016, s. 7–9.
- ²⁸⁸ W. Romanowski, *Kainowe dni*, dz. cyt., s. 73–78, 116–117.
- ²⁸⁹ W. Romanowski, *Kainowe Dni*, Ośrodek „Wołanie z Wołynia” Biały Dunajec–Ostróg 2016, s. 91, 98.
- ²⁹⁰ Zabójstwa dokonali: Iwan Kłymowiec (policjant ukraińskiej policji pomocniczej w służbie niemieckiej), Stepan Zahovskij, Pawło Bojkowicz, N. N. Salamacha (brał udział w mordowaniu Żydów z Mielnicy w 1942 roku), wg K. Krzywiński, *Odnalezienie grobu ks. Wacława Majewskiego z Mielnicy* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”, dz. cyt., Nr 4 (131) – B Rok 22 Lipiec–Sierpień 2016, s. 4–6. Za największego mordercę ludności polskiej na Ukrainie uważany jest Piśniuk, wg E. Świstowski, *Ostatnia wigilia na Wołyniu* [w:] „Wołanie z Wołynia...”, dz. cyt. Nr 6 (127) – B Rok 22 Listopad–Grudzień 2015, s. 25.
- ²⁹¹ Piramidalny obelisk wykonany z drewna.
- ²⁹² E. Świstowski, *Ostatnia wigilia na Wołyniu* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej, Nr 6 (127) – B Rok 22 Listopad–Grudzień 2015, s. 25.
- ²⁹³ W. Romanowski, *Kainowe dni*..., dz. cyt., s. 7, 25, 26, 28, 38.
- ²⁹⁴ Tamże, przypis na str. 198.
- ²⁹⁵ K. Szalata, *Sesja Szkoły Katedralnej*..., dz. cyt. s. 7–9.
- ²⁹⁶ J. Wyrozumski, *Rocznica śmierci Zygmunta Rumla* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”, dz. cyt., Nr 4 (131) 2016.
- ²⁹⁷ W. Romanowski, *Kainowe dni*..., dz. cyt., s. 50 (przypis).
- ²⁹⁸ Tamże, s. 7.
- ²⁹⁹ Tamże, podpis pod fot. nr 13.
- ³⁰⁰ R. M. Klisowski, *Ślady działalności harcmistrza ks. Józefa Kuczyńskiego i grona jego znajomych cz. 1* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”, Nr 6 (133 – B Rok 23) Listopad–Grudzień 2016, s. 11–19; cz. 2/3 [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”, dz. cyt., Nr 1 (134) – B rok 23 Styczeń–Luty 2017, s. 11–22.
- ³⁰¹ R. M. Klisowski, *Ślady działalności harcmistrza ks. Józefa Kuczyńskiego i grona jego znajomych cz. 1*, Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині, Nr 1 (134) – B Rok 23 Styczeń–Luty 2017, s. 13.
- ³⁰² Gromada z Łucka – stowarzyszenie skupiające młodzież polską z Łucka w okresie międzywojennym (lata trzydzieste), dla którego w roku 1936 przyjęto nazwę „Gromada Stowarzyszenie Starszo-Harcerskie z Łucka”, wg R. M. Klisowski, *Ślady działalności harcmistrza ks. Józefa Kuczyńskiego i grona jego znajomych* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”, dz. cyt. cz. 1, s. 12.
- ³⁰³ R. M. Klisowski, *Ślady działalności harcmistrza ks. Józefa Kuczyńskiego i grona jego znajomych, cz. 2/3*, „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”, dz. cyt. s. 20.
- ³⁰⁴ Tamże.
- ³⁰⁵ W. Romanowski, *Kainowe dni*..., dz. cyt., podpis pod fot. nr 13.
- ³⁰⁶ R. M. Klisowski, *Ślady działalności harcmistrza ks. Józefa Kuczyńskiego i grona jego znajomych cz. 1* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”, Nr 1 (134) – B rok 23 Styczeń–Luty 2017, cz. 2/3, s. 11–22.
- ³⁰⁷ List do redakcji. *Pamiętamy. Kisielin – 1943* [w:] „Kurier Galicyjski” 16 lipca – 15 sierpnia 2013, Nr 13–14 (185–186), s. 30–31.
- ³⁰⁸ J. Wieliczka – Szarkowa, *Czarna Księga Kresów*, Kraków 2011, s. 249.
- ³⁰⁹ Tamże, s. 250.
- ³¹⁰ Tamże, s. 251.
- ³¹¹ A. Herbach, Zofia. *Dziewczynka z czereśniowego sadu* [w:] *Dziewczyny z Wołynia. Prawdziwe historie*, Kraków 2018, s. 235.
- ³¹² J. Wieliczka-Szarkowa, *Czarna Księga Kresów*..., dz. cyt., s. 252.
- ³¹³ G. Rąkowski, *Przewodnik*..., dz. cyt., s. 421.

- ³¹⁴ K. Szymański, *Wiśniowiec i jego wizerunek* [w:] Kurier Galicyjski 12–25 lutego 2013 Nr 3 (175), s. 26.
- ³¹⁵ L. Popek, *Diecezja łucka* (Aneks 2)…, dz. cyt. s. 500.
- ³¹⁶ G. Rakowski, *Przewodnik po Ukrainie*…, dz. cyt., s. 128.
- ³¹⁷ Rękopis znaleziony w Saragossie jest przekładem Juliana Ursyna Niemcewicza dzieła w języku francuskim pod tytułem Podróż do Turcji i Egiptu z przydanym Dziennikiem podróży do Holandii podczas rewolucji 1787 roku. Rękopis… opublikowany został w Warszawie w 1789 roku. W roku 1964 na podstawie Rękopisu… został nakręcony film pod takim samym tytułem w reżyserii Jerzego Hasa, w którym główną rolę zagrał Zbyszek Cybulski.
- ³¹⁸ *Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Dóbr Państwowych z 16 III 1921*, „Dziennik Urzędowy Głównego Urzędu Ziemiańskiego”, 1921, nr 1 oraz Instrukcja dla Powiatowych Komitetów Nadawczych z 16 IV 1921.
- ³¹⁹ www.wolhynia.pl, wgląd październik 2019.
- ³²⁰ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik*…, dz. cyt., s. 79.
- ³²¹ Bł. ks. W. Bukowiński, *Na pograniczu dwóch światów. Publicystyka 1936–1939*, Biały Dunajec–Ostróg 2016.
- ³²² K. Czuwaga, *Jednoczy Ołyka – zbezczeszczona perłka Wołynia* [w:] Kurier Galicyjski 17–31 października 2008, Nr 19 (71), s. 9.; Edmund Ferdynand Radziwiłł – *Wikipedia, wolna encyklopedia*, wgląd styczeń 2020.
- ³²³ Relacja Haliny z Pasternaków Bieleckiej, luty 2020 r.
- ³²⁴ J. Wyrozumski, *Rocznica śmierci Zygmunta Rumla*, „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej, Nr 4 (131) – B Rok 22 Lipiec–Sierpień 2016, s. 10.
- ³²⁵ Zofia Grzesiak (Nechume Szwarzblat), pisarka żydowska, autorka powieści i opowiadań o życiu w przedwojennym sztetlu oraz z okresu Zagłady na terenach pomiędzy Słucza o Horyniem, akcję których umieściła w pozostającej w rękopisie powieści *Miedzy Horyniem a Słuczą*, wg Zofia Grzesiak (1914–2004) teatrnn.pl, wgląd 4 października 2019 r.
- ³²⁶ Województwo tarnopolskie utworzone zostało w granicach II Rzeczypospolitej 23 grudnia 1920 roku ze stolicą w Tarnopolu.
- ³²⁷ W 1943 roku Kołki stanowiły ośrodek partyzantckiej enklawy (tzw. Republiki Kołkowskiej) utworzonej przez oddziały UPA. Po zajęciu Kołek 13 czerwca 1943 roku nacjonaliści ukraińscy dokonali masowej zbrodni na Polakach – spalili ok. 400 osób w miejscowym drewnianym kościele. Wg *Kołki (obwód wołyński)*, *Wikipedia – wolna encyklopedia*, wgląd październik 2019.
- ³²⁸ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik*…, dz. cyt. s. 18.
- ³²⁹ G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie*…, dz. cyt., s.
- ³³⁰ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik*…, dz. cyt. s. 180.
- ³³¹ G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie*…, dz. cyt. s. 337.
- ³³² *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, wgląd grudzień 2019.
- ³³³ J. Dunin-Karwicki, *Z zamglonej*…, dz. cyt., s. 132.
- ³³⁴ B. Chlebowski, *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1892, t. XII, s. 690.
- ³³⁵ Ks. V.-Y. Kovaliv, *Ostrogskie Czytania Naukowe* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 50 (150) – B Rok 25 Wrzesień–Październik 2019, s. 55.
- ³³⁶ S. Szajdak, *Wiersze Wybrane*, oprac. L. W. Szajdak, „Wołanie z Wołynia” Biały Dunajec–Ostróg 2015, s. 6–7.
- ³³⁷ *Wołyń i jego mieszkańcy w r. 1863. Krótkie opisanie guberni Wołyńskiej pod względem jeograficznym i statystycznym przez F[ortunata] [N]owickiego*, Drezno, Druk i nakład J. I. Kraszewskiego 1870, s. 111–112.
- ³³⁸ Tamże, s. 112 113.
- ³³⁹ *Wołyń i jego mieszkańcy w r. 1863*…, dz. cyt., s. 110–111.
- ³⁴⁰ Wołyń, *Eparchialnyje Wiedomosti. Rok 1871*, № 5.
- ³⁴¹ J. Dunin Karwicki, *Z zamglonej*…, dz. cyt., s. 47.
- ³⁴² Bł. ks. W. Bukowiński, *Na pograniczu światów*…, dz. cyt. s. 39.
- ³⁴³ W. Mędrzecki, *Polacy i ich Wołyń 1921–1939* [w:] „Niepodległość i Pamięć” Nr 15/1 (27) [1], 2008, s. 14.
- ³⁴⁴ W. Skibiński, *Lata wołyńskie Józefa Ignacego Kraszewskiego* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 1 (122) – B Rok 21 Styczeń–Luty 2015, s. 22–23.
- ³⁴⁵ Ks. W. Bukowiński, *Listy*, red. ks. J. Nowak, Kraków 2007, s. 283–380.
- ³⁴⁶ M. Kalas, *O listach przyjaciół i brata bł. ks. Władysława Bukowińskiego* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej, Nr 3 (136) – B Rok 23 Maj–Czerwiec 017, s. 38, przypis 1.
- ³⁴⁷ M. Kalas, *Od redakcji* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 4 (149) – B Rok 25 Lipiec–Sierpień 2019, s. 38.

- ³⁴⁸ Czeka, tajna policja powołana przez Lenina 20 grudnia 1917 roku do walki z kontrrewolucją i sabotażem, funkcjonowała do 1922 roku.
- ³⁴⁹ B. Smoleńska, *Informacje o niektórych materiałach rękopiśmiennych do historii ziemianstwa w XIX w. w Bibliotece Narodowej* [w:] *Ziemianstwo polskie 1795–1945. Zbiór prac o dziejach warstwy i ludzi*, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1985, s. 276.
- ³⁵⁰ Łuck. *Przewodnik po mieście*, Centrum Informacji Turystycznej i Usług, Łuck (brak daty wydania). Wydanie w języku polskim przy wsparciu Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej, s. 3.
- ³⁵¹ *Zjazd łucki*, Wikipedia – wolna encyklopedia, wgląd listopad 2019.
- ³⁵² Г. Я. Сергієнко, В. А. Смолій, *Історія України (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). Навчальний посібник для 7–8 класів середньої школи*, Київ „Освіта” 1993, c. 101.
- ³⁵³ Tamże, s. 140.
- ³⁵⁴ J. Komorowski, *Ostróg teatralny w XVII–XIX wieku* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej Nr 2 (Nr 135) – B Rok 23 Marzec–Kwiecień 2017, s. 41–45.
- ³⁵⁵ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt., s. 231.
- ³⁵⁶ Kuria Biskupia Łucka, *Wizytatorzy nauki religii w szkołach średnich i powszechnych w Diecezji Łuckiej mianowani przez ks. bpa ordynariusza w dniu 25 XII. 1935 r.* [w:] „Miesięcznik Diecezjalny Łucki” Nr 1 (Rok XI) styczeń 1936, s. 7.
- ³⁵⁷ Traktat pokojowy podpisany w Rydze 18 marca 1921 roku przez Polskę, Ukrainę i Rosję radziecką, na mocy którego ustanowiono granice pomiędzy Polską a Ukrainą i Rosją. Po stronie polskiej pozostała Zachodnia Ukraina i Zachodnia Białoruś.
- ³⁵⁸ Nestor, kronikarz, redaktor jednego z najstarszych ruskich latopisów Powieść minionych lat powstałego ok. 1113 roku, w którym opisał historię Rusi od IX–XII wieku.
- ³⁵⁹ *Wołyń* [w:] Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, t. XIII (Warmbrun – Worowo), Warszawa 1893.
- ³⁶⁰ *Wołyń*, Wikipedia – wolna encyklopedia, wgląd styczeń 2020.
- ³⁶¹ Tamże.
- ³⁶² E. Ziniewicz, *Klewań (Ukraina 2012)*, Wołyńskie Stowarzyszenie Techników – Wołyń, tekst dostępny na stronie: www.wolhynia.pl, wgląd luty 2020.
- ³⁶³ W. Litewczuk, *Pocztówki Wołyńskiego Towarzystwa Krajoznawczego w okresie międzywojennym* [w:] „Monitor Wołyński” z dnia 2 lutego 2018 roku, pdf, wgląd październik 2019. W roku 2012 Polskie Wydawnictwo naukowe w serii wydawniczej „Retro” wydało książkę Jacka Jamskiego *Pocztówki z Kresów Przedwojennej Polski*.
- ³⁶⁴ 19 Pułk Ułanów Wołyńskich im. generała Edmunda Różyckiego sformowany został w 1918 roku. Pierwszym dowódcą został mjr. Feliks Jaworski. W roku 1924 Pułk otrzymał sztandar. Ułani brali udział w wojnie bolszewickiej i kampanii wrześniowej 1939 roku. Ostatnim dowódcą był ppłk. dypl. Józef Pętkowski, wg *19 Pułk Ułanów Wołyńskich*, Wikipedia – wolna encyklopedia, wgląd marzec 2020.
- ³⁶⁵ Wspomnienia spisane przez Teresę Lipińską Stybel w marcu 2020 roku.
- ³⁶⁶ Działalności Józefa Ignacego Kraszewskiego (nie tylko literackiej) na Wołyniu poświęcona jest praca Juliana Niecia Józef Ignacy Kraszewski – badacz przeszłości Wołynia, wydana w Łucku w 1939 roku.
- ³⁶⁷ *Wspomnienia Wołyńskie*, Wikipedia – wolna encyklopedia, wgląd październik 2019.
- ³⁶⁸ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik po Wołyniu*, Łuck 1929, s. 68–369.
- ³⁶⁹ M. Ziemska, Dr Bolesław Zieliński pierwszy prezydent łucka (część I), „Kurier Galicyjski” z dnia 20 grudnia 2013 – 16 stycznia 2014 Nr 23–24 (195–196), s. 38–39.
- ³⁷⁰ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt., s. 232.
- ³⁷¹ Ks. Zygmunt Chmielnicki w latach 1930–1934 publikował na łamach „Życia Katolickiego” Kartki wspomnień z lat 1919–1927, kiedy dobrowolnie pełnił obowiązki duszpasterza w Rosji Sowieckiej. Za aktywność kapłańską oraz współpracę z Polskim Państwem Podziemnym został zatrzymany przez Niemców w styczniu 1944 roku – zginął 16 kwietnia tegoż roku w Gross-Rosen, wg M. Kalas, *Jak gołębie białe... Portret gazety* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воання з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej, Nr 6 (133) – B Rok 23 Listopad–Grudzień 2016, s. 21–22.
- ³⁷² M. Kalas, *Czesław Janczarski – poszerzenie obrazu...*, dz. cyt. s. 19.
- ³⁷³ Kółka św. Teresy organizował od 1936 roku ks. Jan Majchrzycki pod nazwą „Kółka św. Teresy od Dzieciątka Jezus”. Pragnął w ten sposób wpłynąć na katolickie wychowanie dziewcząt, wg J. R. Bar, *Pocztówki Zgromadzenia siostr św. Teresy od Dzieciątka Jezus (1936–1965), rozwój stanu doskonałości w Polsce* [w:]

- „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny” 22/1–2, 59–91 1974, s. 60.
- ³⁷⁴ M. Kalas, *Czesław Janczarski – poszerzenie obrazu* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej nr 4 (149) – B Rok 25 Lipiec–Sierpień 2019, s. 19.
- ³⁷⁵ Cz. Janczarski, *Ruch poetycki na Wołyniu* [w:] „Wołanie z Wołynia / Воляння з Волині”. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej nr 4 (149) – B Rok 25 Lipiec–Sierpień 2019, s. 25 przypis 4.
- ³⁷⁶ Aresztowany przez Rosjan przebywał na Wyspach Sołowieckich. W roku 1944 został aresztowany przez Niemców. Zginął w obozie koncentracyjnym w Gross-Rosen. Ks. Zygmunt Chmielnicki był założycielem Instytutu Wyższej Wiedzy i Kultury Religijnej w Łucku, w którym obowiązki rektora pełnił ks. Władysław Bukowiński). W roku 2010 staraniem Ośrodka „Wołanie z Wołynia” ukazały się wspomnienia ks. Z. Chmielnickiego *Kartki wspomnień* (Biały Dunajec–Ostróg) w opracowaniu Marii Dębowskiej.
- ³⁷⁷ Y. Petrovsky-Shtern, *Sztetl...*, dz. cyt., s. 18, 28.
- ³⁷⁸ M. Orłowicz, *Ilustrowany Przewodnik po Wołyniu*, Łuck 1929, s. 328.
- ³⁷⁹ Tamże, s. 285.
- ³⁸⁰ Lejzor Honik, kupiec i sklepikarz mieszkał także w Radecznicy, pow. zamojski, woj. lubelskie, ciekawe czy był spokrewniony z Honikiem klewańskim? [uwaga moja RSG], został zamordowany przez Niemców w 1942 roku.
- ³⁸¹ M. Orłowski, *Ilustrowany Przewodnik...*, dz. cyt., s. 140.
- ³⁸² M. Horn, *Regesty dokumentów i ekscerpty z Metryki Koronnej do historii Żydów w Polsce 1697–1795*, t. II: Rządy Stanisława Augusta (1764–1795), cz. I 1764–1779, Ossolineum 1984, s. 58, dok. 85.
- ³⁸³ M. Horn, *Regesty dokumentów...*, dz. cyt., s. 109, dok. 192.
- ³⁸⁴ J. Majka, *Przewodnik po Kresach. Ukraina, Białoruś. Litwa*, Kraków 2014, s. 162 (nie podano gdzie znajdował się ten obóz).
- ³⁸⁵ M. Horn, *Regesty dokumentów...*, dz. cyt. s. 56, dok. 80.
- ³⁸⁶ Tamże, s. 129, dok. 192.
- ³⁸⁷ A. Oz, *Opowieść o miłości i mroku* (Sipur al aha-wa we-choszech), przeł. L. Kwiatkowski, Warszawa 2005, s. 199.
- ³⁸⁸ A. Oz, *Opowieść o miłości i mroku* dz. cyt., s., s. 179.
- ³⁸⁹ Tamże, s. 248.
- ³⁹⁰ Y. Petrovsky-Shtern, *Sztetl. Rozkwit i upadek żydowskich miasteczek na Kresach Wschodnich*, przeł. J. Gilewicz, Kraków 2014, s. 370.
- ³⁹¹ Y. Petrovsky-Shtern, *Sztetl...*, dz. cyt., s. 286, 297, 386 przypis 35; Ch. Shmeruk, *Historia literatury jidysz. Zarys*, Ossolineum 1992, s. 58.
- ³⁹² Y. Petrovsky-Shtern, *Sztetl...*, dz. cyt. s. 297.
- ³⁹³ Tamże, s. 300–305.
- ³⁹⁴ Y. Petrovsky-Shtern, *Sztetl...*, dz. cyt., s. 236–238, 274, 250.
- ³⁹⁵ *Materiały Źródłowe do dziejów Żydów w Księgach Grodzkich Lubelskich z doby panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego 1669–1697*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2003, dok. 71, 76, 112, 161, 16, 1000, 109.
- ³⁹⁶ Szacuje się, że w okresie okupacji na Wołyniu i w Galicji zginęło 700–800 tys. Żydów. O tym, że nie wszyscy Ukraińcy akceptowali „ostateczne rozwiązanie”, świadczy postawa greckokatolickiego metropolity Andreja Szeptyckiego: Pogromy na Żydach, masowe rozstrzeliwania wstrząsnęły arcybiskupem tak głęboko, że opublikował liczne listy pasterskie, nawołując bezpośrednio swych wiernych: »Nie zabijaj!«. Szeptycki polecił klasztorom udzielać Żydom pomocy i kryjówek. On sam w czasie pogromów przyjął pod swój dach kilku Żydów, w tym lwowskiego rabina, Dawida Kahane. Metropolita napisał do papieża długi list, w którym opisywał codzienne mordy na ulicach, ostrzegając przed moralnym zdżzieniem wiernych. Wysłał list protestacyjny do Himmlera, wg: G. Lesser, *Pogromy w Galicji Wschodniej w 1941 r.* [w:] Tematy polsko-ukraińskie. Historia, literatura, edukacja, red. R. Traba, Olsztyn 2001, s. 120; J. Wołczański, *Korespondencja arcybiskupa Bolesława Twardowskiego z arcybiskupem Andrzejem Szeptyckim w latach 1943–1944*, [w:] „Przegląd Wschodni” 1992/1993, t. 2, z. 2.
- ³⁹⁷ Opracowano na podst. G. Rąkowski, *Przewodnik po Ukrainie Zachodniej cz. I Wołyń*, Pruszków 2005.

OŚRODEK „WOŁANIE Z WOŁYNIA”

Od 1997 roku Ośrodek „Wołanie z Wołynia” zajmuje się publikowaniem książek wydawanych przez „Wołanie z Wołynia” – pismo religijno-społeczne ukazujące się na Ukrainie od 1994 roku. Wokół pisma skupionych jest kilka osób, które wzięły na siebie trud dokumentowania najnowszej historii i ukazywania aktualnych problemów Kościoła Katolickiego na Ukrainie, ze szczególnym uwzględnieniem Wołynia i diecezji łuckiej. Zainteresowania naszej redakcji obejmują także: sytuację wierzących w społeczeństwach krajów postsowieckich, kontakty katolicko-prawosławne, wysiłki ekumeniczne, stosunki polsko-ukraińskie, kultura i osiągnięcia myśli filozoficznej Ziemi Wołyńskiej, wybitni Wołynianie. Równocześnie z pismem ukazuje się seria wydawnicza: Biblioteka „Wołanie z Wołynia”. Od 1997 roku do tego czasu wydaliśmy przeszło 150 tytułów.

ZAPRASZAMY DO WSPÓŁPRACY!!!

NAKŁADEM OŚRODKA „WOŁANIE Z WOŁYNIA” UKAZAŁY SIĘ LUB UKAZĄ:

- T. 1. Хресна Дорога, Острор 1997.
- T. 2. Br. Adrian Wacław Brzózka, *Milczące cienie*, Ostróg 1997.
- T. 3. О. Ян Попель, *Розмови про молитву*, Білий-Дунаєць 1997.
- T. 4. O. Remigiusz Kranc OFMCap., *W drodze z Ostroga na Kołymę* – pod red. ks. Witolda Józefa Kowalowa i o. Józefa Mareckiego OFMCap., Biały Dunajec–Kraków 1998.
- T. 5. О. Єдвард Станек, *Педагогічні принципи Вчителя з Назарету*, Білий-Дунаєць, 1998.
- T. 6. Tadeusz Kukiz, *Wołyńskie Madonny i inne obrazy sakralne z diecezji łuckiej*, Biały Dunajec 1998.
- T. 7. Ks. Witold Józef Kowalów, *Zmartwychwstały Kościół cz. 1, Diecezja łucka 1989–1998: odrodzenie Kościoła Rzymsko-katolickiego w obecnym dekanacie rówieńskim*, Biały Dunajec 1998.
- T. 8. О. Альбін Яноха OFMCap., Отець Серафим-Алоїз Кашуба (1910–1977), Білий-Дунаєць, 1999;
O. Albin Janocha, OFMScap., *Ojciec Serafin Alojzy Kąszuba (1910–1977)*, Biały Dunajec 1999.
- T. 9. Ks. Witold Józef Kowalów, Ks. Michał Stanisław Głowacki „Świętopelk” (1804–1846). *Folklorysta i współorganizator powstania*, Biały Dunajec–Ostróg 1999.
- T. 10. Ks. Witold Józef Kowalów, *Sursum corda. W górę serca. Wybór artykułów prasowych z lat 1992–1997*, Biały Dunajec–Ostróg 1999.
- T. 11. Krzysztof Kołtun, *Szelest róży*, Biały Dunajec–Ostróg 1999.
- T. 12. С. Михайлина Алекса РМ, *Слуга Божий Архієпископ Зигмунт-Щенський Фелін-ський (1822–1895). Син Волинської Землі*, Білий-Дунаєць, 1999.
- T. 13. О. Андрій Зволінський, *Ясько*, Білий-Дунаєць-Остріг, 1999.
- T. 14. О. Ієронім Варахім OFMCap., *Духовний силует Слуги Божого О. Серафима Кашуби OFMCap.*, Білий-Дунаєць-Остріг, 2000; O. Hieronim Warachim OFMCap., *Duchowa sylwetka Sługi Bożego O. Serafina Kąszuby OFMCap.*, Biały Dunajec–Ostróg 2000.
- T. 15. Ostróg. *Ilustrowany przewodnik krajoznawczy*, Biały Dunajec–Ostróg 2000.
- T. 16. Ks. Władysław Knapieński, *Sprawa o Kościół w Ostrogu na Wołyniu*, Biały Dunajec–Ostróg 2000.
- T. 17. Leon Karłowicz, *Nie zostawiajcie mnie tu... Obrazy z życia deportowanych do Kazachstanu*, Biały Dunajec–Ostróg 2000.
- T. 18. О. Иоанн Павел Мухарский OFMCap., *И ты утверждай своих братьев. К Великому Юбилею 2000 года*, Biały Dunajec–Ostróg 2000.
- T. 19. Галина Гандзілевська, *Чекатиму тебе...*, Biały Dunajec–Ostróg 2000.
- T. 20. Krzysztof Rafał Prokop, *Sylwetki biskupów łuckich*, Biały Dunajec–Ostróg 2001.
- T. 21. *Liście z Koziełska burmistrza miasta Ostroga*, Biały Dunajec–Ostróg 2001.
- T. 22. Ks. Władysław Bukowiński, *Do moich przyjaciół*, Biały Dunajec–Ostróg 2001.
- T. 23. *Spotkałem człowieka. Ks. Władysław Bukowiński w pamięci wiernych i przyjaciół*, cz. 1, zebrał i opracował ks. Witold Józef Kowalów, Biały Dunajec–Ostróg 2001.
- T. 24. Krzysztof Kołtun, *Wołyńska litania*, Biały Dunajec–Ostróg 2001.
- T. 25. Ks. Witold Józef Kowalów, *Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy*, Biały Dunajec–Ostróg 2001.
- T. 26. Romuald Wernik, *W Zdobunowie zakwitły kaczeńce*, Biały Dunajec–Ostróg 2001.
- T. 27. Ks. Andrzej Kwiczala, *Dzieje parafii rzymskokatolickiej w Ostrogu na Wołyniu (1939–2000)*, Biały Dunajec–Ostróg 2001.

- T. 28. Богдан Колосок, *Кафедральні споруди Луцька. Історико-архітектурне дослідження*, Biały Dunajec–Ostróg 2002.
- T. 29. Maria Przybylska, *Karawana ze Wschodu*, Biały Dunajec–Ostróg 2002.
- T. 30. О. Ієронім Варахім OFMCap., *Апостол Церкви Мовчання. О. Серафим Кашуба OFMCap.*, Білий-Дунаєць-Остріг, 2002; O. Hieronim Warachim OFMCap., *Apostoł Kościoła Milczenia. O. Serafin Kaszuba OFMCap.*, Biały Dunajec–Ostróg 2002.
- T. 31. Ks. Kamil Kantak, *Juliusza Słowackiego życie i idee religijne*, Biały Dunajec–Ostróg 2003.
- T. 32. Krzysztof Rafał Prokop, *Biskupi kijowscy obrządku łacińskiego XIV–XVIII w. Szkice biograficzne*, Biały Dunajec–Ostróg 2003.
- T. 33. O. Hieronim Warachim OFMCap., *Kapucyńska Odyseja przez Podole i Wołyń*, Biały Dunajec–Ostróg 2004.
- T. 34. Marek A. Korprowski, *Wołyńia dzień dzisiejszy*, Biały Dunajec–Ostróg 2004.
- T. 35. Старий Кривин: дослідження та матеріали з історії Південно-Східної Волині, вступ, нарис, упорядкування Тарас Вихованець, Ігор Тесленко, Biały Dunajec–Ostróg 2005.
- T. 36. *Krzemieniec*, Biały Dunajec–Ostróg 2005.
- T. 37. Ulas Samczuk, *Wołyń*, Biały Dunajec–Ostróg 2005.
- T. 38. Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. у зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею. Каталог, Луцьк 2005.
- T. 39. Stanisław J. Kowalski, *Powiat buczacki i jego zabytki*, Biały Dunajec–Ostróg 2005.
- T. 40. *Materiały do dziejów diecezji łuckiej. Relacje o stanie parafii i dekanatów 1941–1944*, oprac. Maria Dębowska, Biały Dunajec–Lublin–Łuck–Ostróg 2005.
- T. 41. O. Kasjan Korczyński, *Katedra kijowska*, Biały Dunajec–Ostróg 2005.
- T. 42. Інна Шостак, *Луцько-Житомирська римо-католицька дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття*, Biały Dunajec–Ostróg 2005.
- T. 43. Adrian Waclaw Brzózka, *Zawieszeni w czasie*, Biały Dunajec–Ostróg 2005.
- T. 44. Ks. Witold Józef Kowalów, *Memores Domini. Pamiętający o Panu. Wybór artykułów prasowych z lat 1998–2002*, Biały Dunajec–Ostróg 2005.
- T. 45. Swietłana Pyza, *Życie heroiczne i myśl ojca Serafina Kaszuby*, Biały Dunajec–Ostróg 2005.
- T. 46. Tomasz Kempa, *Akademia i drukarnia Ostrogska*, Biały Dunajec–Ostróg 2006.
- T. 47. Henryk Dąbkowski, *Polesie – moja mała Ojczyzna*. Wybór artykułów prasowych z lat 1989–2000, Biały Dunajec–Ostróg 2006.
- T. 48. Paweł Grabczak, *Seminaria duchowne łucko-żytomierskiej diecezji w latach 1798–1842*, Biały Dunajec–Ostróg 2006.
- T. 49. *Biesiada Krzemieniecka*, zeszyt 1, Biały Dunajec–Ostróg 2006.
- T. 50. *Spotkałem człowieka. Ks. Władysław Bukowiński w pamięci wiernych i przyjaciół*, cz. 2, zebrał i opracował ks. Witold Józef Kowalów, Biały Dunajec–Ostróg 2006.
- T. 51. Michał Rudzki, *Notatnik wołyński*, Biały Dunajec–Ostróg 2006.
- T. 52. Ks. Władysław Bukowiński, *Wspomnienia z Kazachstanu*; O. Serafin Alojzy Kaszuba OFMCap., *Zapiski z Kazachstanu*, Biały Dunajec–Ostróg 2006.
- T. 53. *Стародруки Речі Посполитої XVII–XVIII ст. у Волинських книгозбірнях. Каталог*, Луцьк 2006.
- T. 54. *Biesiada Krzemieniecka*, zeszyt 2, Biały Dunajec–Ostróg 2007.
- T. 55. Krzysztof Rafał Prokop, *Biskupi kamienieccy od średniowiecza do współczesności. Szkice biograficzne*, Biały Dunajec–Ostróg 2007.

- T. 56. Teresa Tyszkiewicz, *Archipelag śladów Boga*, Biały Dunajec–Ostróg 2007.
- T. 57. Józef Dunin Karwicki, *Wędrówka od źródeł do ujścia Horynia*, Biały Dunajec–Ostróg 2007.
- T. 58. Br. Adrian Wacław Brzózka OFM, *Sny utraconej ziemi*, Biały Dunajec–Ostróg 2007.
- T. 59. Jan Paweł II – Йоан Павло II, *Tryptyk rzymski – Римський триптих*, Biały Dunajec–Ostróg 2008.
- T. 60. Marek A. Koprowski, *Między Bugiem a Styrem*, Biały Dunajec–Ostróg 2008.
- T. 61. *Różaniec w życiu biskupa Adolfa Piotra Szelażka* – Розарійу житті Єпископа Адольфа-Петра Шельонжека, oprac. s. Sabina Irena Gumkowska CST i s. Beniamina Karwowska CST. Biały Dunajec–Ostróg 2008.
- T. 62. Adam Hlebowicz, *Biło-żółta Ukrajina (Biało-żółta Ukraina)*, Biały Dunajec–Ostróg 2009.
- T. 63. Jan Fitzke – *Z Wołynia 1936–1939*. Biały Dunajec–Ostróg 2009.
- T. 64. *Biesiada Krzemieniecka*. Zeszyt 3, „Liceum Krzemienieckie 1920–1939”. Biały Dunajec–Ostróg 2009.
- T. 65. Ks. Stanisław Szczypa, *Z Żytomierza na Podhale*, Biały Dunajec–Ostróg 2009.
- T. 66. Данута Ленік – Danuta Lenik, *Зі сходу на Захід... – Зє Вschodu на Захід...*, Biały Dunajec–Ostróg 2009.
- T. 67. Tatjana Jurczenko, *Duchowość misyjna kapłanów pracujących w ZSRR po II wojnie światowej*, Biały Dunajec–Ostróg 2009.
- T. 68. *Kalendarz «Wołania z Wołynia» 2010*, Biały Dunajec–Ostróg 2010.
- T. 69. Marek A. Koprowski, *Podolskie klejnoty*, Biały Dunajec–Ostróg 2010.
- T. 70. Ks. Władysław Bukowiński, *Historia nauczycielką życia*, Biały Dunajec–Ostróg 2010.
- T. 71. Ks. Zygmunt Chmielnicki, *Kartki wspomnień*, oprac. Maria Dębowska, Biały Dunajec–Ostróg 2010.
- T. 72. Krzysztof Rafał Prokop, *Arcybiskupi haliacy i lwowscy obrządku łacińskiego. Szkice biograficzne*, Biały Dunajec–Ostróg 2010.
- T. 73. О. Ян Попель, *Розмови про молитву*, Білий-Дунаєць–Острог, 2011.
- T. 74. Jan Nowak, *Rękolekcje z ks. Władysławem Bukowińskim*, Biały Dunajec–Ostróg 2011.
- T. 75. Marek A. Koprowski, *Od Humania do Krzemieńca: Irena Sandecka*, Biały Dunajec–Ostróg 2012.
- T. 76. Maria Kielar-Czapla, *Ojciec Łudwik Wrodarczyk OMI. Portret duchowy*, Biały Dunajec–Ostróg 2012.
- T. 77. Feliks Jasiński, *Kronika. Łosy Polaków parafii Kąty, powiatu krzemienieckiego, województwa wołyńskiego w latach 1939–1945*, Biały Dunajec–Ostróg 2012.
- T. 78. *Materiały do wołyńskiego słownika biograficznego*, pod red. ks. Witolda Józefa Kowalowa, Biały Dunajec–Ostróg 2012.
- T. 79. Krzysztof Koltun, *Wołyńska litania*, Biały Dunajec–Ostróg 2012.
- T. 80. Anna Jakubczyk, *Rodzina Józefówki w Żytomierzu*, Biały Dunajec–Ostróg 2013.
- T. 81. Ryszard Mieczysław Klisowski, *Wybrane wiersze wołyńskie*, Biały Dunajec–Ostróg 2013.
- T. 82. Stanisław Kardaszewicz, *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga, Materiały do historii Wołynia*, reprint–przedruk wydania z roku 1913. Biały Dunajec–Ostróg 2013.
- T. 83. Marek A. Koprowski, *Na gruzach Marchlewszczyzny. Skazani za polskość*, Biały Dunajec–Ostróg 2014.
- T. 84. *Дев'ятниця за посередництвом Слуги Божого о. Владислава Буковинського – Новенна за приччину Слуги Божего ks. Władysława Bukowińskiego*, Biały Dunajec–Ostróg 2014.
- T. 85. Рахела Шинделевич, *Красота, которая привела меня к Богу*, Biały Dunajec–Ostróg 2014.
- T. 86. Józef Dunin Karwicki, *Jak to in illo tempore bywało. Karta z drugiej połowy 18 w., wyjęta z papierów rodzinnych domu Duninów-Karwickich*, Biały Dunajec–Ostróg 2014.
- T. 87. Krzysztof R. Prokop, *Polscy biskupi dominikańscy*, Biały Dunajec–Ostróg 2014.
- T. 88. Antoni Malczewski, *Maria. Powieść ukraińska*, Biały Dunajec–Ostróg 2014.

- T. 89. O. Ryszard Stolarczyk, *Początki karmelitańskiej misji w Kijowie*, Biały Dunajec–Ostróg 2015.
- T. 90. Józef Ignacy Kraszewski, *Okruszyńy. Zbiór powiastek, rozpraw i obrazków*. Tom I–III., Biały Dunajec–Ostróg 2015.
- T. 91. Romuald Wernik, *Habit i nagan*, Biały Dunajec–Ostróg 2015.
- T. 92. Ks. Feliks Sznarbachowski, *Początek i dzieje Rzymskokatolickiej Diecezji Łucko-Żytomierskiej, obecnej Łuckiej, w zarysie*, Biały Dunajec–Ostróg 2014.
- T. 93. Józef Ignacy Kraszewski, *Rzym za Nerona. Obrazy historyczne*, Biały Dunajec–Ostróg 2015.
- T. 94. Romuald Wernik, *Nie wrócą bociany na Graniczną. Opowieść kresowa*, Biały Dunajec–Ostróg 2015.
- T. 95. Józef Ignacy Kraszewski, *Wieczory wołyńskie*, Biały Dunajec–Ostróg 2015.
- T. 96. Stefan Kamiński, *Łata walk i zamętu na Ukrainie 1917–1921*, Biały Dunajec–Ostróg 2015.
- T. 97. Stefan Szajdak, *Wiersze wybrane*, Biały Dunajec–Ostróg 2015.
- T. 98. Adam Zelga, *Arcybiskup Zygmunt Szczęśny Feliński 1822–1895. Szedł do świętości, tracąc, ufny Bożej Opatrzności*, Biały Dunajec–Ostróg 2015.
- T. 99. *Wykład obrzędów kościelnych na święta całego roku*, Biały Dunajec–Ostróg 2015.
- T. 100. Ks. Witold-Yosif Kovaliv, *Restaurare omnia in Christo*, Biały Dunajec–Ostróg 2016.
- T. 101. „*Wołanie z Wołynia*”, 1994-1995 – reprint, Biały Dunajec–Ostróg 2016.
- T. 102. Józef Ignacy Kraszewski, *Ulana*, Biały Dunajec–Ostróg 2016.
- T. 103. Józef Ignacy Kraszewski, *Ostap Bondarczuk*, Biały Dunajec–Ostróg 2016.
- T. 104. Józef Ignacy Kraszewski, *Jaryna*, Biały Dunajec–Ostróg 2016.
- T. 105. Wincenty Romanowski, *Kajnowe Dni*, Biały Dunajec–Ostróg 2016.
- T. 106. Józef Włast, *Opowiadania historyczne. Z dziejów okolicy Stuczy i jej dopływów*, Biały Dunajec–Ostróg 2016.
- T. 107. Feliks Trusiewicz, *Duszohubka*, Biały Dunajec–Ostróg 2016.
- T. 108. Ks. Bolesław Żyliński, *Wspomnienia z państwa antychrysta*, Biały Dunajec–Ostróg 2016.
- T. 109 Ks. Jarosław Rudy, *Krzyż pośród krzyży. Theologia Crucis pasterskiej posłudze wiary biskupa Jana Olszańskiego*, Biały Dunajec–Ostróg 2017.
- T. 110 S. Julia Świdarska, *Ks. Henryk Mosing (1910-1999). Lekarz, pedagog, duszpasterz*, Biały Dunajec–Ostróg 2017.

Wymienione książki można zamawiać pod następującymi adresami:

Ośrodek
„Wołanie z Wołynia”
skr. poczt. 9, 34-520 Poronin
<http://www.wolaniecom.parafia.info.pl/>
e-mail: vykovaliv@gmail.com

lub

“Воання з Волині”
вул. Князів Острозьких, 4-а
35800 м. Остріг, Рівненська обл.
Україна

„Wołanie z Wołynia”

Pismo religijno-społeczne
RZYMSKOKATOLICKIEJ DIECEZJI ŁUCKIEJ

To tytuł dwumiesięcznika, który wydajemy w diecezji łuckiej. Pismo to jest redagowane przeze mnie w rzymskokatolickiej parafii pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Ostrogu na Wołyniu. Na łamach „Wołania z Wołynia” zamieszczamy m.in. rozmaite opisy, relacje i wspomnienia dotyczące przeszłości wołyńskiej ziemi, kościołów i duszpasterzy. Celem tych tekstów jest uchronienie przed zapomnieniem chociaż części wołyńskiego dziedzictwa. Zwracam się do wszystkich ludzi pochodzących z Wołynia, którzy osiedlili się w różnych częściach Polski i Za Granicą, aby nadsyłali swoje wspomnienia, refleksje, spostrzeżenia lub materiały do opublikowania ich w dwumiesięczniku „Wołanie z Wołynia”. Mile widziane będą także zdjęcia dawnych duszpasterzy kościołów.

ks. Witold-Yosif Kovaliv
vel ks. Witold Józef Kowalów

Zainteresowanych współpracą z redakcją naszego pisma proszę o kontakt listowny w Polsce:

Ks. Witold-Yosif Kovaliv
vel ks. Witold Józef Kowalów
skr. poczt. 9, 34-520 Poronin

—◆—
lub telefoniczny w Ostrogu:
tel./fax +380 (3654) 2-30-38

—◆—
e-mail: vykovaliv@gmail.com
<http://www.wolaniecom.parafia.info.pl/>

REGINA SMOTER-GRZESZKIEWICZ

Poetka, regionalistka. Opublikowała kilkadziesiąt prac (wersje elektroniczne i papierowe) z zakresu historii Zamojszczyzny, judaiki i kultury prawosławnej. Jest autorką kilkunastu tomików poezji oraz laureatką konkursów literackich (w tym III Nagrody w XV Ogólnopolskim Konkursie Literackim im. Jana Pocka, 2011 roku). Próbuje także swoich sił w dziedzinie prozy

Na stałe współpracuje z: „Zamojskim Kwartalnikiem Kulturalnym” oraz gorajską „Cebulanką”. Jej wiersze publikowane były m. in. w Tel Awiwie w Tygodniku Izraelskim *Nowiny Kurier* (2004 r.).

ALFABET WOŁYŃSKI to historia Wołynia ujęta w formie słownika, ukazuje zatem w bardzo skrótowy sposób dzieje tego regionu dawnej Rzeczypospolitej (obecnie Ukrainy) w latach 1205–1945.

Przyjmując rok 1945 jako końcowy chciałam ukazać w ogólnych zarysach ogrom rzezi wołyńskiej (1943) roku, bo nie można inaczej nazwać tego, co przeżyła zamieszkująca te tereny ludność polska. Nieco wcześniej - w roku 1942 nastąpiła zagłada ludności żydowskiej, w eksterminacji której czynnie pomagali Niemcom Ukraińcy. Dzieje Żydów na Wołyniu poczynając od początków osadnictwa, po zagładę w 1942 roku zostały przedstawione pod hasłem „Żydzi na Wołyniu”.

ISBN 978-83-88863-28-8

